

9

КИЇВ - 1978

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Під переможним ленінським прапором
- Втілення ленінських ідей народовладдя в новій Радянській Конституції
- Підвищення ролі громадських організацій трудящих в умовах розвинутого соціалізму

НОВІ КНИГИ

БРЕЖНЕВ Л. И. — Актуальные вопросы идеологической работы КПСС. В 2-х томах. Т. 1. М., Политиздат, 1978. 631 с.

КУЛАКОВ Ф. Д. — Избранные речи и статьи. М., Политиздат, 1978. 463 с.

Непорушна єдність і дружба. Візит у ЧССР радянської партійно-урядової делегації на чолі з Генеральним секретарем ЦК КПРС, Головою Президії Верховної Ради СРСР товаришем Л. І. Брежнєвим. 30 травня — 2 червня 1978 р. Промови, документи, матеріали. К., Політвидав України, 1978. 78 с.

Докреты Советской власти. Т. 9. Июнь — июль 1920 г. М., Политиздат, 1978. 460 с.

Порачергова сьома сесія Верховної Ради Української РСР (дев'яте скликання). 19—20 квітня 1978 р. Стеногр. звіт. К., Політвидав України, 1978. 191 с.

БЛИЗНЮК С., СУХАН Ю. — Операция «Терребл». Очерки. Изд. 2-е, перераб. и доп. Ужгород, «Карпати», 1978. 304 с.

БУДНИКОВ В. П. — Большевицкая печать — важнейшее идеологическое оружие партии. М., «Мысль», 1978. 168 с.

Вместе с патриотами Испании. Воспоминания участников национально-революционной войны испанского народа. 2-е изд., доп. и перераб. К., Политиздат Украины, 1978. 390 с.

ДМИТРИШИН І. — Витязі Севастополя. Фронтові записки. К., «Молодь», 1978. 168 с.

ЗАБІГАЙЛО К. С. — ООН і міжнародна розрядка. К., 1978. 63 с. (Т-во «Знання» УРСР).

КОНДРАЦЬКИЙ А. А. — Суспільно-політична активність робітничого класу Української РСР в умовах розвинутого соціалізму. К., «Наукова думка», 1978. 159 с.

ЛАЩЕНКО П. М. — З бою в бій. К., Політвидав України, 1978. 333 с.

ЛЕВОНЯН В. С. — Головна революційна сила в цитаделях капіталізму. К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).

ЛУКЕРЕНКО В. Л. — XXV з'їзд КПРС про розвиток соціалістичного способу життя. К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).

МАКОВІЙЧУК І. М. — Преса Радянської України в умовах розвинутого соціалізму. К., «Наукова думка», 1978. 229 с.

Маоизм: военная теория и практика. М., Воениздат, 1978. 222 с.

Международные отношения нового типа. Вопросы теории и практики развития мировой системы социализма. М., «Международные отношения», 1978. 231 с.

ПОТЕХИН А. В. — Положение рабочей молодежи современной Америки. Экономический, политический, социально-психологический аспекты. К., «Наукова думка», 1978. 190 с.

Проблема геоезиса капитализма. Сборник статей. К VII Международному конгрессу экономической истории в Эдинбурге 1973 г. М., «Наука», 1978. 319 с.

ПРОХОРОВА И. — Высшая цель ленинской партии. К., Политиздат Украины, 1978. 93 с.

Советские Вооруженные Силы. История строительства. М., Воениздат, 1978. 518 с.

100-лєтє освобождения Болгарии от османского ига. 1878—1978. Сборник статей. М., «Наука», 1978. 237 с.

Українська РСР у цифрах у 1977 році. Короткий статистичний довідник. К., «Техніка», 1978. 167 с.

Херсон. Страницы истории. 1778—1978. Симферополь, «Таврия», 1978. 78 с.

ХОНІГСМАН Я. С., ПЕТРУСЕНКО О. Н. — Военно-промышленный комплекс капиталистических країн — матеріальна основа ангікомунізму і агресії. К., 1978. 46 с. (Т-во «Знання» УРСР).

Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.). Сборник документов и материалов. К., Политиздат Украины, 1978. 419 с.

ЧИРКОВ П. М. — Решение женского вопроса в СССР [1917—1937 гг.]. М., «Мысль», 1978. 256 с.

ЯСКОВЕЦ Г. Г. — Правда и ложь о рабочем классе. Критика современной буржуазной историографии Англии и США о роли пролетариата в Февральской и Великой Октябрьской социалистической революции. М., «Мысль», 1978. 200 с.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 9 (210)
ВЕРЕСЕНЬ
1978

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

Під переможним лєнінським прапором 5

СТАТТІ

Конституція СРСР — основний закон розвинутого соціалістичного суспільства

Соломко Е. Т. (Тернопіль), Шкварець В. П. (Тернопіль). Втілення лєнінських ідей народовладдя в новій Радянській Конституції 18

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

Хоменко М. М., Шевчук В. П. Підвищення ролі громадських організацій трудящих в умовах розвинутого соціалізму 31

ПОВІДОМЛЕННЯ

Осадчий Ю. Г. (Комунарськ). Посилення впливу більшовиків у профспілках України (1918 р.) 43

Смолій В. А. Змінення торговельно-економічних зв'язків Правобережної України з Росією в другій половині XVIII ст. 52

З історії інтернаціональних зв'язків

Голуб В. Й. Інтернаціоналістські принципи зовнішньої політики Народної Республіки Болгарії 61

Петров О. В. (Луцьк). Розвиток науково-технічного співробітництва НРБ і ГДР (1966—1975 рр.) 66

ЗАМІТКИ

Назустріч 325-річчю возз'єднання України з Росією

Сидоренко В. О. Зброя місцевого виробництва на Україні епохи визвольної війни 75

* * *

Григоренко О. П. З досвіду шефства робітничого класу УРСР над селом у 1971—1975 рр. 81

Пастухов В. К. Участь Радянської Армії у відбудові сільського господарства України в роки четвертої п'ятирічки 86

Пучко О. А. З історії підготовки інженерно-технічних кадрів на Україні в перше десятиріччя Радянської влади 90

Кожолянко Г. К. (Чернівці). Антифеодална боротьба селянства Північної Буковини в кінці XVIII — на початку XIX ст. 93

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

- Більшовицьке підпілля на Україні у 1918 році. (*Продовження*). Підготували Пиріг Р. Я., Шиловцев Ю. В. 99

СПОГАДИ

- Нижник В. Є., Ясєв Г. Є. Записна книжка комісара. (*Закінчення*) 108

НАШ КАЛЕНДАР

- Плющ М. Р. До 20-річчя виникнення руху за комуністичне ставлення до праці 120
Булкіна В. П. К. О. Кіркїж (До 90-річчя з дня народження) 123
Шевченко Ф. П. Академік В. І. Пічета (До 100-річчя з дня народження) 126

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Бухало Г. В. (*Ровно*). Історики ПНР про спільну боротьбу українських і польських трудящих проти гнобителів у 1648—1654 рр. 129

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- Сухарев В. В. М. В. Искров. В борьбе за мир и социальный прогресс 134
Буцько М. О., Панчук М. І. В. Є. Лось. КПРС — організатор культурного співробітництва народів СРСР у період будівництва комунізму 137
Гутянський С. К. Советская культура в годы Великой Отечественной войны 139
Толочко П. П. А. Г. Кузьмин. Начальные этапы древнерусского летописания 140
Заремба С. З. Виктор Драчук. Дорогами тысячелетий 143
Лещенко Л. О. Петро Кравчук. Український соціалістичний рух у Канаді. 1907—1918 144
Добрецова В. В. (*Львів*). Р. Симоненко. На утриманні реакції 146
Ніколаєнко В. Ю. Вопросы общественных наук 148

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Відзначення 75-річчя II з'їзду РСДРП і 60-річчя I з'їзду Компартії України

- Калмакан І. К. (*Одеса*). Науково-теоретична конференція в Одесі 150
Оробінський П. Д. (*Харків*). Обласна теоретична конференція в Харкові 150

* * *

- Петухов М. Я. У Головної редакційної колегії «Історії міст і сіл Української РСР» 151
Овдієнко Л. О. Зустріч з американським дослідником-марксистом Г. Аптекером 152
Хренов К. К., Анісімов Ю. О. Обрання Й. З. Штокала почесним академіком Міжнародної Академії історії наук 153
Мохов Л. П. До 60-річчя з дня народження професора А. Ф. Вовчика 153
Павло Михайлович Яцків 154
Теми дисертацій та монографій 155

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун.

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов.

Адреса редакції
252001, Київ-1, вул. Кірова, 4.
Телефон 29-62-34.

СОДЕРЖАНИЕ

Под победоносным ленинским знаменем	5
---	---

СТАТЬИ

Конституция СССР — основной закон развитого социалистического общества

Соломко Э. Т. (Тернополь), Шкварец В. П. (Тернополь). Воплощение ленинских идей народовластия в новой Советской Конституции	18
---	----

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

Хоменко Н. М., Шевчук В. П. Повышение роли общественных организаций трудящихся в условиях развитого социализма	31
--	----

СООБЩЕНИЯ

Осадчий Ю. Г. (Коммунарск). Усиление влияния большевиков в профсоюзах Украины (1918 г.)	43
Смолий В. А. Укрепление торгово-экономических связей Правобережной Украины с Россией во второй половине XVIII ст.	52

Из истории интернациональных связей

Голуб В. И. Интернационалистские принципы внешней политики Народной Республики Болгарии	61
Петров А. В. (Луцк). Развитие научно-технического сотрудничества НРБ и ПНР (1966—1975 гг.)	66

ЗАМЕТКИ

Навстречу 325-летию воссоединения Украины с Россией

Сидоренко В. А. Оружие местного производства на Украине эпохи освободительной войны	75
---	----

* * *

Григоренко А. П. Из опыта шефства рабочего класса УССР над селом в 1971—1975 гг.	81
Пастухов В. К. Участие Советской Армии в восстановлении сельского хозяйства Украины в годы четвертой пятилетки	86
Пучко А. А. Из истории подготовки инженерно-технических кадров на Украине в первое десятилетие Советской власти	90
Кожоляк Г. К. (Черновцы). Антифеодальная борьба крестьянства Севернотриполья в конце XVIII — в начале XIX ст.	93

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

Большевистское подполье на Украине в 1918 году. (Продолжение). Подготовили Пирог Р. Я., Шиловцев Ю. В.	99
--	----

ВОСПОМИНАНИЯ

Нижник В. Е., Ясев Г. Е. Записная книжка комиссара. (Окончание)	108
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Плющ Н. Р. К 20-летию возникновения движения за коммунистическое отношение к труду	120
Булкина В. П. К. О. Киркиж (К 90-летию со дня рождения)	123
Шевченко Ф. П. Академик В. И. Пичета (К 100-летию со дня рождения)	126

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Бухало Г. В. (Ровно). Историки ПНР о совместной борьбе украинских и польских трудящихся против угнетателей в 1648—1654 гг.	129
--	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Сухарев В. В. М. В. Искров. В борьбе за мир и социальный прогресс . . .	134
Буцко Н. А., Панчук М. И. В. Е. Лось. КППС — організатор культурного співробітництва народів СРСР у період будівництва комунізму . . .	137
Гутянский С. К. Советская культура в годы Великой Отечественной войны . . .	139
Толочко П. П. А. Г. Кузьмин. Начальные этапы древнерусского летописания . . .	140
Заремба С. З. Виктор Драчук. Дорогами тысячелетий . . .	143
Лещенко Л. А. Петро Кравчук. Український соціалістичний рух у Канаді. 1907—1918 . . .	144
Добрецова В. В. (Львов). Р. Симоненко. На утриманні реакції . . .	146
Николаенко В. Е. Вопросы общественных наук . . .	148

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Чествование 75-летия II съезда РСДРП и 60-летия I съезда Компартии Украины

Калмакан И. К. (Одесса). Научно-теоретическая конференция в Одессе . . .	150
Оробинский П. Д. (Харьков). Областная теоретическая конференция в Харькове . . .	150

* * *

Петухов Н. Я. В Главной редакционной коллегии «Истории городов и сел Украинской ССР» . . .	151
Овдиенко Л. А. Встреча с американским исследователем-марксистом Г. Аптекером . . .	152
Хренов К. К., Анисимов Ю. А. Избрание И. З. Штокало почетным академиком Международной Академии истории наук . . .	153
Мохов Л. П. К 60-летию со дня рождения профессора А. Ф. Вовчика . . .	153
<u>Павел Михайлович Яцкив</u> . . .	154
Темы диссертаций и монографий . . .	155

Під переможним ленінським прапором

Республіканська наукова конференція в Києві

27 липня в Києві відбулася наукова конференція, присвячена 75-річчю II з'їзду РСДРП і 60-річчю I з'їзду Компартії України. Її організували Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Вища партійна школа при ЦК Компартії України, Секція суспільних наук АН УРСР і Міністерство вищої та середньої спеціальної освіти УРСР.

У конференції взяли участь члени і кандидати в члени ЦК Компартії України, які працюють у Києві і Київській області, перші секретарі обкомів партії, голови облвиконкомів і Київського міськвиконкому, завідувачі відділами пропаганди і агітації, науки і учбових закладів обкомів і Київського міськкому партії, секретарі ЦК ЛКСМУ, обкомів і Київського міськкому комсомолу, які займаються питаннями ідеологічної роботи, вчені-суспільствознавці, ветерани партії, відповідальні працівники апарату ЦК Компартії України, Президії Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР, республіканських міністерств і відомств. На конференції були присутні генеральні консули соціалістичних країн у Києві.

Вступним словом конференцію відкрив кандидат у члени Політбюро, секретар ЦК Компартії України В. Ю. М а л а н ч у к.

З доповіддю «Велика ленінська партія — партія революційної боротьби і комуністичного творення» на конференції виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щ е р б и ц ь к и й.

Сімдесят п'ять років тому, говорить доповідач, відбувся Другий з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії, на якому було створено нашу ленінську партію — першу в світі пролетарську партію нового типу. Саме в такій партії її засновник і вождь — Володимир Ілліч Ленін бачив силу, здатну повести «...*весь народ* до соціалізму, спрямовувати і організовувати новий лад, бути учителем, керівником, вождем усіх трудящих...»¹.

Шлях, пройдений партією від її II до XXV з'їзду, переконливо свідчить, що жодна політична організація ніколи не справляла такого величезного впливу на хід світового революційного процесу, який справила і справляє своєю титанічною революційно-перетворюючою діяльністю партія Леніна.

Комуністична партія Радянського Союзу нагромадила багатющий досвід керівництва масами, управління найскладнішими соціальними процесами. Цього досвіду, відзначав В. І. Ленін, «...відняти не можна.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 25.

тики. Це величезна спадщина, залишена Леніним всесвітньому революційному рухові, будівникам соціалізму і комунізму»⁵.

Розроблена В. І. Леніним теорія соціалістичної революції була орієнтована не тільки на Росію, а й на глобальний революційний процес, не тільки на початок ХХ століття, а й на цілу історичну епоху. Тому, як свідчить весь хід світової історії, ленінізм і став марксизмом епохи імперіалізму і пролетарських революцій, епохи краху колоніалізму і перемоги національно-визвольних рухів, епохи переходу людства від капіталізму до соціалізму і будівництва комуністичного суспільства.

З висоти досягнутого ще яскравіше видно велич подвигу тих, хто стояв біля джерел нашої славної партії, хто разом з Леніним створював петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу», першу всеросійську марксистську газету «Искра», безкомпромісно боровся проти царизму і буржуазії, народництва, реформізму і націоналізму.

У вдячній пам'яті партії і народу назавжди збережуться імена І. В. Бабушкіна, М. Е. Баумана, К. Є. Ворошилова, С. І. Гусева, Р. С. Землячки, М. І. Калініна, Ладос Кепповелі, П. А. Красикова, Г. М. Кржижановського, Н. К. Крупської, Г. І. Петровського, І. І. Радченка, Ф. А. Сергєєва (Артема), О. Д. Стасової, Дмитра Ілліча Ульянова, О. Д. Цюрупи і багатьох інших революціонерів ленінської школи. Вони відіграли видатну роль і в створенні соціал-демократичних організацій на Україні, що стали надійною опорою Леніна в боротьбі за розмежування з опортуністами, згуртування соціал-демократичного руху і підготовку II з'їзду РСДРП. Ленінську позицію твердо відстоювали делегати Київського, Одеського і Катеринославського комітетів партії.

Головне завдання II з'їзду РСДРП, який проходив з 30 липня по 23 серпня 1903 року, полягало, як підкреслював В. І. Ленін, у «...створенні справжньої партії на тих принципіальних і організаційних началах, які були висунуті і розроблені «Искрой»⁶.

На з'їзді вперше в історії міжнародного робітничого руху була прийнята послідовно революційна марксистсько-ленінська Програма партії — програма боротьби за повалення царського самодержавства, влади поміщиків і капіталістів, за встановлення диктатури пролетаріату як знаряддя соціалістичного перетворення суспільства.

В усіх найважливіших програмних та організаційних питаннях з'їзд закріпив перемогу ленінсько-іскрівського напрямку, ленінської більшості в РСДРП. Неминує, всесвітньо-історичне значення II з'їзду РСДРП у тому і полягає, що на ньому завершився процес об'єднання революційних марксистських організацій, було утворено пролетарську партію нового типу, партію більшовиків — партію великого Леніна.

Партія більшовиків виникла і розвивалась як партія справжніх пролетарських інтернаціоналістів, відзначив далі товариш В. В. Щербицький. На II з'їзді РСДРП в упертій і принциповій боротьбі проти опортуністів, і насамперед проти бундівців, було рішуче відкинуто спробу нав'язати партії побудову не за класовою, а за національною ознакою, створювати її не як єдину, монолітну партію, а як федерацію відособлених національних організацій.

Другий з'їзд РСДРП ознаменував докорінний поворот в історії не тільки російського, а й міжнародного робітничого руху.

⁵ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 529—530.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 187.

Утворення партії нового типу дало можливість практично приступити до виконання історичного завдання — повалення царизму і влади буржуазії, завдання, яке зримо постало перед робітничим класом Росії і яке, як підкреслював В. І. Ленін, було найбільш революційним з усіх найближчих завдань пролетаріату якої б то не було іншої країни.

Партія більшовиків була єдиним справжнім виразником інтересів не тільки робітничого класу, але й усіх трудящих, які повірили в неї і пішли за нею на штурм старого світу.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції стала головною подією XX століття, яка докорінно змінила хід розвитку людства. В цій перемозі — неморкнучий подвиг, величезна заслуга нашої ленінської партії.

В результаті перемоги Великого Жовтня, підкреслив товариш В. В. Щербицький, Комуністична партія перетворилась у правлячу партію величезної багатонаціональної країни. Будучи керівною силою в системі диктатури пролетаріату, вона поставила в центр своєї діяльності головні, творчі завдання, а саме:

в галузі *економічній* — соціалістичне перетворення народного господарства на основі націоналізації засобів виробництва, першочергового розвитку важкої індустрії, кооперування дрібних товаровиробників, неухильного зміцнення планової економіки і підвищення продуктивності суспільної праці;

в галузі *соціально-політичній* — зміцнення провідної ролі робітничого класу, його союзу з селянством, ліквідація соціальних причин експлуатації людини людиною, розвиток соціалістичної демократії;

в галузі *духовного життя* — створення нової, соціалістичної культури, забезпечення перемоги пролетарської ідеології над буржуазною, формування соціалістичної свідомості багатомільйонних мас трудящих;

в галузі *національних відносин* — забезпечення фактичної рівності націй і народностей, ліквідація спадщини національної ворожнечі і національної відособленості, зміцнення дружби і співробітництва народів.

Розв'язання цих принципово нових завдань було справою неймовірно важкою. Воно ускладнювалось багатомасштабністю економіки, небаченою господарською розрухою, запеклим опором повалених експлуаторських класів і міжнародного імперіалізму, що стояв за їх спиною. У цих умовах незмірно зростала роль партії як організатора і натхненника боротьби трудящих за соціалізм. Настав новий етап у партійному будівництві. Треба було привести організаційну структуру партії та її органів, форми й методи роботи у відповідність з новими умовами, новими вимогами.

З утворенням радянських республік особливої ваги набрало завдання посилення ролі партії в національних районах країни, зміцнення місцевих партійних організацій.

Однією з перших партійних організацій, створених у союзних радянських республіках, була Комуністична партія України — бойовий загін єдиної ленінської партії. Ініціатива місцевих партійних організацій, спрямована на їх об'єднання і створення Всеукраїнського партійного центру, була підтримана Центральним Комітетом.

Вся робота I з'їзду КП(б)У, який відбувся в Москві 5—12 липня 1918 р., проходила під керівництвом ЦК РКП(б), В. І. Леніна. Україна тоді, як відомо, була окупована австро-німецькими військами. Напередодні з'їзду Володимир Ілліч прийняв групу делегатів, розглянув з ними проекти резолюції, дав поради в корінних питаннях керівництва революційною боротьбою трудящих.

Всебічно обговоривши питання партійного будівництва на Україні, з'їзд рішуче відхилив спроби організаційного відособлення КП(б)У від РКП(б) і постановив об'єднати місцеві партійні організації в Комуністичну партію України, що входить в єдину РКП(б). В послідовно інтернаціоналістському дусі були вирішені і з'їздом КП(б)У і інші питання, які обговорювалися на ньому. Викривши лозунг «самостійності» України як ширму, що використовувалась окупантами та їх буржуазно-націоналістичними пособниками, з'їзд твердо висловився за дальнє зміцнення дружби і єдності українського і російського народів, усіх братніх народів країни.

Історичне значення І з'їзду КП(б)У полягає в тому, що він утворив Комуністичну партію України як одну з організацій єдиної РКП(б) на основі непорушних ленінських ідеологічних, організаційних і тактичних принципів.

Компартія України з моменту свого утворення назавжди стала міцною і надійною опорою ленінського Центрального Комітету КПРС у боротьбі за здійснення його генеральної лінії. Комуністи спрямовували зусилля трудящих республіки на захист завоювань Великого Жовтня, на соціалістичну перебудову суспільства.

Найважливішим, вирішальним фактором, який забезпечив успішне розв'язання цих завдань, стало утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. В єдиній союзній державі, об'єднавшись з братніми народами і збільшивши вдєсятеро тим самим свої сили, український народ досяг небаченого соціального, економічного і культурного розквіту, знайшов надійний захист від імперіалістичних посягань, гарантію свого державного суверенітету.

Твердо йдучи ленінським курсом, партія привела нашу країну до перемоги соціалізму. Історичною практикою КПРС було підтверджено відкриті марксизмом-ленінізмом корінні закономірності соціалістичного будівництва, перевірені згодом також досвідом переходу до соціалізму інших країн. І скільки б не вправлялись наші ідейні противники, розглагольствуючи про «поліваріантність» соціалізму, ми твердо знаємо: при всій різноманітності форм переходу до соціалізму і розвитку нового суспільства суть його в головному і основному єдина для всіх країн.

Досвід КПРС показав, що в багатонаціональній державі здійснення великомасштабних планів соціалістичного будівництва можливе лише на шляхах об'єднання зусиль усіх народів. У ході боротьби за побудову соціалізму на основі спільних інтересів і цілей всіх націй і народностей країни поступово формувался єдиний народногосподарський комплекс СРСР.

В процесі справедливого розв'язання національного питання було створено міцну основу для формування нової соціально-класової і міжнародної спільності людей — радянського народу. Складався новий, соціалістичний спосіб життя, який не знає аналога в історії світової цивілізації.

Перемога соціалізму в СРСР стала блискучим результатом діяльності єдиної, згуртованої, монолітної ленінської партії.

Народжена під прапором пролетарського інтернаціоналізму, партія невтомно боролася за торжество ленінської національної політики, проти будь-яких проявів великодержавного шовінізму і буржуазного націоналізму. Завжди була вірна великим ленінським заповітам Комуністична партія України. Вона вела принципову безкомпромісну боротьбу проти троцькістів, правих і «лівих» опортуністів, націонал-ухильників.

Завдяки перемозі соціалізму здійснились вікові сподівання українського народу про возз'єднання всіх своїх земель. Зростаюча могутність Країни Рад, її епохальні досягнення в соціалістичному будівництві мали вирішальне значення для піднесення революційно-визвольного руху трудящих західноукраїнських земель.

В наступному 1979 році, сказав товариш В. В. Щербицький, ми відзначимо 40-річчя возз'єднання Західної України з Українською РСР. І напередодні цієї річниці ми віддаємо належне мужності і стійкості комуністів Західної України, Буковини і Закарпаття, які в надзвичайно важких умовах підпілля очолили боротьбу трудящих за соціальне і національне визволення, за демократію і соціалізм.

Як вождь народу, як сила, що цементує морально-політичну єдність радянського суспільства, виступила партія більшовиків у роки Великої Вітчизняної війни. Під її керівництвом радянський народ відстояв свої великі соціалістичні завоювання, врятував від фашизму світову цивілізацію.

Биття пульсу тих героїчних років яскраво відобразили книги Л. І. Брежнева «Мала земля» і «Відродження». З величезною вражаючою силою розкривають вони подвиг ленінської партії, радянського народу, які зуміли не тільки розгромити ворога, а й у найкоротший історичний строк залікувати тяжкі рани війни.

Багатющий досвід партії, що знайшов глибоке узагальнення в книгах Л. І. Брежнева, — це наше найцінніше надбання. І його творче застосування має надзвичайно важливе значення для дальшого вдосконалення організаторської і політичної роботи всіх партійних організацій.

Під випробуванням керівництвом Комуністичної партії радянський народ — справжній творець своєї історії — досяг найважливішого історичного рубежу на шляху до комунізму — побудував розвинуте соціалістичне суспільство.

Всесвітньо-історичні досягнення нашої країни закріплені в новій Конституції Союзу РСР, конституціях союзних і автономних республік. Будучи результатом великої теоретичної роботи партії, ці документи — найяскравіше свідчення всенародного волевиявлення, наукової обґрунтованості політики КПРС і Радянської держави, плідотворності багатогранної діяльності Центрального Комітету КПРС, його Політбюро на чолі з товаришем Л. І. Брежневим.

Чим далі просуваємось ми вперед, чим більші завдання розв'язує Комуністична партія, тим більше зростає її керівна роль.

Залишаючись за своєю природою і характером авангардом робітничого класу, КПРС разом з тим стала партією всього радянського народу. Вона об'єднує в своїх рядах понад 16 мільйонів комуністів — найбільш гідних представників усіх класів, соціальних верств і груп, усіх націй і народностей нашої великої Батьківщини. 42 проценти членів партії за своїм соціальним станом — робітники, 13,6 проценти — колгоспники, близько 20 процентів — представники технічної інтелігенції, більш як 24 проценти — діячі науки, літератури, мистецтва, працівники освіти, охорони здоров'я, апарату управління, військово-службовці.

У своїй багатогранній діяльності партія спирається на широкі народні маси, на досвід і творчу ініціативу трудящих. Первинні партійні організації є практично на всіх підприємствах і в установах, в усіх трудових колективах. «У нас нема і не може бути іншої політичної сили, — підкреслив товариш Л. І. Брежнев, — яка була б здатна з такою повнотою і послідовністю враховувати, поєднувати і координу-

вати інтереси і потреби всіх класів і соціальних груп, всіх націй і народностей, всіх поколінь нашого суспільства, як це робить Комуністична партія. Партія виступає як організуюче ядро всієї суспільної системи, як колективний розум усього радянського народу»⁷.

Зростання ролі партії — об'єктивна закономірність суспільного розвитку. Але воно відбувається не стихійно, а залежить від ряду суб'єктивних факторів, зв'язаних з організацією внутріпартійного життя, вдосконаленням форм і методів партійного керівництва. Саме на цей бік справи звернули увагу XXIII, XXIV і XXV з'їзди КПРС.

Величезне значення в проведенні політики партії на місцях має діяльність республіканських, крайових, обласних, міських, районних партійних організацій, які є надійною опорою Центрального Комітету.

Один з найбільших загонів КПРС — партійна організація нашої республіки — налічує нині в своїх рядах близько 2 млн. 800 тисяч комуністів. У її складі — представники всіх поколінь, більш як 100 національностей і народностей, що яскраво відображає інтернаціональний характер нашої партії.

Головна характерна риса керівної діяльності партії в сучасних умовах — науковий, комплексний підхід до розвитку суспільства як єдиного соціального організму, вміле поєднання найближчих і більш віддалених цілей, поточних і перспективних завдань. Як політичний вождь народу, КПРС не тільки виробляє науково обгрунтовану політичну лінію, не тільки об'єднує всіх трудящих, вказуючи їм цілі і шляхи їх досягнення, а й організує маси на виконання поставлених завдань. Центр усієї партійно-політичної роботи знаходиться в первинних організаціях — там, де в кінцевому підсумку вирішується доля наших планів, де на практиці здійснюється комуністичне виховання трудящих.

І нині, через 75 років після II з'їзду РСДРП, все такою ж актуальною є вимога, висунута на ньому В. І. Леніним: підносити звання і значення члена партії вище, вище і вище. Кожний член партії, підкреслював Ленін, є відповідальним за партію і партія є відповідальною за кожного члена⁸.

У рішеннях грудневого (1977 р.) і липневого (1978 р.) Пленумів ЦК КПРС, у виступах товариша Л. І. Брежнєва під час його поїздки з райони Сибіру і Далекого Сходу, на XVIII з'їзді ВЛКСМ і урочистому засіданні в Мінську викладено настанови по підвищенню рівня всієї нашої організаторської, політичної і господарської роботи, які мають принципове значення.

Успішне будівництво нового суспільства прямо й безпосередньо залежить від зростання комуністичної свідомості мас. Для підвищення рівня ідеологічної роботи найважливіше значення має активна теоретична діяльність партії, її Центрального Комітету. У працях товариша Л. І. Брежнєва, керівників партії і держави, в матеріалах всесоюзних наукових конференцій, які відбулися після XXV з'їзду, узагальнено нові явища в розвитку радянського суспільства і світового революційного процесу, сформульовано важливі теоретичні і політичні висновки. Великий вклад у скарбницю марксизму-ленінізму становить розроблена КПРС спільно з братніми комуністичними і робітничими партіями концепція розвинутого соціалістичного суспільства.

Учення Маркса всесильне, тому що воно правильне — ці пророчі ленінські слова, сказані на початку XX століття, сьогодні, як ніколи, справедливі. Вони підтверджені всім досвідом історії. Справді, саме

⁷ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом, т. 2, стор. 554—555.

⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів. т. 7. стор. 277.

життя, розвиток реального соціалізму — це кращий, неспростовний доказ істинності марксизму-ленінізму. Марксизм-ленінізм — єдине вчення, яке виражає корінні інтереси трудящих, єдина наукова теорія соціалізму і комунізму, втілена в життя. В цьому і полягає величезна притягальна сила його ідей для мільйонів людей в усіх куточках нашої планети, в цьому — його величезної сили революційний заряд, які викликають страх і ненависть старого світу, всіх наших недругів.

Важливою вимогою до ідеологічної роботи є підвищення бойовистості, наступальності в боротьбі з буржуазною ідеологією і чужими нашому способу життя проявами. Необхідно й надалі виховувати радянських людей в дусі високої політичної пильності, формувати у них глибоку ідейну переконаність, благородні почуття радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму. І в розв'язання цих завдань великий вклад покликані внести суспільні науки, в тому числі історико-партійна.

За останні роки в республіці створено ряд великих праць, вийшло в світ нове, перероблене і доповнене видання «Нарисів історії Комуністичної партії України». Тепер важливо на високому ідейно-теоретичному рівні підготувати і видати нариси історії всіх обласних партійних організацій. Особливу увагу необхідно звернути на розширення документальної бази історико-партійної науки, зокрема, публікацію документів періоду Великої Вітчизняної війни. Слід і далі послідовно проводити роботу по створенню фундаментальних праць, які б узагальнювали досвід діяльності Компартії України під керівництвом ленінського Центрального Комітету КПРС.

Зв'язок з практикою, насамперед з практикою партійної роботи, сказав далі товариш В. В. Щербицький, — це могутній засіб підвищення ефективності науки, а це сьогодні, як підкреслив XXV з'їзд КПРС, одне з центральних завдань. На вивчення і творче застосування того нового, що народжується в житті партійних організацій, трудових колективів, не можна шкодувати ні коштів, ні сил, ні часу, бо це завжди окупиться сторицею.

Історія нашої партії — це послідовне теоретичне і практичне розв'язання національних та інтернаціональних завдань в їх нерозривній єдності. Комуністи завжди вірні заповітам Леніна, який учив: «В союзі з революціонерами передових країн і з усіма пригнобленими народами проти всяких і всіх імперіалістів — така зовнішня політика пролетаріату»⁹.

Як величезне досягнення історії розглядає КПРС братерський союз народів соціалістичних країн. Нині соціалістична співдружність стала найбільш динамічною економічною силою в світі. Своїми досягненнями в усіх сферах народного господарства і культури, у формуванні соціалістичного способу життя з його високими ідеалами і справжньою демократією, притаманним соціалізмів новим типом міжнародних відносин вона переконливо демонструє переваги нового суспільного ладу.

Радянський Союз, держави соціалістичної співдружності послідовно проводять класову за своїм характером і глибоко гуманну за своєю спрямованістю політику допомоги народам, які борються за своє соціальне і національне визволення.

У розв'язанні пекучих світових проблем в інтересах народів величезною мірою зросла роль міжнародного комуністичного руху. КПРС

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 329.

активно бореться за зміцнення його єдності на принциповій основі марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму. Це зустрічає незмінне схвалення і підтримку братніх комуністичних партій.

Історія переконливо свідчить, що ревізіонізм, заперечення інтернаціонального досвіду революційної боротьби, ідеологічні поступки класовому противникові, який з метою підризу єдності комуністичного руху всіляко роздуває демагогічні кампанії, в тому числі і в зв'язку з так званим «єврокомунізмом», таять у собі тяжкі наслідки насамперед для своєї власної партії.

Ревізіонізм, з чого б він не починався, неминуче веде до ліквідації, до тих опортуністичних поглядів і настанов, в боротьбі з якими виникли партії нового типу — партії революційної дії. Товариш Л. І. Брежнєв у доповіді «Великий Жовтень і прогрес людства» підкреслив: «Які б маршрути не обирались, у кінцевому підсумку покликання комуністів — вести маси до основної мети, до соціалізму. Досвід боротьби за перемогу Жовтня показав, що в революційній діяльності цілком можливі зміна тактики, компроміси в ім'я здобуття нових союзників. Але переконались ми і в іншому: ні в якому разі не можна приносити в жертву принципи в ім'я тактичної вигоди»¹⁰. Виконуючи ленінські заповіді, наша партія і Радянська держава ведуть послідовну і конструктивну боротьбу за збереження загального миру. Керуючись вказівками XXV з'їзду, Комуністична партія і Радянський уряд виступили з новими важливими зовнішньополітичними ініціативами.

Багатогранна діяльність КПРС по втіленню в життя Програми боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів знаходить широке визнання і підтримку миролюбних сил планети, всього прогресивного людства. Водночас партія, радянський народ завжди пам'ятають, що сили світової реакції не склали зброї, всіляко намагаються підхльостувати гонку озброєнь, загострити міжнародну обстановку. Найбільш активними противниками розрядки виступають агресивні імперіалістичні кола, зв'язані з військово-промисловим комплексом.

Під прикриттям лицемірного і розгнужданого галасу про мниму «радянську загрозу», якісь «порушення» прав людини в соціалістичних країнах, імперіалісти і реакціонери ведуть проти нас ретельно скоординовану «психологічну війну». Вони намагаються всіляко підтримати окремих відщепенців, тих, хто, потрапивши на вудку ідеологічних диверсантів або спецслужб імперіалізму, виступає проти завоювань соціалізму, проти свого народу. Вороги миру і розрядки хотіли б присвоїти собі права суверенних народів і визначати, які закони іноземних держав хороші, а які погані, кого слід вважати порушником законів, а кого ні. Але ніяка «димові завіса» не приховає підступних намірів антирадянщиків, не введе в оману світову громадськість. Як то кажуть, не на брехні світ тримається.

Провокаційна кампанія, за допомогою якої реакційні, мілітаристські кола втручаються у внутрішні справи соціалістичних держав і намагаються підірвати розрядку, суперечить Заключному актові і самому духові Хельсінкі. У радянських людей, громадян соціалістичних держав своя правосвідомість: для них найвища соціальна цінність — соціалістичне суспільство, завойоване і створене в гострій і важкій боротьбі з ворогами.

Гаряче схвалюючи і активно підтримуючи ленінський зовнішньополітичний курс Комуністичної партії, трудящі України, як і всі ра-

¹⁰ Л. І. Брежнєв. Великий Жовтень і прогрес людства, К., 1977, стор. 23.

дянські люди, примножують свої зусилля в боротьбі за дальше зміцнення могутності нашої країни — надійного оплоту всіх прогресивних і миролюбних сил на землі.

Наприкінці товариш В. В. Щербицький сказав: «Три чверті століття відділяють нас від II з'їзду РСДРП. Це були славні роки, наповнені великими історичними зверненнями. Революційна боротьба проти капіталізму і самодержавства, переможна Жовтнева революція, встановлення диктатури пролетаріату, побудова розвинутого соціалізму, творення комуністичного суспільства — такий шлях нашої ленінської партії».

«II з'їзд РСДРП і його всесвітньо-історичне значення» — тема повідомлення, з яким виступив на конференції головний редактор журналу «Вопросы истории КПСС» професор О. П. К о с у л ь н и к о в. Створення більшовицької партії на II з'їзді РСДРП відкрило новий етап у російському і міжнародному робітничому русі. Пролетаріат вперше дістав політичну організацію, здатну в нових історичних умовах успішно керувати його боротьбою за соціальне визволення.

Народження партії більшовиків ознаменувало утвердження марксистського, справді революційного напрямку в російському і міжнародному робітничому русі. Більшовизм виник на гранітній базі марксизму, який дістав дальший розвиток у працях В. І. Леніна. Саме в ленінізмі, що узагальнив досвід світового революційного руху після Маркса і Енгельса, міжнародний робітничий клас здобув могутню теоретичну зброю, всебічно розроблену ідеологію, програму революційних дій. Стосовно до нових історичних умов Ленін розвинув і примножив теоретичну спадщину Маркса і Енгельса.

Комуністичні партії, розвиваючи марксистсько-ленінське вчення, непримиренно виступають проти буржуазних фальсифікаторів і ревізіоністів, які намагаються підірвати єдність марксизму-ленінізму, штучно розчленувати його на різні національні або «регіональні» варіанти. Марксизм-ленінізм — єдине інтернаціональне вчення за своєю природою є надбанням усіх комуністів, усіх революційних робітників, усіх трудящих нашої планети.

Всесвітньо-історичне значення II з'їзду РСДРП полягає і в тому, що в прийнятій ним Програмі партії робітничого класу вперше в історії міжнародного соціалістичного руху було записано вимогу встановлення диктатури пролетаріату, необхідність якої як найважливішої зброї соціалістичного перетворення суспільства була теоретично обґрунтована і доведена Марксом і Енгельсом, а потім і Леніним. Усі питання теорії і практики розв'язувалися в Програмі в дусі марксизму, під кутом зору завоювання пролетаріатом політичної влади. Програма, прийнята II з'їздом РСДРП, мала яскраво виражений революційний характер і своїм вістрям була спрямована проти ревізіонізму і опортунізму.

На II з'їзді РСДРП переміг ленінський план створення партії робітничого класу, партії нового типу.

На з'їзді В. І. Ленін дав глибоке обґрунтування вихідного пункту принципів організаційних основ партії як передового загону робітничого класу і вищої форми його організації. Підкресливши важливе значення цього ленінського положення для міжнародного комуністичного руху, промовець піддав критиці намагання сучасних опортуністів висунути такі організаційні принципи, які призвели б партії робітничого класу до втрати організаційних устоїв, класової природи і монолітної згуртованості своїх рядів.

Ствержуючи партію нового типу як революційну організацію, більшовики на чолі з В. І. Леніним приділяли величезну увагу виробленню

і вдосконаленню стратегії і тактики партії, найбільш доцільних засобів і методів боротьби робітничого класу. Більшовики показали зразок вмілого поєднання, як у цьому можна переконатися на історичному досвіді трьох російських революцій, легальних і нелегальних, парламентських і непарламентських, мирних і немирних засобів боротьби.

Велике місце в науковому повідомленні було приділено розкриттю міжнародного значення історичного досвіду боротьби ленінської партії проти меншовизму, троцькізму та інших різновидів правого і «лівого» опортунізму.

Всесвітньо-історичне значення II з'їзду РСДРП полягає в тому, що він закріпив принцип пролетарського інтернаціоналізму як найважливіший принцип побудови партії нового типу, її ідеології, характеру її діяльності і політики. У наш час подекуди є прихильники «нового інтернаціоналізму», які вважають, що поняття пролетарського інтернаціоналізму ніби застаріло, має «вузькі рамки», не охоплює широких сфер дій демократичних і антиімперіалістичних сил тощо. Однак це не дає підстави для відмови від принципів пролетарського інтернаціоналізму. Міжнародний робітничий клас стоїть у центрі сучасної епохи, виступає як провідна сила в боротьбі за мир, демократію і соціалізм. Очолюваний комуністичними і робітничими партіями, він дедалі міцніше згуртовує навколо себе під прапором інтернаціоналізму демократичні і антиімперіалістичні сили в світі. «З нашої ж точки зору, — говорив Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС, — відмовитися від пролетарського інтернаціоналізму означало б позбавити компартії і взагалі робітничий рух могутньої і випробуваної зброї... Ми, радянські комуністи, вважаємо захист пролетарського інтернаціоналізму святим обов'язком кожного марксиста-ленінця»¹¹.

Історичні рішення II з'їзду РСДРП, який утворив партію нового типу, поява більшовизму на міжнародній арені і боротьба В. І. Леніна проти різного роду опортуністів відіграли величезну роль у революціонуванні світового робітничого руху і зміцненні позиції революційних соціалістів у міжнародній соціал-демократії.

Ленінський тип революційної партії робітничого класу здобув своє життєве утвердження в країнах братньої соціалістичної співдружності, в міжнародному комуністичному русі. Могутньою зброєю комуністичних і робітничих партій є ленінське вчення про партію нового типу, яке вони постійно збагачують і творчо розвивають, спираючись на багатий досвід сучасної революційної практики. Видатним вкладом у дальший розвиток ленінського вчення про партію є рішення XXIII, XXIV і XXV з'їздів КПРС, Пленумів ЦК, доповіді і виступи Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнева.

З часу II з'їзду РСДРП минуло три чверті століття. За цей час наша партія зуміла, завоювавши безмежне довір'я робітничого класу, всіх трудящих, створити розвинуте соціалістичне суспільство, загальнонародну державу, вивести найбільшу в світі країну на магістральний шлях комуністичного будівництва.

Питанням роботи I з'їзду КП(б)У, утворення Компартії України присвятив своє повідомлення директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук. З історичної висоти сьогодення звершень, сказав він, особливо яскраво вимальовується велике значення утворення республіканських партійних організацій на

¹¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 35.

яких як відзначив XXV з'їзд КПРС, лежить головна відповідальність за проведення партійної політики на місцях. Кожна з них вносить вагомий вклад у загальну скарбницю досвіду КПРС, який має всесвітньо-історичне, міжнародне значення.

Утворення Компартії України було підготовлено багаторічною діяльністю всієї нашої партії, її Центрального Комітету, особисто В. І. Леніна. Необхідність скликання I з'їзду КП(б)У і утворення Компартії України, як і компартій інших союзних республік, була викликана не обставинами тимчасового характеру, а глибинними факторами, назрілими об'єктивними потребами розвитку партії і радянського суспільства.

Під безпосереднім керівництвом вождя революції проходила підготовка до I з'їзду КП(б)У, яка розгорнулася в дуже важких умовах жорстокої боротьби проти контрреволюційної буржуазно-націоналістичної Центральної Ради, іноземної воєнної інтервенції, окупації України німецько-австрійськими військами. Леніна було обрано почесним головою з'їзду.

Всебічно обговоривши питання партійного будівництва, з'їзд рішуче відкинув висунуту деякими партійними працівниками ідею утворення окремої партії, яка не входила б до складу РКП(б), і постановив «Об'єднати партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України з своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але яка входить в єдину Російську Комуністичну партію з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії, а в питаннях загальнополітичних — ЦК РКП»¹².

Виражаючи інтереси і прагнення робітників і селян, з'їзд висловився за дальше зміцнення дружби українського і російського народів. У його резолюції «Україна і Росія» вказано на необхідність боротьби за революційне об'єднання Радянської України з Радянською Росією на основах пролетарського інтернаціоналізму. Ця резолюція мала велике значення в справі інтернаціонального згуртування трудящих республік навколо ленінської партії. Вона відображала спільність долі російського і українського народів, спільність цілей боротьби, яка склалася історично і об'єднує ці два народи, такі близькі за визначенням В. І. Леніна, «...і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією»¹³. Комуністи України пишаються тим, що, вірні ленінському заповіту, вони вже на першому з'їзді республіканської партійної організації на повний голос заявили про життєву необхідність для українського народу об'єднання України і Росії, зміцнення дружби з великим російським народом. Ця інтернаціоналістська позиція характеризує всю шістдесятирічну історію Компартії України.

Ленінські, інтернаціоналістські за своєю суттю документи з'їзду покладено в основу принципового висновку, зробленого в доповіді товариша В. В. Щербицького на урочистих зборах, присвячених 60-річчю проголошення Радянської влади на Україні, про те, що I з'їзд КП(б)У продемонстрував «високу свідомість і принциповість комуністів, глибоке розуміння ними свого інтернаціонального обов'язку»¹⁴. Ці документи, вся історія Компартії України, підкреслювалося в повідомленні, — на-

¹² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, К., 1976, стор. 23.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 334.

¹⁴ В. В. Щербицький. Під прапором Жовтня — до нових звершень. Доповідь на урочистому засіданні ЦК Компартії України і Верховної Ради Української РСР — «Радянська Україна», 24 грудня 1977 р.

ша могутня ідейна зброя. Вона дає змогу до кінця розкрити класові, ідейно-політичні корені, повну неспроможність намагань антикомуністів — буржуазних «радянологів», реакційної української емігрантщини — переписати історію Компартії України крізь призму концепцій «поліцентризму», «політичного плюралізму» і «національного комунізму». Комуністи України завжди були інтернаціоналістами на ділі, послідовно втілювали в життя ленінську генеральну лінію партії, боролися за чистоту марксизму-ленінізму, за єдність партійних рядів.

Історичний досвід вчить, що сила Комуністичної партії України, компартій інших радянських республік полягає в тому, що вони є бойовими загонами єдиної і монолітної Комуністичної партії Радянського Союзу. Джерело всіх успіхів її діяльності — випробуване керівництво з боку Центрального Комітету КПРС, що дає немеркнучі зразки ленінського стилю колективної роботи.

Повідомлення першого секретаря Запорізького обкому партії М. М. Всеволожського було присвячено шляхам вдосконалення стилю і методів роботи партійних комітетів, радянських і господарських органів, громадських організацій області. Нині, сказав промовець, коли для нашої країни характерні величезні масштаби розвитку економіки, динамізм соціальних перетворень, винятково важливого значення набуває підвищення ролі первинних парторганізацій, на перше місце висуваються завдання розвитку їх активності як органів політичного керівництва. Недавно комуністи області обговорили завдання, що впливають з книг товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження». Їх думка була одностайною: ці твори містять важливі узагальнення теорії і практики комуністичного будівництва, основоположні, принципові настанови для дальшого вдосконалення стилю партійної роботи. Леонід Ілліч показує приклад вміння завжди бути серед мас, там, де важче, у будь-якій обстановці зберігати ясний реалістичний підхід до фактів і подій, знаходити найголовніше в ланцюгу важливих і невідкладних проблем.

Вдосконалюючи стиль і методи своєї діяльності, партійні комітети, первинні парторганізації області підпорядковують усю організаторську і масово-політичну роботу здійсненню соціально-економічної програми десятиї п'ятирічки. Обласний комітет партії добивається, щоб вони на основі глибокого знання реальної дійсності виробляли конкретні рішення по виконанню поставлених завдань, змілі правильно визначати їх черговість, широко використовували передовий досвід.

На конференції виступили ветерани партії — член КПРС з 1918 року В. Ю. Васильєв, учасник I з'їзду Компартії України, член КПРС з 1917 року В. М. Федоров, які поділилися своїми спогадами про епохальні події, учасниками яких вони були, висловили від імені ветеранів партії щире вдячність ленінському Центральному Комітету, Політбюро ЦК КПРС, особисто Генеральному секретарю ЦК КПРС, Голові Президії Верховної Ради СРСР товаришеві Л. І. Брежнєву за величезну плідотворну і невтомну діяльність в ім'я торжества ідеалів Жовтня, миру і щастя на землі, запевнили, що і далі робитимуть все для того, щоб нести в маси пристрасне слово про подвиг покоління Жовтня, виховувати молодь на немеркнучих традиціях героїчних борців за владу Рад, нашої славної ленінської партії.

Статті

Конституція СРСР—основний закон розвинутого соціалістичного суспільства

Е. Т. СОЛОМКО (Тернопіль), В. П. ШКВАРЕЦЬ (Тернопіль)

ВТІЛЕННЯ ЛЕНІНСЬКИХ ІДЕЙ НАРОДОВЛАДДЯ В НОВІЙ РАДЯНСЬКІЙ КОНСТИТУЦІЇ

7 жовтня цього року радянський народ, все прогресивне людство світу відзначатимуть першу річницю нової Конституції Союзу РСР — визначного ідейно-теоретичного, політичного і правового документу сучасності, справедливо названого хартією гуманізму і справедливості, дійсної свободи і справжньої демократії, Маніфестом епохи будівництва комунізму.

На основі Конституції СРСР з врахуванням національних, історичних та інших особливостей у 1978 р. прийнято Основні Закони союзних і автономних республік. Нові Радянські Конституції — це видатна подія в житті радянських народів-братів, новий тріумф ленінської національної політики КПРС, справжнє свято нашої радянської демократії, це концентрований підсумок усього шістдесятирічного розвитку Радянської держави.

З Великою Жовтневою соціалістичною революцією прямо і безпосередньо пов'язані всі докорінні перетворення в нашому суспільстві. Вона відкрила не тільки трудящим нашої держави, але і народам інших країн шлях до соціалізму і комунізму, створила, за висловом В. І. Леніна, «...нові, вищі форми людського співжиття...»¹, вперше в історії людства біля керма керівництва державою поставила трудящих.

Вся історія радянської соціалістичної держави, яка на кожному етапі розвитку отримувала своє рельєфне відображення в Основному Законі країни, — це послідовне розширення, поглиблення і вдосконалення соціалістичної демократії.

Розроблена під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна Конституція РСФРР 1918 р. визначила основоположні принципи організації і діяльності Республіки Рад. Свій дальший розвиток вони отримали в Конституції СРСР 1924 р., яка законодавчо закріпила федеративний устрій Радянської багатонаціональної держави, а потім в Конституції СРСР 1936 р., що зафіксувала перемогу соціалістичних суспільних відносин. Найповніше втілені ленінські принципи народовладдя в Конституції СРСР 1977 р. та Основних Законах союзних і автономних республік 1978 р.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 34.

Розвиток соціалістичної демократії — найхарактерніша і найпримітніша особливість нових Радянських Конституцій. У них далі розвинуті ленінські положення про демократизм загальнонародної держави, її роль в будівництві нового життя, про соціалістичну демократію, особливо про Ради як вищу форму народоправства і залучення широких народних мас нашої країни до активної і безпосередньої участі в управлінні державою і суспільством, про соціалістичний гуманізм і його реальне втілення в правах і свободах радянських громадян, яких ще не знала вся попередня історія.

У статті робиться спроба розглянути питання розвитку і закріплення ленінських ідей про народовладдя в новій Конституції СРСР. Насамперед в ній показано дальше зростання ролі представницьких органів у комуністичному будівництві, неухильне дотримання і вдосконалення демократичних принципів їх організації і діяльності; повне використання і вдосконалення форм безпосередньої демократії; поліпшення роботи виконавчих органів; посилення народного контролю; підвищення ролі громадських організацій, колективів трудящих; надання громадянам ще ширших прав і свобод, збільшення гарантій їх здійснення.

Наступність, послідовний розвиток ленінських ідей і принципів особливо виразно простежуються у розв'язанні центральної конституційної проблеми, пов'язаної з визначенням характеру політичної влади, форм її організації і методів діяльності.

Протягом усього історичного періоду будівництва соціалізму і комунізму, коли суспільство зберігає поділ на класи (а в перехідний період від капіталізму до соціалізму має в своєму складі залишки експлуататорських класів), коли становлення комуністичної формації відбувається в класово поділеному світі, в умовах класової боротьби на міжнародній арені, соціалістичне народовладдя неминуче набуває характеру політичної влади і має потребу в державі. Ось чому державна влада аж до побудови повного комунізму виступає основною, провідною формою соціалістичного народовладдя, його головним втіленням.

Лише із завоюванням державної влади трудящі на чолі з робітничим класом стають справжніми господарями своєї долі, одержують можливість керувати всім суспільним життям, процесами суспільного розвитку. В. І. Ленін підкреслював, що справжній демократизм — це «...фактична участь в управлінні державою переважної більшості народу, саме трудящих, замість фактичного управління державою, головним чином, представниками буржуазних класів, як це буває в найдемократичніших буржуазних республіках»².

В Радянській країні державна влада служить трудовому народові, сприяє успішному будівництву комунізму, забезпечує прогрес у всіх галузях суспільного життя. В Програмі КПРС підкреслюється: «**Всебічне розгортання і вдосконалення соціалістичної демократії, активна участь усіх громадян в управлінні державою, в керівництві господарським і культурним будівництвом, поліпшення роботи державного апарату і посилення народного контролю над його діяльністю — такий головний напрям розвитку соціалістичної державності в період будівництва комунізму. В процесі дальшого розвитку соціалістичної демократії відбудеться поступове перетворення органів державної влади в органи громадського самоврядування**»³.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 88.

³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1977, стор. 90.

Диктатура пролетаріату і загальнонародна влада — це два основних етапи єдиного процесу розвитку політичної влади одного і того ж соціалістичного типу.

«Одним з наслідків повного торжества соціалістичних суспільних відносин є, як показує наш досвід, поступове переростання держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу. Радянський Союз сьогодні — це закономірний етап розвитку держави, народженої Жовтнем, етап, властивий зрілому соціалізмові»⁴.

Радянська загальнонародна держава виступає як виразник волі й інтересів усього народу, всіх його соціальних прошарків, всіх націй нашої країни, об'єднаних в єдиному добровільному державному союзі. «Союз Радянських Соціалістичних Республік, — проголошує стаття 1 Конституції СРСР, — є соціалістична загальнонародна держава, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих усіх націй і народностей країни»⁵.

Чітке функціонування всієї системи органів Радянської загальнонародної держави забезпечується тому, що їх організація і діяльність здійснюється відповідно до закріпленого у Конституції (стаття 3) ленінського принципу демократичного централізму: виборності всіх органів державної влади знизу доверху, підзвітності їх народові, обов'язковості рішень вищестоящих органів для нижчестоящих. Демократичний централізм поєднує єдине керівництво з ініціативою і творчою активністю на місцях, з відповідальністю кожного державного органу і службової особи за доручену справу⁶.

Справжній демократизм нашого ладу втілений в Радах — наймасовіших, найбільш представницьких органах влади. Вони є основою політичної системи СРСР, найважливішим інструментом здійснення справжнього народовладдя⁷. «Ради, — наголошував В. І. Ленін, — безпосередня організація самих трудящих... мас, яка *полегшує* їм можливість самим влаштовувати державу і управляти нею всіляко, як тільки можна»⁸. Через Ради трудящі залучаються «...до постійної і неодмінної, притому вирішальної, участі в демократичному управлінні державою»⁹.

Найхарактернішою рисою Рад є те, що серед усієї сукупності державних органів тільки вони формуються знизу доверху безпосередньо з представників народу, підзвітних і підконтрольних виборцям. Нині Ради в країні об'єднують понад 2,2 млн. депутатів, а актив Рад становить понад 30 млн. чол.¹⁰.

В Українській РСР до складу Рад у 1977 р. обрано 522 тис. трудящих, а їх актив налічує близько 8 млн. чол. Робітники і колгоспники становлять понад половину депутатів Верховної Ради УРСР і 72,4% депутатів місцевих Рад республіки. Серед народних обранців 47,6% жінок, 45,2% — членів і кандидатів у члени КПРС. Майже третина всіх депутатів — це молодь, 19,1% — комсомольці. До місцевих Рад Тернопільщини обрано в 1977 р. 19 524 депутати, у тому числі 3018 робітників

⁴ Л. І. Брежнев. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення, К., 1977, стор. 25.

⁵ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1977, стор. 6.

⁶ Див.: Там же.

⁷ Див.: Л. І. Брежнев. Історичний рубіж на шляху до комунізму, К., 1977, стор. 13.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 246.

⁹ Там же, стор. 477.

¹⁰ «Советы народных депутатов», 1978, № 5, стор. 73, 75.

(15% від загальної кількості), 11 364 колгоспників (58,7%), 5142 службовців (26,3%)¹¹.

В багатогранній діяльності Рад переконливо проявляється зростаюча сила соціалістичного демократизму. В останні роки прийнято закони, які розширили права і матеріальні можливості сільських, селищних, районних і міських Рад. Місцеві Ради виступили з багатьма цінними ініціативами, починами, які були поширені по всій країні.

Важливе значення, підкреслювалося на XXV з'їзді Компартії України, має виконана з участю депутатів робота по вишукуванню резервів для збільшення виробництва товарів народного споживання, благоустрою населених пунктів, посилення шефської допомоги міста селу¹².

Всі сільські і селищні Ради підтримали ініціативу депутатів Івано-польської сільської і Красноторської селищної Рад Донецької області, які звернулись із закликом: «Цінувати і берегти землю!». У змагання за раціональне використання землі включились понад 200 тис. депутатів, зайнятих безпосередньо у сільськогосподарському виробництві, сотні тисяч сільських активістів. Це дало можливість додатково ввести в оборот 371 тис. гектарів угідь. Активно запроваджується досвід Рад Донецької, Київської, Львівської, Запорізької областей по організації всебічної шефської допомоги міських трудових колективів соціально-культурному будівництву на селі. Широкий відгук знайшов почин Рад Дніпропетровської області по збільшенню виробництва і закупівлі продуктів тваринництва в підсобних господарствах колгоспників, робітників і службовців¹³.

В новій Конституції СРСР, Основних Законах союзних і автономних республік демократичні принципи формування і діяльності Рад отримали дальший розвиток. В них визначені шляхи зміцнення зв'язків Рад, їх депутатів з масами.

Підкреслюючи справді загальнонародний характер представницьких органів Радянської влади, які втілюють і виражають волю та інтереси всіх трудящих і здійснюють всю повноту державної влади від імені і за дорученням народу, новоприйнятий Основний Закон встановлює їх нове найменування — Ради народних депутатів. У статті 2 вказано, що вся влада в СРСР належить народові. «Народ здійснює державну владу через Ради народних депутатів, які становлять політичну основу СРСР»¹⁴.

У новій Конституції дальшого розвитку дістав принцип єдності системи Рад. Його суть глибоко розкрита товаришем Л. І. Брежневим у виступі на засіданні Президії Верховної Ради СРСР 17 червня 1977 р. «Комуністична партія, — говорив він, — завжди виходила з того, що будь-яка наша Рада є частинка верховної влади, що вона не тільки наділена повноваженнями вирішувати усі питання, віднесені до її компетенції, а й виступає як провідник загальнодержавних рішень. Це... надзвичайно важливий принцип. Така єдність вищих і місцевих органів, опора верховної влади на ініціативу місць відображають головну суть Рад — їх нерозривний зв'язок з народними масами»¹⁵.

Визначаючи Ради, як органи справді народного представництва, В. І. Ленін вказував: «Це — влада, відкрита для всіх, що робить все

¹¹ «Комуніст України», 1977, № 7, стор. 45; «Вільне життя», 13 січня 1978 р.

¹² Див.: Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1976, стор. 61.

¹³ В. В. Щербинський. Советская Украина, М., 1977, стор. 90.

¹⁴ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 6.

¹⁵ Л. І. Брежнев. Питання розвитку політичної системи радянського суспільства. К., 1978, стор. 436.

на очах у маси, доступна масі, що виходить безпосередньо від маси, прямий і безпосередній орган народної маси і її волі»¹⁶. Ці лєнінські вказівки знайшли своє відображення в новій Конституції СРСР, де записано, що діяльність Рад народних депутатів будується на основі колективного, вільного, ділового обговорення і вирішення питань, гласності, регулярної звітності виконавчих і розпорядчих органів та інших створюваних Радами органів перед Радами і населенням, широкого залучення громадян до участі в їх роботі¹⁷.

Повсякденний досвід підтверджує життєвість цих конституційних норм. На періодично скликуваних сесіях Рад, які є основною організаційно-правовою формою їх діяльності, колективно обговорюються найважливіші питання їх компетенції. Наприклад, у 1977 р. місцеві Ради країни розглянули на сесіях понад 806 тис. питань державного, господарського і соціально-культурного будівництва та комуністичного виховання трудящих. Всього виступило на сесіях місцевих Рад Союзу РСР 1502 тис. (67,4%) народних обранців. В обговоренні питань на сесіях Рад Тернопільської області в тому ж році виступило понад 16 тис. депутатів (82% від загальної кількості)¹⁸.

У Радах нині розглядається і вирішується вдвоє більше питань, ніж десять років тому. Більшість цих питань попередньо ґрунтовно вивчаються постійними комісіями, кількість яких тепер становить 330 тис. В їх роботі, крім 1,8 млн. депутатів, беруть участь 2,6 млн. інших громадян, активістів¹⁹.

Значно більше уваги приділяється звітам виконавчих органів перед Радами, які їх обрали, та виборцями. У 1977 р. 99,8% виконавчих комітетів звітували про свою роботу на сесіях Рад, а також перед населенням і в трудових колективах. Усього по звітах виконкомів проведено 321 тис. зборів, у яких взяло участь понад 52 млн. чол., або майже половина самодіяльного населення країни²⁰.

Закріплений Конституцією СРСР принцип всевладдя народу проявляється і в тому, що діяльність усіх представницьких органів, усіх депутатів знаходиться під постійним контролем виборців. Так, стаття 94 Конституції зобов'язує виконавчі і розпорядчі органи, а також інші створювані Радами органи регулярно звітуватись перед Радами і населенням, а стаття 107 — звітувати депутатів про свою роботу і роботу Ради перед виборцями, а також перед колективами та громадськими організаціями, які висунули їх кандидатами у депутати.

Конкретизуючи загальне положення про підзвітність виконавчих і розпорядчих органів стосовно виконавчих комітетів місцевих Рад народних депутатів, Конституція СРСР у статті 149 передбачає, що ці виконкоми не менш як один раз на рік звітують перед Радами, що їх обрали, а також на зборах трудових колективів і за місцем проживання громадян²¹.

В цих нормах Основного Закону знайшла своє закріплення висловлена в ході всенародного обговорення думка про те, що слід ще суворіше втілювати в життя принцип відповідальності і підзвітності органів

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 297.

¹⁷ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 33.

¹⁸ «Советы народных депутатов», 1978, № 5, стор. 74; «Вільне життя», 13 січня 1978 р.

¹⁹ Див.: Л. І. Брежнєв. Історичний рубіж на шляху до комунізму, стор. 12.

²⁰ «Советы народных депутатов», 1978, № 5, стор. 74, 75.

²¹ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 33, 36, 52.

управління і службових осіб перед Радами і населенням. Це сприяє більш послідовному здійсненню принципу гласності — найважливішого принципу діяльності Рад.

Нова Конституція СРСР оберігає і розвиває дійсно демократичні принципи формування Рад. Мова йде передусім, про загальні, рівні і прямі вибори при таємному голосуванні, а також про демократичний порядок висунення кандидатів у депутати. Відображуючи закріплену вже в діючих Положеннях про вибори практику, вона передбачає, що поряд з громадськими організаціями право висунення кандидатів у депутати надається і трудовим колективам²².

Якщо по Конституції 1936 р. право бути обраним до Верховної Ради СРСР мали тільки особи з 23-річного віку, а до Верховних Рад союзних і автономних республік — з 21 року, то тепер усім радянським громадянам надається можливість бути обраним депутатами вищих органів державної влади, крім Верховної Ради СРСР, з 18 років. Поскільки Верховною Радою СРСР приймаються найбільш відповідальні рішення загальнодержавного характеру, то право бути обраним до неї надається громадянам, починаючи з 21 року²³.

Значним поглибленням форм народовладдя є положення статті 113 Конституції СРСР, статті 101 Конституції УРСР та відповідних статей Основних Законів інших союзних республік про право законодавчої ініціативи у Верховній Раді СРСР та у Верховних Радах союзних республік. Вони істотно розширюють коло органів й осіб, що мають таке право.

За Конституцією СРСР 1936 р. правом законодавчої ініціативи користувались тільки палати Верховної Ради СРСР — Рада Союзу і Рада Національностей. Нова Конституція надає таке право і союзним республікам в особі їх найвищих органів державної влади, Президії Верховної Ради СРСР, комісіям Верховної Ради і постійним комісіям її палат, депутатам Верховної Ради, а також Раді Міністрів СРСР, Верховному Суду СРСР, Генеральному Прокуророві СРСР. Право законодавчої ініціативи у Верховних Радах союзних республік належить Президії Верховної Ради, Раді Міністрів даної республіки, депутатам, постійним та іншим комісіям Верховної Ради, Верховному Суду і Прокуророві відповідної союзної республіки.

Принциповим нововведенням цих статей є надання права законодавчої ініціативи у вищому органі державної влади країни громадським організаціям в особі їх загальносоюзних органів, а у Верховній Раді союзної республіки громадським організаціям в особі їх республіканських органів. Це служить однією з конкретних форм встановленого Конституціями СРСР і союзних республік права громадських організацій брати участь в управлінні державними і громадськими справами, у вирішенні політичних, господарських і соціально-культурних питань²⁴.

Нова Конституція відображає ленінську ідею про підвищення ролі місцевих органів влади і управління, про розвиток їх самодіяльності й ініціативи. До повноважень Рад на місцях відноситься керівництво на своїй території державним, господарським і соціально-культурним будівництвом, затвердження планів господарського і соціально-культур-

²² Див.: Там же, стор. 33, 34; Закон СРСР «Про вибори до Верховної Ради СРСР». — «Радянська Україна», 8 липня 1978 р.

²³ Див.: Там же.

²⁴ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 7, 38—39; Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, К., 1978, стор. 28.

ного розвитку та місцевого бюджету, здійснення керівництва діяльністю підпорядкованих їм державних органів, підприємств, установ й організацій, забезпечення дотримання законів, охорони державного і громадського порядку, прав громадян, сприяння зміцненню обороноздатності країни ²⁵.

Дальшому підвищенню ролі Рад, активності роботи їх депутатів сприятиме те, що нова Конституція в спеціальній главі «Народний депутат» докладно регламентує його права і обов'язки, визначені Законом про статус депутатів Рад в СРСР. Зокрема, в статті 104 передбачено, що депутат здійснює свої повноваження, не пориваючи з виробничою або службовою діяльністю. Він широко використовує право запиту — конституційну форму контролю за роботою органів державного управління і службових осіб. Депутатам забезпечується недоторканість, а також інші гарантії їх діяльності, встановлені діючим законодавством. Їм надано право у питаннях депутатської діяльності звертатись до всіх державних і громадських органів, підприємств, установ і організацій і брати участь у розгляді поставлених ними питань. Адміністрація зобов'язана невідкладно приймати депутата і розглядати його пропозиції ²⁶.

Ще до перемоги Жовтня В. І. Ленін вказував на такий важливий принцип народовладдя, як право населення «...відкликати в будь-який час всіх і всяких виборних, службових осіб...» ²⁷. Ця ленінська вимога, закріплена і в новому Основному Законі нашої держави. «Депутат, який не виправдав довір'я виборців, — сказано в статті 107 Конституції СРСР, — може бути в будь-який час відкликаний за рішенням більшості виборців у встановленому Законом порядку» ²⁸.

Дійовою формою розвитку творчої активності мас, безпосередньої участі у державному управлінні є накази виборців, які відображають запити і потреби нашого народу. За період з червня 1975 р. до червня 1977 р. було виконано більш як 700 тис. наказів виборців. Після останніх виборів у місцеві Ради було прийнято до виконання 763 400 наказів. З них за друге півріччя 1977 р. виконано близько 270 тис. (35,1%) ²⁹. «У цьому, — відзначив товариш Л. І. Брежнев, — один з реальних проявів соціалістичної демократії. І треба, щоб реалізації наказів приділяли належну увагу не тільки депутати, а й керівники підприємств, колгоспів, будов, установ» ³⁰. За пропозицією трудящих до Конституції було включено спеціальну статтю про накази виборців.

Конституція СРСР 1977 р. та Основні Закони союзних республік 1978 р. закріпили одну з найважливіших складових частин справжнього народовладдя, яка немислима навіть у так званих найдемократичніших конституціях буржуазних держав. «Ради народних депутатів, — записано у статті 92 Конституції СРСР, — утворюють органи народного контролю, який поєднує державний контроль з громадським контролем трудящих на підприємствах, у колгоспах, установах і організаціях» ³¹. Основ-

²⁵ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 51.

²⁶ Див.: Там же, стор. 35—36.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 116—117.

²⁸ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 36.

²⁹ «Советы народных депутатов», 1978, № 5, стор. 74.

³⁰ Л. І. Брежнев. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення, стор. 8.

³¹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 32—33.

ний Закон загальнонародної держави ставить в обов'язок цим органам контролювати виконання державних планів і завдань; вести боротьбу з порушеннями державної дисципліни, проявами місництва, відомчого підходу до справи, з безгосподарністю й марнотратством, тяганиною й бюрократизмом; сприяти удосконаленню роботи державного апарату³².

У своїй діяльності органи народного контролю спираються на широкий актив трудящих. У їх роботі бере участь понад 9 млн. чол.

В Українській РСР у складі груп і постів народного контролю налічується більше 2 млн. народних контролерів. Групи і пости діють на всіх підприємствах і будовах, в колгоспах і радгоспах, в установах і організаціях³³.

Поряд з системою представницької демократії в особі Рад народних депутатів, новий Основний Закон СРСР і Конституції союзних республік закріплюють і розвивають форми безпосередньої демократії радянських громадян. В статті 48 Конституції вказується, що громадяни СРСР беруть участь в обговоренні і прийнятті законів і рішень загальнодержавного і місцевого значення, в роботі державних і громадських організацій та органів громадської самодіяльності, в зборах трудових колективів і за місцем проживання³⁴. Ці форми набули тепер широкого розвитку.

Наше соціалістичне суспільство сильне свідомістю мас, які, як відзначав В. І. Ленін, «...про все можуть судити і йдуть на все свідомо»³⁵. Ленінська думка з особливою силою була підтверджена всім ходом обговорення проектів програми партії, «Основних напрямів розвитку народного господарства на 1976—1980 роки», нових Радянських Конституцій.

Майже чотири місяці трудящі обговорювали проект Основного Закону нашої держави. В обговоренні взяли участь 140 млн. чол., що стало справжнім святом соціалістичної демократії і великою школою участі мас в управлінні справами суспільства, держави³⁶. Розглядові проекту Конституції СРСР було присвячено близько півтора мільйона зборів трудящих, які відбулися на промислових підприємствах, у колгоспах, радгоспах, установах, військових частинах і за місцем проживання. В його обговоренні брала участь вся наша партія. Відбулося більш як 450 тис. відкритих партійних зборів, на яких виступило понад 3 млн. чоловік. Проект був розглянутий усіма представницькими органами державної влади. Відбулось 50 637 сесій Рад. В їх роботі взяли участь 2,1 млн. депутатів, 322 тис. з них виступило. Проект Конституції обговорювався на пленумах, активах і зборах у профспілкових організаціях, комсомолі, кооперативних об'єднаннях, творчих організаціях. На кожному з цих форумів проект Основного Закону країни було схвалено³⁷.

В обстановці високого політичного піднесення пройшло обговорення проекту Конституції в нашій республіці. У зборах, присвячених цій події, взяло участь близько 35 млн. чол., з яких два з половиною міль-

³² Див.: Там же, стор. 33.

³³ «Комуніст України», 1978, № 1, стор. 47.

³⁴ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 21.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 20.

³⁶ Л. І. Брежнєв. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення, стор. 4.

³⁷ «Правда», 5 жовтня 1977 р.; «Известия», 1 жовтня 1977 р.

йони виступили і внесли понад 147 тис. пропозицій. Тисячі листів трудящих, в яких викладено думки з приводу проекту, опубліковано в пресі, обнародовано по радіо і телебаченню. На Тернопільщині в обговоренні проекту Основного Закону взяло участь 500 тис. чол. — практично все доросле населення області³⁸.

Всенародне обговорення дало можливість помітно удосконалити ряд положень проекту, спрямованих на дальший розвиток соціалістичної демократії.

В результаті ретельного розгляду майже 400 тис. пропозицій, що надійшли від трудящих, Конституційною Комісією було рекомендовано, а сьомою сесією Верховної Ради СРСР внесено зміни до 118 із 173 статей проекту і додано одну нову статтю³⁹.

«Виняткова активність трудящих в обговоренні проекту, — підкреслив у доповіді на зборах партійного активу республіканських організацій, міста Києва і Київської області член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Шербицький, — дає повне право сказати: творцем нового Основного Закону своєї держави став весь радянський народ»⁴⁰.

У заключному слові на історичній сесії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв, відзначивши, що обговорення нової Конституції викликало величезний приплив творчої ініціативи, трудової і політичної активності усіх верств населення, наголосив: «І треба, щоб активність ця не слабшала, а розвивалася далі, втілювалася в конкретні форми дедалі ширшої участі громадян у справах своєї загальнонародної держави»⁴¹.

Під час всенародного обговорення Проекту Конституції Української РСР, яке проходило з 24 березня по 18 квітня 1978 р., відбулося більш як 280 тис. зборів у трудових колективах і за місцем проживання громадян. У них взяло участь понад 32 млн. трудящих. В ході обговорення проекту виступило майже 1,6 млн. чол.⁴²

В статті 49 Конституції СРСР 1936 р. вказувалось, що Президія Верховної Ради СРСР може проводити всенародне опитування (референдум). Конституція СРСР 1977 р. значно розширює і робить більш визначеною цю форму безпосередньої демократії. В статті 5 говориться: «Найважливіші питання державного життя виносяться на всенародне обговорення, а також ставляться на всенародне голосування (референдум)»⁴³. Стаття 114 Конституції регламентує порядок всенародних обговорень. В ній вказується, що Верховна Рада або її Президія можуть з своєї ініціативи чи за пропозицією союзної республіки винести на всенародне обговорення проекти законів, а також інші найважливіші питання державного життя⁴⁴.

Справжнє народовладдя в умовах соціалістичного ладу яскраво проявляється і в тому, що участь мас в управлінні справами суспільства здійснюється не тільки через державні органи, а й через широкую мережу масових організацій трудящих, свобода об'єднань яких гарантована Конституцією СРСР. Громадські організації становлять не-

³⁸ «Радянська Україна», 15 жовтня 1977 р.; «Вільне життя», 13 січня 1978 р.

³⁹ Л. І. Брежнєв. Історичний рубіж на шляху до комунізму, стор. 15.

⁴⁰ «Радянська Україна», 15 жовтня 1977 р.

⁴¹ Л. І. Брежнєв. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення, стор. 33.

⁴² «Радянська Україна», 20 квітня 1978 р.

⁴³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 7.

⁴⁴ Див.: Там же, стор. 39.

від'ємну частину радянської політичної системи. Загалом вони охоплюють майже все доросле населення країни.

Важливе місце в суспільному житті займають радянські профспілки, які В. І. Ленін назвав школою управління, школою господарювання, школою комунізму.

За шість десятиріч чисельність профспілок зросла до 121 млн. чол.⁴⁵ Нині в них добровільно об'єдналися практично весь робітничий клас, вся народна інтелігенція, численні загони сільських трудівників. Без участі профспілок у нашій країні не розв'язується жодне життєве питання, яке стосується трудящих. «Виступаючи як впливова суспільна сила, профспілки відіграють велику роль в усій нашій політичній системі, в розвитку соціалістичної демократії. Стрижневим питанням тут для нас було і буде якраз те, що в буквальному розумінні означає слово демократія, а саме — народовладдя, тобто участь мас у вирішенні державних і громадських справ, те справжнє народне самоврядування, про яке говорив В. І. Ленін»⁴⁶.

Профспілкові організації багато зробили для того, щоб справді всенародного характеру набуло соціалістичне змагання, в якому нині бере участь понад 100 млн. чол. Число учасників руху за комуністичне ставлення до праці досягло 57,8 млн. чол.⁴⁷

У новій Конституції СРСР соціалістичне змагання, творча активність мас названі серед важливих факторів, на які спирається наша загальнонародна держава в розвитку економіки, в розв'язанні завдань комуністичного будівництва⁴⁸.

Чудовою школою політичного виховання молоді є Ленінський комсомол, який об'єднує в своїх лавах майже 38 млн. юнаків і дівчат⁴⁹. Саме в комсомолі молодь активно прилучається до свідомої участі в комуністичному будівництві, проходить велику школу ідейно-політичного гарту і трудового виховання. Як підкреслив на XVIII з'їзді ВЛКСМ товариш Л. І. Брежнев, кожен молодий ленінець повинен бути активним політичним бійцем, здатним на ділі проводити політику партії⁵⁰.

Дія недержавних методів управління найповніше виявляється в трудових колективах. У трудовому колективі — первинному осередку не тільки всього господарського механізму розвинутого соціалізму, а й його політичного організму, — реалізується економічне, політичне і духовне життя всього радянського суспільства.

Конституція СРСР так визначає соціально-політичні управлінські функції трудових колективів: «Трудові колективи беруть участь в обговоренні і вирішенні державних і громадських справ, у плануванні виробництва і соціального розвитку, в підготовці і розстановці кадрів, в обговоренні і вирішенні питань управління підприємствами й установами, поліпшення умов праці і побуту, використання коштів, при-

⁴⁵ Основной Закон нашей жизни, М., 1978, стор. 32.

⁴⁶ Л. І. Брежнев. Радянські профспілки — впливова сила нашого суспільства. К., 1977, стор. 15.

⁴⁷ Основной Закон нашей жизни, стор. 325; Матеріали XVI съезда профессиональных союзов СССР, М., 1977, стор. 50.

⁴⁸ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 8.

⁴⁹ «Правда», 26 квітня 1978 р.

⁵⁰ Див.: Л. І. Брежнев. Промова на XVIII з'їзді Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді, К., 1978, стор. 9.

значених для розвитку виробництва, а також на соціально-культурні заходи і матеріальне заохочення.

Трудові колективи розвивають соціалістичне змагання, сприяють поширенню передових методів роботи, зміцненню трудової дисципліни, виховують своїх членів у дусі комуністичної моралі, дбають про підвищення їх політичної свідомості, культури і професійної кваліфікації»⁵¹.

Конституція СРСР ще більше розширює можливості участі трудящих у роботі органів управління. Водночас вона визначає нові шляхи вдосконалення діяльності прокуратури, суду, арбітражу, народного контролю, всіх інших адміністративних органів, створює нові умови «...мільйонам і мільйонам радянських людей ще активніше включитися в управління економікою, в контроль за роботою державного апарату»⁵².

Курс партії на всемірне розширення соціалістичної демократії, створення якнайсприятливіших умов для всебічного розвитку особи дістав своє яскраве відображення в доповненні раніш встановленого комплексу основних прав і свобод громадян СРСР. Це права: на участь в управлінні державними, суспільними справами, внесення в державні органи і громадські організації пропозицій про поліпшення їх діяльності, на охорону здоров'я, житло, користування досягненнями культури, на свободу наукової, технічної і художньої творчості та ін. Розширюється і вдосконалюється механізм здійснення раніш встановлених прав.

Як велике піклування Радянської держави про інтереси народу, сприйнято положення Основного Закону про те, що використання прав і свобод громадянами не повинно шкодити інтересам суспільства і держави, правам інших громадян.

Єдність прав і обов'язків створює правовий статус радянського громадянина, який характеризується високим гуманізмом, гідністю і благорядством. В Конституції закріплено один з найпрекрасніших комуністичних ідеалів, що виражає сутність корінних принципів нашого суспільства: «Вільний розвиток кожного є умова вільного розвитку всіх»⁵³.

Буржуазна пропаганда намагається всіляко перевернути, применшити значення нової Конституції СРСР та Основних Законів союзних республік для розширення народовладдя, розгортає наклепницьку кампанію навколо надуманого питання про «права людини» в СРСР та інших соціалістичних країнах. Апологети імперіалізму нагромадили навколо понять «свобода», «права людини» цілі гори брехні, намагаючись перевернути їх зміст для досягнення своїх класових, корисливих цілей.

Одним з найулюбленіших засобів наших ідейних противників є проголошення лозунгів так званої «позакласової» і «чистої» демократії, а відповідно, й «абсолютної» свободи особи. Саме тут проходить відділ між комуністичним і буржуазним розумінням суті демократії, становища особи в суспільстві.

⁵¹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік стор. 7—8.

⁵² Л. І. Брежнєв. Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Доповідь на Пленумі Центрального Комітету КПРС 24 травня 1977 року К., 1977, стор. 14.

⁵³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік стор. 11.

Єдино вірне, наукове розуміння категорій демократії, свободи дає марксизм-ленінізм, а дійсну, справжню свободу особи вперше в історії людства забезпечує соціалістичне суспільство. Адже «абсолютної свободи» особи бути не може. В цьому розумінні є основоположною принципіальна марксистська теза про те, що свобода є пізнана необхідність. Марксизм-ленінізм завжди керувався тим, що жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна.

«Права і свободи громадян СРСР забезпечуються всією нашою економічною і політичною системою, всім устроєм життя радянського суспільства. Це, — підкреслив на березневому (1978 р.) Пленумі ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, — справді всесвітньо-історичне завоювання соціалізму, докорінна відмінність нашої справжньої демократії від демократії буржуазної. І ніяким імперіалістичним і ревізійністським наклепником і демагогом не вдасться це спростувати»⁵⁴.

У доповіді на сесії Верховної Ради СРСР 4 жовтня 1977 р. в зв'язку з прийняттям Конституції товариш Л. І. Брежнєв підкреслив, що діалектика нашого державного і суспільного розвитку «...полягає в тому, що в міру розвитку і вдосконалення соціалістичної держави мільйони громадян дедалі активніше беруть участь у роботі органів влади, народного контролю, в управлінні виробництвом і розподілом, у соціальній і культурній політиці, в здійсненні правосуддя. Словом, з розвитком соціалістичної демократії відбувається поступове переростання нашої державності в комуністичне суспільне самоврядування. Процес цей, зрозуміло, тривалий, але йде він неухильно»⁵⁵.

Справжній демократизм пронизує всі сфери радянського суспільства, ефективно забезпечує як інтереси і права всього народу, так і інтереси і права кожного громадянина. «І головним носієм принципів соціалістичної демократії, гарантом її успішного поступального розвитку, — підкреслив товариш Л. І. Брежнєв, — виступає наша ленінська партія»⁵⁶.

Партія комуністів-ленінців — це глибоко демократичний організм, який об'єднує понад 16,3 млн. найкращих представників робітничого класу, колгоспного селянства і інтелігенції⁵⁷. Озброєна марксистсько-ленінським вченням, Комуністична партія визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу. Діючи в рамках Радянської Конституції, КПРС як правляча партія визначає політичну лінію у вирішенні всіх вузлових питань державного життя.

В новій Конституції СРСР дано розгорнуту характеристику керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії, чітко відображено справжнє місце нашої партії в радянському суспільстві і державі. На відміну від Конституції 1936 р. про це сказано ширше, в спеціальній статті. Комуністична партія Радянського Союзу існує для народу і служить народові⁵⁸. В цьому джерело досягнутих на шляху до комунізму перемог, у цьому запорука дальшого прогресу нашого суспіль-

⁵⁴ Матеріали березневого (1978 року) Пленуму Центрального Комітету Компартії України, К., 1978, стор. 18.

⁵⁵ Л. І. Брежнєв. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення, стор. 22.

⁵⁶ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 69.

⁵⁷ «Радянська Україна», 22 квітня 1978 р.

⁵⁸ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 7.

ства, дальшого поглиблення і розвитку соціалістичної демократії. КПРС робить все необхідне для вдосконалення радянської демократії, для розвитку нашої державності в напрямі комуністичного суспільного самоврядування. З прийняттям нових Радянських Конституцій зроблено ще один великий крок на шляху до цієї великої мети.

Э. Т. Соломко, В. П. Шкварець

ВОПЛОЩЕНИЕ ЛЕНИНСКИХ ИДЕЙ НАРОДОВЛАСТИЯ
В НОВОЙ СОВЕТСКОЙ КОНСТИТУЦИИ

Резюме

В статье рассматриваются вопросы воплощения ленинских идей народовластия в новой Конституции СССР и Конституциях союзных республик, показана органическая связь Основного Закона страны со всеми предыдущими конституциями нашей Родины.

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

М. М. ХОМЕНКО (Київ), В. П. ШЕВЧУК (Київ)

ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТРУДЯЩИХ В УМОВАХ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Сучасний етап розвинутого соціалізму характеризується далшим підвищенням керівної ролі Комуністичної партії, яка забезпечує послідовне здійснення ленінських принципів наукового, планового керівництва всіма сторонами розвитку радянського суспільства, є головною умовою успішного комуністичного будівництва. «Динамізм розвитку радянського суспільства, зростаючі масштаби комуністичного будівництва, наша діяльність на міжнародній арені, — підкреслював товариш Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС, — настійно вимагають безперервного підвищення рівня партійного керівництва розвитком економіки і культури, вихованням людей, поліпшення організаторської і політичної роботи в масах»¹.

Та величезна роль, яку відіграє партія в житті нашого суспільства, знайшла законодавче закріплення в статті 6 нової Конституції СРСР, де записано, що Комуністична партія Радянського Союзу є керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій. Озброєна марксистсько-ленінським ученням, партія визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково обгрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму².

Комуністична партія керує суспільством не тільки безпосередньо, але й через широку і злагоджену систему «приводів» — громадські організації трудящих — насамперед таких, як профспілки і комсомол. Через них вона повсякденно зв'язана з масами.

Буржуазні фальсифікатори намагаються довести, що в радянському суспільстві панує «комуністичний таталітаризм», що громадські організації не мають ніяких прав і самостійності. Вони перекручують роль і місце профспілок, комсомолу в політичній системі нашого суспільства, визначаючи перші як «придаток держави», функції якого нібито полягають в «нагляді за робітниками в інтересах держави», другий — як відірвану від основної маси молоді групу, яка чинить «тиск» на молодь «з метою стримування її дійсних прагнень»³.

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 73.

² Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1977, стор. 7.

³ Цит. за кн.: Э. Л. Кузьмин. Социалистическая демократия и ее современные буржуазные фальсификаторы. М., 1975, стор. 45, 46.

Неспроможність подібних тверджень переконливо довела нова Конституція СРСР, в якій відзначається, що громадським організаціям гарантуються умови для успішного виконання ними своїх статутних завдань, вони беруть участь в управлінні державними і громадськими справами, у вирішенні політичних, господарських і соціально-культурних питань, сприяють розвитку політичної активності і самодіяльності, задоволенню різноманітних інтересів радянських громадян⁴.

Питання ролі громадських організацій трудящих у житті радянського суспільства широко висвітлено в історико-партійній літературі⁵. У даній статті робиться спроба показати підвищення ролі громадських організацій на сучасному етапі.

В умовах розвинутого соціалістичного суспільства політична система ефективно впливає на всі сторони громадського життя, на вирішення не тільки політичних, але й економічних і соціальних проблем. Основним напрямком розвитку політичної системи радянського суспільства є подальше розгортання соціалістичної демократії, яка відкриває простір для політичної, економічної, духовної активності громадян, спрямовує цю активність в інтересах всього народу, всього суспільства. Великою в цьому плані є роль громадських організацій.

Масові громадські організації трудящих — одна з найважливіших ланок в загальній системі соціалістичної демократії. Підвищення ролі, активності та ініціативи громадських організацій — важливий напрям дальшого розгортання демократії, закономірність комуністичного будівництва. Воно зумовлюється зростанням масштабів і складністю завдань комуністичного будівництва, потребами сучасної науково-технічної революції, яка вимагає «...залучення до цього історичного значення процесу всіх учасників суспільного виробництва...»⁶, піднесенням творчої активності мас, залученням мільйонів трудящих до управління державними і громадськими справами; дальшим зростанням провідної ролі робітничого класу, зміцненням його союзу з іншими верствами трудящих, посиленням єдності всього суспільства і його соціальної однорідності; підвищенням ідейно-політичної і культурно-виховної роботи в масах.

Підвищення ролі громадських організацій в комуністичному будівництві — об'єктивний процес. Він забезпечується посиленням керівництва з боку Комуністичної партії. В свою чергу, одним з факторів зростання керівної ролі партії в умовах розвинутого соціалізму є підвищення ролі громадських організацій. «Зростання керівної ролі партії і підвищення ролі Рад, профспілок комсомолу, всіх масових організацій трудящих, — говорив товариш Л. І. Брежнєв, — це взаємозв'язаний і взаємозумовлений процес, який відображає глибоко демократичний характер нашого соціалістичного ладу»⁷.

Партійне керівництво громадськими організаціями полягає в пошуках найбільш дієвих форм роботи, підвищення їх ролі і авторитету

⁴ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 7, 22.

⁵ Роль громадських організацій в комуністичному вихованні трудящих, К., 1971; Ц. А. Ямпольская. Общественные организации в СССР, М., 1972; Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР, тт. 1—2, К., 1973, 1974; Профсоюзи и проблемы коммунистического воспитания трудящихся, М., 1974; Я. М. Серішев. Молодь — активна сила в боротьбі за комунізм, К., 1975; Дальнейшее возрастание руководящей роли партии в коммунистическом строительстве, К., 1976; Авангард трудового коллектива, К., 1976; КПРС — руководящее ядро политической системы советского общества, М., 1977 та ін.

⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 54.

⁷ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови, статті, т. 2, К., 1971, стор. 198.

у розв'язанні питань політичного, господарського і культурного життя країни в поданні практичної допомоги і здійсненні контролю.

В сучасних умовах розвинутого соціалістичного суспільства особливо зростає роль професійних спілок. За 60 років Радянської влади вони збільшилися більш як в 56 разів. У 1977 р. в їх рядах налічувався 121 млн. членів (98,2% від загальної кількості всіх трудящих). Профспілки Української РСР на початку 1977 р. налічували понад 21,4 млн. членів⁸.

Розширюється сфера впливу профспілок, якісно зростає їх соціальна база. Провідне місце в них займає 74-мільйонний робітничий клас — головна соціально-економічна і політична сила нашого суспільства. Нині членами організації, крім робітників і службовців, є також значна кількість колгоспного селянства. Нині на селі працює понад 23 млн. членів профспілок⁹. Відповідно до рішень XXV з'їзду КПРС на Україні за два роки в члени профспілок прийнято 2,2 млн. колгоспників.¹⁰

Значні зміни відбулися останнім часом в організаційній будові профспілок. Нині це великі виробничі об'єднання, які охоплюють працівників різних галузей народного господарства. Вони налічують понад 700 тис. первинних організацій, об'єднаних в 25 галузевих профспілках¹¹.

Зміцніла і матеріальна база профспілок. В їх розпорядженні знаходиться 404 санаторії, 529 будинків відпочинку і готелів — всього на 415 тис. місць, 11 піонерських постійно діючих таборів санаторного типу на 5400 місць. Тільки за роки дев'ятої п'ятирічки в санаторно-курортних закладах профспілок лікувалось і відпочивало 41,6 млн. чол. У 2146 санаторіях-профілакторіях на 168,6 тис. місць трудящі проходять курс лікування без відриву від виробництва. За 5 років в них лікувалось 7,5 млн. чол. Для туристської і екскурсійної роботи профспілки мають 954 туристські бази, готелі і кемпінги, які можуть одночасно прийняти 312,1 тис. чол. Поширюється мережа культурно-освітніх закладів профспілок. В їх підпорядкуванні знаходиться 22 тис. клубів, Будинків і Палаців культури, 51 тис. кіноустановок, 22,4 тис. бібліотек, 314,3 тис. червоних куточків. Профспілки видають самостійно, а також разом з міністерствами і відомствами 9 центральних і галузевих газет, 24 суспільно-політичних і виробничо-масових, 75 науково-технічних журналів. Фабричні, заводські і місцеві комітети профспілок беруть участь у виданні багатотиражних газет підприємств і організацій. Під керівництвом професійних спілок працюють 33 добровільних спортивних товариства, які для організації фізкультурно-спортивної роботи мають тисячі стадіонів, спортивно-гімнастичних залів, плавальних басейнів, лижних баз, катків, оздоровчо-спортивних таборів та ін. Спортивні товариства профспілок об'єднують 32,8 млн. чоловік¹². Бюджет професійних спілок України, наприклад, становить майже 2 млрд. крб. Тільки на культурно-масову роботу, розвиток фізкультури і спорту, задоволення зростаючих матеріально-побутових запитів членів профспілок в республіці за період між XI і XII з'їздами профспілок було витрачено 1 млрд. 260 млн. крб. За цей час майже вдвоє збільшилися витрати на державне соціальне страхування. На оздоровлення в санаторіях,

⁸ Основной закон нашей жизни, М., 1978, стор. 32; Народное хозяйство Украинской ССР. Юбилейный статистический ежегодник, К., 1977, стор. 41.

⁹ «Правда», 22 березня 1978 р.

¹⁰ «Правда Украины», 2 березня 1978 р.

¹¹ «Правда», 22 березня 1977 р.; «Советские профсоюзы», 1977, № 3, стор. 2.

¹² Советский Союз. Политико-экономический справочник, М., 1977, стор. 151.

будинках і на базах відпочинку близько 7 млн. робітників, службовців і колгоспників за рахунок соціального страхування було витрачено 763 млн. 400 тис. крб. В піонерських таборах профспілок оздоровлено більш як 8 млн. школярів ¹³.

Розширилися права професійних спілок. За останні роки прийнято закони, які розширюють правову основу їх діяльності. Це закони, прийняті Верховною Радою СРСР «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю», «Положення про права фабричного, заводського, місцевого комітету професійної спілки», «Загальне положення про всесоюзне і республіканське промислове об'єднання», «Положення про порядок розгляду трудових спорів» ¹⁴ та ін.

Основними правами профспілок на сучасному етапі, зафіксованими в статті 96 Основ законодавства про працю, є: участь у розробці і реалізації державних планів розвитку народного господарства, вирішення питань розподілу і використання матеріальних і фінансових ресурсів, залучення трудящих до управління виробництвом, організація соціалістичного змагання, масової технічної творчості, сприяння зміцненню виробничої і трудової дисципліни; встановлення умов праці і заробітної плати, здійснення нагляду і контролю за виконанням законодавства про працю і правил по охороні праці, контроль за житлово-побутовим обслуговуванням трудящих; управління державним соціальним страхуванням, а також санаторіями, профілакторіями і будинками відпочинку, культосвітніми, туристськими і спортивними установами ¹⁵.

Завдання профспілок по реалізації прав викладені в Програмі КПРС; в останніх документах партії. «Профспілки, — відзначив на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнєв, — покликані насамперед захищати права й інтереси трудящих, повинні активно займатися побутовими, соціальними питаннями. Але вони не змогли б багато чого зробити в цій галузі, коли б не розвивалося виробництво, коли б не зміцнювалася дисципліна праці, не зростала її продуктивність. Саме тому, що наші профспілки ставлять у центр своєї діяльності інтереси трудової людини, їх обов'язком є турбота про піднесення виробництва» ¹⁶.

На етапі зрілого соціалізму, в умовах загальнонародної держави дедалі ширша й активніша участь трудящих має в управлінні жпттям країни міцно утвердилася як центральний напрям політичного розвитку радянського суспільства. Профспілки використовують різноманітні форми і засоби залучення трудящих до управління виробництвом. Це робітничі збори, постійно діючі виробничі наради, колективні договори, різні комісії і творчі об'єднання.

Прикладом участі трудящих у вирішенні питань планування розвитку економіки є обговорення проекту «Основних напрямів розвитку народного господарства на 1976—1980 рр.» на зборах трудящих, в яких взяло участь понад 92 млн. робітників, колгоспників і службовців, виступило 7,6 млн. чол. Всенародному обговоренню проекту нової Конституції СРСР було присвячено близько 1,5 млн. зборів трудящих. В них взяло участь понад 140 млн. чол., від яких надійшло близько 400

¹³ «Робітнича газета», 3 березня 1977 р.

¹⁴ Справочник партийного работника. Вып. 11, М., 1971, стор. 283—321; вып. 12, М., 1972, стор. 231—243; Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1971—1973). Сборник документов, т. 9, М., 1974, стор. 427—459; Справочник профсоюзного работника, М., 1975, стор. 225—240.

¹⁵ Див.: Справочник профсоюзного работника, М., 1975; стор. 10.

¹⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 93.

тис. пропозицій¹⁷. На Україні в обговоренні проекту Конституції взяло участь близько 35 млн. чол., з них 2,5 млн. виступили на зборах і активах, пленумах партійних комітетів, на сесіях Рад. З питань дальшого вдосконалення управління народним господарством, підвищення ефективності і якості роботи, зміцнення громадської, трудової, державної дисципліни трудящі республіки висловили понад 147 тис. пропозицій¹⁸.

Все більшого значення набувають постійно діючі виробничі наради (ПДВН), які сприяють всемірному розвитку творчої ініціативи робітників та службовців у розв'язанні найважливіших питань життя підприємств і організацій. Зростає кількість постійно діючих виробничих нарад. У порівнянні з 1965 р. вона збільшилась з 118 тис. до 139 тис., а кількість їх учасників зросла з 5 млн. до 6 млн. чол. Щороку в роботі нарад, крім обраних членів, беруть участь понад 50 млн. трудящих. На Україні в 1974 р. налічувалось понад 23 424 виробничі наради. Нині в них 997 тис. обраних членів і щорічно бере участь в роботі 5—7 млн. чол.¹⁹

У 1973 р. Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС прийняли «Положення про постійно діючу виробничу нараду», що сприяло дальшому вдосконаленню роботи і підвищенню авторитету ПДВН. Воно розширило їх права і обов'язки, посилило відповідальність профспілкових комітетів і господарських керівників за виконання рішень і пропозицій нарад, зосередило їх увагу на розв'язанні вузлових питань розвитку економіки. За роки дев'ятої п'ятирічки ПДВН внесли більше 7 млн. пропозицій по покращенню господарської діяльності, в УРСР внесено 1,3 млн. таких пропозицій, економічний ефект від них становив мільйони карбованців²⁰.

Значно збагатився зміст колективних договорів, виросла їх роль в мобілізації зусиль колективів на підвищення ефективності суспільного виробництва, на покращення умов праці, побуту і відпочинку робітників і службовців. Щорічно трудящі вносять в колективні договори понад 2 млн. пропозицій²¹.

Професійні спілки беруть безпосередню участь у розвитку соціалістичного змагання, що є головним засобом їх впливу на розв'язання економічних, соціально-політичних і виховних завдань. Рік у рік зростає кількість учасників Всесоюзного соціалістичного змагання. Так, у 1977 р. у бригадному і індивідуальному змаганні брали участь більше 100 млн. чол., у вищій формі змагання — русі за комуністичне ставлення до праці — 57,8 млн. чол. На Україні число учасників соціалістичного змагання нині перевищує 21 млн. чол., понад 11,9 млн. трудящих бере участь в русі за комуністичне ставлення до праці²².

Звання ударника комуністичної праці в цілому по країні присвоєно 26,6 млн. чол., 6,5 тис. підприємств і організацій, 315, 3 тис. цехів, відділень, дільниць, відділів і ферм, 893,5 тис. бригад — колективи комуністичної праці. На Україні почесного звання ударника комуністич-

¹⁷ «Правда», 22 березня, 5 жовтня 1977 р.

¹⁸ В. В. Щербичський. Могутній стимул, бойова програма дій. (Доповідь на зборах партійного активу республіканських організацій, міста Києва і Київської області 13 жовтня 1977 року).— «Під прапором лєнінізму», 1977, № 21, стор. 7.

¹⁹ «Коммунист», 1965, № 1, стор. 37; «Комуніст України», 1977, № 7, стор. 70; «Советские профсоюзы», 1977, № 15 стор. 29; «Економіка Радянської України», 1975, № 4, стор. 22; 1977, № 3, стор. 61.

²⁰ «Советские профсоюзы», 1977, № 15, стор. 29; «Економіка Радянської України», 1977, № 3, стор. 65.

²¹ «Правда», 22 березня 1977 р.

²² «Правда», 22 березня, 6 жовтня 1977 р.; «Економіка Радянської України», 1976, № 12, стор. 14; «Радянська Україна», 10 березня 1978 р.

ної праці удостоєно більш як 5,5 млн. чол. Серед кращих з них шахтарі — двічі Герой Соціалістичної Праці І. І. Стрельченко, Герої Соціалістичної Праці В. Г. Мурзенко, О. Я. Колесников, сталевар ждановського металургійного заводу «Азовсталь» — двічі Герой Соціалістичної Праці І. Я. Горбань, ланковий кукурудзопроцесора із закарпатського радгоспу «За нове життя» — двічі Герой Соціалістичної Праці Ю. Ю. Пітра та ін.²³

Керуючись рішеннями XXV з'їзду КПРС, постановою ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про Всесоюзне соціалістичне змагання за підвищення ефективності виробництва і якості роботи, успішне виконання завдань десятої п'ятирічки» профспілки прагнуть ще тісніше пов'язати змагання з головними напрямками економічної політики партії, зосередити зусилля учасників змагання на питаннях підвищення ефективності виробництва, покращання якості продукції, зростання продуктивності праці, зниження трудових і матеріальних затрат, прискорення темпів науково-технічного прогресу, зміцнення трудової і виробничої дисципліни. Змагаючись під лозунгом «Працювати краще, підвищувати ефективність і якість», трудящі досягли значних успіхів. На 1 січня 1978 р. в країні 6730 підприємств випускали понад 48,2 тис. виробів з Державним Знаком якості. В республіці нині з почесним п'ятикутником випускається близько 11 тис. назв різної продукції. Це в два рази більше, ніж випускалось в 1975 р.²⁴ Високе трудове піднесення викликали прийняття нової Конституції, святкування 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, Лист ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про розгортання соціалістичного змагання за виконання і перевиконання плану 1978 року і посилення боротьби за підвищення ефективності і якості роботи»²⁵. За прикладом трудівників передових московських підприємств більш як 44 тис. бригад, дільниць, ланок, змін, понад 870 тис. передовиків виробництва України прийняли зобов'язання завершити трьохрічні плани п'ятирічки до 7 жовтня — першої річниці прийняття нової Конституції СРСР²⁶.

Зростає роль профспілок в прискоренні науково-технічного прогресу, який стає все більш діючим фактором розвитку народного господарства. Це проявляється головним чином в русі винахідників і раціоналізаторів, масовій науково-технічній творчості, що проходять під безпосереднім контролем професійних спілок.

Відповідно до Статуту, профспілки здійснюють керівництво Всесоюзним товариством винахідників і раціоналізаторів та науково-технічними товариствами. За роки своєї діяльності ці товариства під керівництвом профспілок перетворилися в масові об'єднання трудящих. Нині в них налічується більше 18 млн. чоловік. На Україні науково-технічною творчістю займаються більше 3,8 млн. трудящих²⁷.

Комуністична партія і Радянська держава приділяють велику увагу розвитку науково-технічної творчості трудящих. Про це яскраво свідчать Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальший розвиток винахідницької справи в країні, покращення використання в народному господарстві відкриттів, винаходів і раціоналізаторських про-

²³ «Коммунист», 1977, № 2, стор. 38; «Советские профсоюзы», 1977, № 6, стор. 4; Народное хозяйство Украинской ССР. Юбилейный статистический ежегодник, стор. 42; «Правда Украины», 27 січня 1978 р.; «Радянська Україна», 7 лютого 1978 р.

²⁴ «Правда», 12 березня 1978 р.; «Правда Украины», 1 липня 1978 р.

²⁵ «Комуніст України», 1978, № 2, стор. 3—12.

²⁶ «Правда Украины», 25 квітня 1978 р.

²⁷ «Правда», 25 січня, 5 квітня 1978 р.; «Комуніст України», 1977, № 10, стор. 36.

позицій і підвищення їх ролі в прискоренні науково-технічного прогресу», а також «Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції», прийняті в 1973 р.²⁸ Свобода і всебічна підтримка творчості трудящих гарантується новою Конституцією СРСР.

Завдяки багатогранній діяльності партії і профспілок, організації ВТБР і НТТ проводять велику роботу по розвитку технічної творчості трудящих, раціоналізаторства і винахідництва. Це дає змогу економити в народному господарстві країни значні кошти. Так, в роки восьмої п'ятирічки від використання 15,7 млн. винаходів і раціоналізаторських пропозицій був одержаний економічний ефект в 12,6 млрд. крб. За роки дев'ятої п'ятирічки в народне господарство впроваджено понад 16 млн. винаходів і рацпропозицій. Ефект від їх використання становив 19,6 млрд. крб.²⁹ В нашій республіці тільки в 1975 р. у винахідницькій і раціоналізаторській роботі в промисловості взяли участь понад 590 тис. чол. Сума економії за 1971—1975 рр., одержана від впровадження у виробництво пропозицій винахідників і раціоналізаторів, досягла 2 665 млн. крб. Нині двохмільйонний загін раціоналізаторів і винахідників бореться за створення 4,5 млрд. фонду економії десятої п'ятирічки. За два перших роки зекономлено вже 2,2 млрд. крб.³⁰

Отже, виступаючи як впливова суспільна сила, профспілки відіграють велику роль в усій нашій політичній системі. У відповідності з рішенням XXV з'їзду КПРС проходить перебудова структури виробничих профспілок, вдосконалення форм і методів діяльності в нових умовах з тим, щоб робота їх ще повніше відповідала виробничому принципу і структурі управління народним господарством, їх зрослим правам і ступеню відповідальності.

На сучасному етапі підвищується і значення Ленінського комсомолу, як організатора радянської молоді, постійного помічника і резерва партії. Нині в його рядах близько 38 млн. чол., в тому числі понад 6,3 млн. членів ВЛКСМ налічує Ленінська Комуністична Спілка Молоді України³¹. Ленінський комсомол відіграє важливу роль в житті нашого суспільства, у вихованні молоді в дусі комунізму, в залученні її до практичної участі в будівництві нового суспільства. За роки Радянської влади понад 130 млн. радянських людей пройшли школу ідейного загартування і отримали перші навички громадської роботи в комсомолі³².

ВЛКСМ користується широкими правами. Це право широкої ініціативи в обговоренні і постановці перед відповідними партійними органами питань роботи підприємств, організацій, установ; право вирішувати питання, пов'язані з життєдіяльністю молоді разом з адміністрацією та іншими громадськими організаціями; право висувати своїх кандидатів в депутати до Рад народних депутатів; в особі загальносоюзних і республіканських органів, право законодавчої ініціативи. Комсомол — єдина громадська організація, яка має право рекомендувати своїх кращих членів до лав КПРС. Нова Конституція СРСР закріпила і ще більше розширила права комсомолу в управлінні державними і громадськими справами.

²⁸ Справочник партийного работника. Вып. 14, М., 1974, стор. 137—194.

²⁹ «Коммунист», 1972, № 13, стор. 6; 1977, № 2, стор. 40; «Советские профсоюзы», 1977, № 1, стор. 31.

³⁰ «Економіка Радянської України» 1977, № 5, стор. 14; «Труд», 5 квітня 1978 р.

³¹ «Правда», 26 квітня 1978 р.; «Комсомольское знамя», 17 березня 1978 р.

³² XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, ч. I, К., 1976, стор. 306.

Підвищення ролі ВЛКСМ передбачає перш за все широку участь його в господарському, культурному і державному будівництві, в створенні матеріально-технічної бази комунізму. Нині 47% комсомольців зайняті в сфері матеріального виробництва. Близько 3 млн. фахівців народного господарства — члени ВЛКСМ. Молоді трудівники складають 40% працівників машинобудування і будівництва, третю частину — транспорту і майже половину — легкої промисловості³³.

Відчутний вклад комсомол вносить в спорудження найважливіших народногосподарських об'єктів на ударних комсомольських будовах. На заклик партії понад 500 тис. молодих добровольців поїхало на новобудови країни в дев'ятій п'ятирічці. На Байкало-Амурській магістралі працює 35 тис. молодих представників всіх союзних республік, в тому числі 2,5 тис. чол. з України. Нині на БАМі вже введено в дію 46 селищ, побудовано ряд унікальних мостів і тунелів, мережу автомобільних доріг, більше 1100 км залізничного шляху, що становить третину всієї магістралі. В 1971—1975 рр. комсомол успішно шефствував над спорудженням 675 найважливіших об'єктів народного господарства. Внесок молоді в ударне будівництво за роки п'ятирічки — 1700 об'єктів народного господарства, більшість з яких було завершено достроково³⁴. 140 найбільших новобудов країни по праву називаються ударними комсомольськими. Комсомол України шефствує над 57 об'єктами десятої п'ятирічки³⁵.

Комсомольці разом з комуністами активно виступають ініціаторами соціалістичного змагання, залучають молодь до руху за комуністичне ставлення до праці. Нині тільки в русі за комуністичне ставлення до праці бере участь більше 20 млн. юнаків і дівчат, близько 9 млн. завоювали звання «Ударник комуністичної праці», близько 180 тис. комсомольсько-молодіжних колективів удостоєні почесного звання «Колектив комуністичної праці»³⁶.

Великого розмаху набуло змагання комсомольсько-молодіжних колективів, огляди і конкурси молоді, змагання на кращого по професії. Змагання проходить під лозунгами: «П'ятирічці ударну працю, майстерність і пошук молодих!», «Вчора рубіж новатора — сьогодні комсомольська норма!», та ін. Яскравим свідченням трудового ентузіазму молоді є те, що більш як 25 млн. молодих трудівників достроково виконали плани дев'ятої п'ятирічки, близько 100 тис. з них відзначені високими урядовими нагородами³⁷. Комсомол оголосив себе ударним загоном десятої п'ятирічки і з честю виконує взятє на себе зобов'язання. Понад 350 тис. молодих виробничників тільки нашої республіки виконали достроково завдання першого року десятої п'ятирічки, 1500 переможців соціалістичного змагання завоювали право бути сфотографованими у Кремлі. Кожен п'ятий комсомольсько-молодіжний колектив, понад 370 тис. молодих виробничників України успішно виконали взяті зобов'язання про завершення плану двох років п'ятирічки до 7 листопада 1977 р.³⁸

Нині Ленінський комсомол розгорнув соціалістичне змагання за гідну зустріч 60-річчя Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки

³³ «Правда», 22 вересня 1977 р., 26 квітня 1978 р.

³⁴ XXV з'їзд Комуністичної партії України. Стенографічний звіт, К., 1976, стор. 226; «Комсомольская жизнь», 1976, № 4, стор. 12—13; «Правда», 26 квітня 1978 р.

³⁵ «Правда», 25 березня 1978 р.; «Правда Украины», 15 березня 1978 р.

³⁶ «Политическое самообразование», 1978, № 3, стор. 25.

³⁷ XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, т. I, стор. 303.

³⁸ «Комсомольское знамя», 11 вересня 1977 р.; «Радянська Україна», 6 листопада 1977 р.

Молоді. Змагання проходить під лозунгом «П'ятиріччі ефективності і якості — ентузіазм і творчість молодих!» «Справа честі комсомолу, — вказував на XVIII з'їзді ВЛКСМ товариш Л. І. Брежнев, — добитися, щоб він повсякденно втілювався в життя всіма молодими робітниками, колгоспниками, техніками, інженерами»³⁹.

Дійсно святом комуністичної праці молоді, проявом вірності її принципам пролетарського інтернаціоналізму став Всесоюзний комсомольський молодіжний суботник, присвячений XI Всесвітньому фестивалю молоді і студентів в Гавані, що проходив 24 червня 1978 р. В суботнику взяло участь більше 54 млн. чол. Тільки промисловість випустила в цей день продукції на 162 млн. крб.⁴⁰

Комсомольці, молодь — активна сила в прискоренні науково-технічного прогресу. Однією з форм участі комсомолу в цій важливій справі є всесоюзні огляди технічної творчості молоді. В роки дев'ятої п'ятирічки в такому огляді, який проходив під лозунгом «П'ятиріччі — ударну працю, майстерність і пошук молодих», брало участь 9,3 млн. чол. Без врахування 1975 р. ними внесено понад 3 млн. пропозицій, з яких 2 млн. впроваджені у виробництво. Економічний ефект від їх використання досяг 2 млрд. крб.⁴¹

Партія вчить комсомол прищеплювати молоді навички управління виробництвом. Молодь бере участь і в таких формах господарської діяльності, як «Комсомольський прожектор», контрольні комсомольські пости, університети молодого новатора, тощо. Так, штаби і пости «Комсомольського прожектора» разом з органами народного контролю, в яких працюють понад 4,5 млн. юнаків і дівчат,⁴² проводять різні рейди і перевірки, викривають недоліки в організації праці, використанні техніки і матеріалів, активно борються проти бракоробів і порушників трудової та виробничої дисципліни.

Ленінський комсомол відіграє важливу роль в боротьбі за здійснення аграрної політики партії. Нині комсомол розгорнув шефство над розвитком Нечорноземної зони РРФСР. Тільки за останні 4 роки число комсомольців-меліораторів тут збільшилось вдвоє, комсомольсько-молодіжних колективів — в 10 раз⁴³. «Партія, — відзначав товариш Л. І. Брежнев на XVIII з'їзді ВЛКСМ, — дякує юнакам і дівчатам, які зв'язали свою долю з грандіозною програмою розвитку сільського господарства, і високо цінить їх ініціативу»⁴⁴.

КПРС закликає комсомольців і молодь з ще більшим ентузіазмом боротися за вирішення завдань розвитку і інтенсифікації сільського господарства, значного збільшення виробництва продуктів землеробства і тваринництва, виступити найактивнішими учасниками великих перетворень, які проходять під впливом аграрної політики партії в селі.

Зростає роль комсомолу і в політичному житті країни. Про це свідчить все зростаюче представництво молоді, комсомольців в органах народовладдя. В числі депутатів Верховної Ради СРСР комсомольці становлять 11,5% до загальної кількості депутатів, у Верховних Радах союзних і автономних республік — 12,7%, в місцевих Радах — 20,3%. У складі депутатів Верховної Ради УРСР члени ВЛКСМ становлять

³⁹ Л. І. Брежнев. Промова на XVIII з'їзді Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді 25 квітня 1978 р., К., 1978, стор. 5.

⁴⁰ «Комсомольская правда», 7 липня 1978 р.

⁴¹ «Молодой коммунист», 1976, № 2, стор. 50.

⁴² Е. М. Тяжелыников. Союз молодых ленинцев, М., 1977, стор. 340.

⁴³ «Политическое самообразование», 1978, № 3, стор. 44.

⁴⁴ Л. І. Брежнев. Промова на XVIII з'їзді Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді, стор. 8.

10,5%⁴⁵. Нова Конституція, надаючи право всім громадянам СРСР, які досягли 18 років бути обраними до Рад, сприяє ще в більшій мірі участі молоді в управлінні державними і громадськими справами.

Комсомол бере участь у розробці рішень, постанов державних і громадських організацій, які торкаються інтересів молоді. Важливі питання, що стосуються праці, навчання, побуту молоді, з ініціативи комсомолу розглядають ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР. Комсомол через постійні комісії Рад народних депутатів в справах молоді, через депутатів і перш за все через працюючих в комсомольських органах і висунутих в депутати комсомольськими організаціями, а також через свої верховні органи може вносити проекти законів Радянської держави. Тільки за 10 років (з 1963 по 1973 рр.) за участю комсомолу розроблено і прийнято 250 постанов Уряду⁴⁶. Широку участь взяла молодь в обговоренні проекту нової Конституції СРСР. Більше 46 млн. юнаків і дівчат на комсомольських зборах, пленумах, активах гаряче підтримали і схвалили проект Основного Закону Радянської держави⁴⁷.

Все більше зростає роль ВЛКСМ як безпосереднього резерву КПРС. Це знайшло відбиток в рішенні XXIII з'їзду партії про прийом до лав КПРС юнаків і дівчат у віці до 23 років виключно тільки через комсомол. Лише за роки між XXIII і XXIV з'їздами КПРС до лав партії вступило 1350 тис. комсомольців, що становить 45% її поповнення. Число комсомольців в загальній кількості прийнятих у партію у 1976 р. становила понад 71,4%⁴⁸.

Зростання трудової і політичної активності молоді є результатом величезної роботи, яку проводить КПРС по комуністичному вихованню підростаючого покоління. «Партія і комсомол, — відзначав товариш Л. І. Брежнев на XVIII з'їзді ВЛКСМ, — виховують молодих громадян нашого суспільства вірними синами і дочками Радянської Вітчизни, стійкими борцями за справу комунізму. Ці якості втілюються у великі діла мільйонів людей, примножують могутність Батьківщини і добробут народу»⁴⁹. В сучасних умовах ще більш посилюється роль комсомолу у вихованні молоді, в забезпеченні активної участі її у вирішенні найважливіших політичних, економічних і соціально-культурних питань. «Продовжуючи славні традиції своїх дідів і батьків, — говорив товариш Л. І. Брежнев, — комсомольці, дівчата і юнаки йдуть у перших рядах будівників комунізму, мужніють у праці, вчаться управляти господарством, керувати справами суспільства і держави»⁵⁰. Партія твердо впевнена, що молодь, комсомольці впишуть нові славні сторінки в літопис комуністичного будівництва.

Важливу роль в організації сільськогосподарського виробництва, торгівлі, громадського харчування і побутового обслуговування, у вирішенні питань житлового будівництва, у створенні умов для поступового стирання відмінностей між містом і селом відіграють кооперативні організації — колгоспна, споживча, житлово-будівельна та інші види кооперації.

Особливе значення має сільськогосподарська виробнича коопера-

⁴⁵ «Під прапором ленінізму», 1977, № 9, стор. 56; УССР в цифрах в 1976 г. К., 1977, стор. 37; «Правда», 25 червня 1977 р.

⁴⁶ Там же.

⁴⁷ «Правда», 7 жовтня 1977 р.

⁴⁸ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 91; «Партийная жизнь», 1977, № 21, стор. 27.

⁴⁹ Л. І. Брежнев. Промова на XVIII з'їзді Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді, стор. 10.

⁵⁰ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства, стор. 14.

ція — колгоспна — найбільш масова організація трудящих на селі. У 1977 р. в країні налічувалося 27,1 тис. колгоспів, в яких об'єднуються 14,5 млн. сільських трудівників. У 1977 р. колгоспи продали державі 56% зерна, 71% бавовни-сирця, 90% цукрових буряків, 88% соняшника, значну частину картоплі, овочів, продуктів тваринництва, сировини для промисловості⁵¹. На Україні в 1976 р. в 7235 колгоспах працювало 4853 тис. чоловік⁵².

У зміцненні і розвитку сільськогосподарської виробничої кооперації значну роль відіграло прийняття на II Всесоюзному з'їзді колгоспників нового примірного Статуту колгоспу, обрання Союзної ради колгоспів, а також Рад колгоспів у республіках, областях і районах. Ради колгоспів займаються питаннями вдосконалення виробничої діяльності колгоспів, міжгосподарських підприємств і організацій, підготовки і закріплення кадрів в господарствах, дають рекомендації по удосконаленню планування, організації і оплаті праці колгоспників. У 1975 р. в країні працювало 2417 рад колгоспів. В їх склад було обрано більше 85 тис. представників радянських і сільськогосподарських органів, наукових установ, керівників і передовиків колгоспного виробництва⁵³. Втіленням і далшим розвитком ідей великого ленінського кооперативного плану в умовах розвинутого соціалізму є постанова ЦК КПРС «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції» (травень 1976 р.)⁵⁴. В ній на основі узагальнення передового досвіду організації господарства в нашій країні а також в братніх соціалістичних країнах визначені конструктивні заходи, спрямовані на неухильне зростання сільськогосподарського виробництва. Нині в країні вже діє понад 8 тис. міжгосподарських і агропромислових підприємств і об'єднань⁵⁵.

Оцінюючи значення дальшого удосконалення і розвитку кооперації, товариш Л. І. Брежнев відзначав на липневому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС, що «шляхом спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції наше сільське господарство, використовуючи переваги соціалістичної системи, зможе набагато прискорити темпи свого розвитку, значно повніше задовольняти зростаючі потреби країни в продовольстві і в промисловій сировині⁵⁶.

Важливе місце в системі громадських організацій займають наукові, культурно-освітні об'єднання, оборонні і спортивні товариства, які беруть активну участь у здійсненні загальних завдань комуністичного будівництва. Діяльність цих організацій має велике значення як для формування всебічно розвинутої людини комуністичного суспільства, так і для прищеплення трудящим навичок управління громадськими справами.

В соціалістичному суспільстві нема жодної організації, жодного об'єднання людей, які б так чи інакше не брали участі в політичному житті суспільства. Тим більше це стосується трудового колективу — первинного осередку нашого соціального організму, роль і значення якого визначені в новій Конституції СРСР.

⁵¹ Див.: СССР в цифрах в 1977 году, М., 1978, стор. 136, 142.

⁵² Народное хозяйство Украинской ССР. Юбилейный статистический ежегодник, стор. 159, 214.

⁵³ Див.: Новый этап в развитии сельского хозяйства СССР, М., 1975, стор. 325.

⁵⁴ «Правда», 2 червня 1976 р.

⁵⁵ «Правда», 4 липня 1978 р.

⁵⁶ «Радянська Україна», 4 липня 1978 р.

Отже, масові організації і об'єднання трудящих, а також трудові колективи охоплюють своїм впливом найширші і найрізноманітніші верстви радянського народу. Роль громадських організацій трудящих зростає в усіх сферах життя розвинутого соціалістичного суспільства. Характерним в цьому процесі сьогодні є якісне покращення їх роботи, підвищення активності і ініціативи в комуністичному будівництві. Повне і всебічне виконання кожною громадською організацією своїх основних функцій — найважливіша умова дальшого розвитку і зміцнення радянської демократії, поступового переростання соціалістичної державності в комуністичне суспільне самоврядування. З прийняттям нової Конституції СРСР зроблено ще один великий крок на шляху до цієї великої мети комуністів усіх країн.

Н. М. Хоменко, В. П. Шевчук

ПОВЫШЕНИЕ РОЛИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ТРУДЯЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА

Резюме

В статье на значительном фактическом материале рассматривается повышение роли общественных организаций трудящихся в условиях развитого социализма. Особое внимание уделяется деятельности общественных организаций под руководством партии по развитию общественно-политической активности советского народа.

Повідомлення

ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВУ БІЛЬШОВИКІВ У ПРОФСПІЛКАХ УКРАЇНИ (1918 р.)

Ю. Г. ОСАДЧИЙ (Комунарськ)

Боротьба більшовиків за профспілки в умовах іноземної окупації 1918 р. на Україні — одна з героїчних сторінок історії робітничого класу і Комуністичної партії. Початок її вивченню покладено у 20-ті роки¹. Автори праць, що вийшли у той час, будучи безпосередніми учасниками подій, які описуються, навели цікавий фактичний матеріал. Але слід сказати, що разом з тим цим працям властиві істотні недоліки. Зокрема, в перших дослідженнях слабо розкрито гостроту боротьби більшовиків за розширення свого впливу у профспілках, не показано керівної ролі Комуністичної партії і діяльності місцевих партійних організацій у профспілковому русі. Нечисленні праці 30—40-х років в основному ґрунтувалися на висновках, зроблених у 20-ті роки, і нічого принципово нового у вивчення даної теми не внесли.

З 60-х років помітно зросла кількість досліджень, присвячених боротьбі більшовиків проти угодовських партій у профспілках. Глибокий аналіз цієї теми зроблено у спеціальних працях з історії профспілок України². Її розглянуто і в ряді колективних³ та монографічних⁴ праць. У них широко використано архівні матеріали і нові літературні джерела, що дало можливість зробити значний крок у вивченні історії боротьби партії за профспілки в роки громадянської війни. Проте ці праці зачіпають досліджуваний аспект лише у плані висвітлення історії громадянської війни і профспілкового руху в республіці. Отже, завдання дальшого вивчення й узагальнення нагромадженого досвіду в

¹ Й. О. Шингарьов. Історія робітничого та професійного руху друкарів Київщини (1910—1926), К., 1926; Г. Новополин и И. Бронштейн. Очерки развития профессионального движения на Днепропетровщине. Днепропетровск, 1927; А. Ф. Радченко. Десять лет профдвижения на Украине, Харьков, 1928.

² А. Б. Слуцкий, В. П. Сидоренко. Профсоюзы Украины после победы Великого Октября, М., 1961; Л. К. Шендрик, М. І. Горлач. Профспілки України, К., 1965; Є. М. Склярєнко. Нариси історії профспілкового руху на Україні. 1917—1920, К., 1974.

³ Історія робітничого класу Української РСР, т. II, К., 1967; Українська РСР в період громадянської війни (1917—1920 рр.) у трьох томах, т. I—II, К., 1967—1968; Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977.

⁴ А. В. Лихолат. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917—1922 рр.), К., 1955; У. Рядніна. Перший з'їзд КП(б)У, К., 1958; М. Погребінський. Другий з'їзд КП(б)У, К., 1958; Г. Ф. Заставенко. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р., К., 1959; Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году, К., 1960; Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920), М., 1966; В. А. Чирко. Коммунистическая партия — организатор братского сотрудничества народов Украины и России в 1917—1922 гг., М., 1967; И. Ф. Кураc. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, К., 1978; Т. Д. Бондар. Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської війни (лютий 1918 — січень 1919 рр.), К., 1968; В. Є. Тичина. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році, Харків, 1969.

дослідженні боротьби більшовиків за керівництво профспілками у період громадянської війни на Україні не втрачає своєї актуальності.

Під час австро-німецької окупації і після реставрації в результаті гетьманського перевороту (29 квітня 1918 р.) «буржуазно-поміщицького монархізму»⁵ профспілки України опинилися у тяжкому становищі. Вони були ослаблені мобілізацією в Червону Армію кращих працівників — комуністів, розривом організаційних зв'язків із всеросійським профспілковим рухом і масовими репресіями окупантів. За цих умов меншовики й есери, користуючись можливістю легальної діяльності, встановили контроль над профспілками.

Діяльність соціал-зрадників у профспілках мала явно контрреволюційний характер. Вони намагалися поставити профспілкові організації на позиції класового миру з силами реакції, не висували перед масами завдання боротися за визволення з-під гніту окупантів і гетьманщини. Угодовці пропонували відмовитися від наступальної тактики і перейти до оборони. Про це, наприклад, говорилося в тезах прозавдання профспілок, прийнятих на нараді меншовиків у Києві (6—8 квітня 1918 р.). Подібні положення висловлювалися на зборах правління профспілок Катеринослава і Харкова⁶.

Намагання меншовиків і есерів підпорядкувати своєму впливові профспілкові маси поставило перед більшовиками, які залишилися у підпіллі, настійну вимогу посилити боротьбу за профспілки. Більшовицьке підпілля на Україні почало діяти вже з перших днів окупації. Безпосередню діючу допомогу в його організації подали ЦК РКП(б) і В. І. Ленін⁷. Більшовики виділяли із складу своїх підпільних організацій товаришів, яким спеціально доручалася робота у профспілках. Наприклад, у Києві за зв'язок з робітниками-металістами та їх профспілками від підпільного оргкомітету відповідав Д. Ейленкріг⁸, у Харкові — Г. Сапожников і І. Пирогов⁹.

Більшовики стояли на точці зору необхідності з'єднання поточної роботи профспілок у справі захисту економічних інтересів пролетаріату з його класовою боротьбою за відновлення Радянської влади. Безумовно, в перші місяці іноземної окупації вони у своїй діяльності зазнавали великих труднощів, відчувалися складності у становленні підпілля, слабкість організаційних зв'язків з центром, відсутність директивних настанов і т. д. Але, незважаючи на все це, борючись проти угодовців, більшовики з кожним днем збільшували свій вплив у профспілках. Так, у Харкові їм удалося встановити міцні зв'язки з профспілками швейників, хіміків, залізничників і металістів. Харківська профспілка «Голка», в якій працював один із членів місцевої підпільної «п'ятірки» Г. Сапожников, стала своєрідним явочним пунктом для більшовиків, що прибували в місто на підпільну роботу. Успішно проходила робота більшовиків у Києві, де в ряді профспілок більшість була на їх боці. В цих же містах вони ввели своїх представників до місцевих рад профспілок, які складалися переважно з меншовиків. Це дало можливість відкрито використовувати ради профспілок як легальну трибуну для боротьби з угодовцями. Значне місце посиленню впливу на профспілкові маси приділяли у своїй роботі підпільні більшовицькі ор-

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 304.

⁶ «Рабочая жизнь» (Київ), 9 квітня 1918 р.; «Голос работника» (Катеринослав), 12 квітня 1918 р.; «Южный край» (Харків), 23 квітня 1918 р.

⁷ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 258.

⁸ Т. Д. Бондар. Назв. праця, стор. 42.

⁹ «Літопис революції», 1930, № 2, стор. 153.

ганізації Донбасу, Катеринослава, Одеси, Миколаєва, Херсона, Кременчука і Чернігова¹⁰.

У травні 1918 р. для організаційного закріплення керівництва профспілковим рухом України і нав'язування робітничому класові своєї контрреволюційної політики угодовці скликали у Києві Всеукраїнську конференцію профспілок. Із 539 делегатів, що взяли участь в її роботі, більшість належала представникам дрібнобуржуазних партій: меншовиків і бундівців було 267 чол., есерів — 86; 65 делегатів представляли дрібні соціалістичні партії, що йшли за меншовиками. Учасниками конференції були й більшовики, які вирішили використати її для боротьби з угодовцями і викриття їх контрреволюційної політики. Фракція більшовиків, що виступала під назвою «прихильників послідовників класової боротьби», налічувала 45 чол.¹¹

Переважно дрібнобуржуазний склад учасників конференції визначив характер її рішень. Вони були пройняті відвертим опортунізмом, прагненням за всяку ціну зберегти класовий мир з буржуазією. У прийнятих резолюціях відкидалися будь-які заклики до робітничого класу боротися за владу Рад, настійно рекомендувалося ухилитися від страйків. Наприкінці своєї роботи конференція обрала Всеукраїнську Центральну Раду Профспілок («Уцентропроф»), більшість місць у якій зайняли меншовики¹².

Проте участь більшовиків у роботі конференції не була безрезультатною. Їх фракція викривала справжню позицію угодовців, розвивала перед делегатами своє розуміння перспективних завдань революційно-класового руху профспілок. Так, більшовик І. Пирогов, який виступив з гострою критикою меншовицьких поглядів, відзначав, що єдиною опорою для пролетаріату лишається влада Рад. «Тільки партія, яка тут відсутня при владі буржуазії, — говорив він, — тільки вона захищає інтереси робітничого класу, а ті, хто діє легально при владі буржуазії, не є справжніми захисниками робітничого класу». Свій виступ І. Пирогов закінчив закликом: «Уся влада Радам робітників і селян!». У спеціальній заяві, оголошеній на конференції, більшовики підкреслювали, що причини, які викликали революцію, продовжують діяти, і наполягали рішучіше боротися за визволення профспілкових мас від згубного впливу соціал-зрадників¹³. Таким чином, більшовики сформулювали не тільки завдання, що стояли перед профспілками в умовах реакції, а й накреслили основні напрями діяльності в цих організаціях. Усією своєю поведінкою на конференції вони показали, що більшовизм живий і власних позицій у профспілках здавати не збирається.

Після закінчення роботи конференції більшовики в ряді профспілок добилися прийняття резолюцій, в яких гостро засуджувалися її угодовські рішення і містився заклик до непідкорення обраному на ній

¹⁰ «Літопис революції», 1928, № 4, стор. 20; 1930, № 2, стор. 153; Києвщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.). Сборник документов и материалов, К., 1962, стор. 19; Т. Д. Бондар. Назв. праця, стор. 35—36; Нариси історії Харківської обласної партійної організації, Харків, 1970, стор. 251; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 9, спр. 322, арк. 1, 2.

¹¹ Первая Всеукраинская конференция профсоюзов (21—27 мая 1918 г.), Харьков, 1924, стор. 13; А. Ф. Радченко. Назв. праця, стор. 20; «Літопис революції», 1928, № 4, стор. 20; Є. М. Скляренко. Назв. праця, стор. 45.

¹² Резолюции Первой Всеукраинской конференции профессиональных союзов (21—27 мая 1918 г.), К., 1918, стор. 10, 13—14; ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, спр. 2, арк. 12.

¹³ Первая Всеукраинская конференция профсоюзов (21—27 мая 1918 г.), стор. 40.

«Уцентропрофу». Таку постанову прийняли, зокрема, члени профспілки «Голка» у Харкові й шкіряники Києва ¹⁴.

Керуючись виробленими травневою конференцією угодовськими положеннями, контрреволюційне дрібнобуржуазне керівництво профспілок, соціал-зрадники всіляко гальмували страйковий рух, називаючи його безнадійним засобом боротьби в тих умовах. В одному із своїх меморандумів, що надсилалися на ім'я властей, «Уцентропроф» завіряв гетьманську раду міністрів і німецьке головнокомандування в тому, що він боротиметься проти стихійних страйків, як «небажаних явищ».

Подібних поглядів на страйковий рух дотримувалося й угодовське керівництво профспілок ряду виробничих об'єднань. Про це свідчать, наприклад, постанова Крайового бюро металістів від 19 липня і його циркулярний лист місцевим профспілкам від 22 липня ¹⁵, де містилися «вказівки» про неприпустимість страйків і «завіряння» відносно того, що бюро буде обходитися без них, добиваючись угоди з підприємцями шляхом переговорів.

Проводячи угодовську політику, «Уцентропроф» водночас прагнув нажити собі політичний капітал у робітників. З цією метою він робив вигляд, нібито захищає їх від репресій окупантів і гетьманщини, звертаючись до властей з відповідними скаргами. Тим самим він прагнув ослабити боротьбу пролетаріату за Радянську владу. Представники «Уцентропрофу» ввійшли до створеного в липні гетьманською владою Комітету праці, склавши в ньому 1/3 усіх його представників ¹⁶. Організацією цього комітету маріонетковий уряд хотів відвернути увагу робітників від активної боротьби. І в цьому йому велику послугу зробили угодовці.

Більшовики вели наполегливу боротьбу проти капітулянтської політики меншовиків та есерів у профспілковому русі влітку 1918 р., вважаючи перетворення профспілок у справжні революційні, бойові організації пролетаріату одним із своїх найважливіших завдань. «Кожний комуніст повинен, насамперед, — писалося в той час у журналі «Коммунист», що видавався Організаційним бюро по скликанню з'їзду більшовицьких організацій України, — зміцнювати вплив партії у спілці, вести певну політичну роботу...» ¹⁷. Більшовики прагнули охопити своїм впливом більшість членів профспілок, підготувати маси до боротьби за відновлення Радянської влади на Україні.

Надзвичайно велике значення для активізації боротьби за профспілки мали рішення I з'їзду КП(б)У (5—12 липня 1918 р.), який «...завершив процес об'єднання більшовицьких організацій України на основі ленінських ідеологічних, організаційних і тактичних принципів» ¹⁸. З'їзд закликав зробити профспілки «...органами революційної роботи, ...вирвати їх з рук угодовців, зрадників, які захопили спілки,

¹⁴ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10417, оп. 4, спр. 54, арк. 7; Двадцять пять лет союза кожевников Киевщины (1898—1923), К., 1923, стор. 15.

¹⁵ 1918—1919 гг. в профдвижении Украины. Доклад Уцентропрофа (Всеукраинского Совета Профессиональных Союзов) I-ому Всеукраинскому съезду профсоюзов, Харьков, 1925, стор. 15; Харківський обласний державний архів, ф. Р-1010, оп. 2, спр. 50, арк. 7; ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 1, спр. 2, арк. 5 зв., 6; Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-2292, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

¹⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, спр. 2, арк. 18; ф. 2699, оп. 3, спр. 25, арк. 2, 2 зв.

¹⁷ «Коммунист», 1918, № 3—4, стор. 62.

¹⁸ Постанова ЦК Компартії України «Про 60-річчя I з'їзду Комуністичної партії України». — «Радянська Україна», 25 травня 1978 р.

користуючись військово-поліцейським розгромом революції»¹⁹. Виконуючи рішення з'їзду, більшовики створили на окупованій території України три нелегальних обласних комітети партії — Київський, Донецько-Криворізький і Одеський, кожний з яких об'єднував ряд губернських партійних організацій. При них функціонували спеціальні профбюро, що керували роботою у профспілках²⁰.

Основною формою ідейно-організаційної діяльності більшовиків у профспілках стали партійні осередки і фракції. Питання про необхідність їх створення в масових організаціях трудящих було свого часу розроблено В. І. Леніним. Володимир Ілліч учив, що в осередках комуністи зобов'язані «вести при всіх умовах, при всяких обставинах, при всяких можливих становищах свою *партійну* лінію, впливати на середовище в душі всієї партії, а не давати середовищу поглинути себе»²¹. На думку В. І. Леніна, легальні організації, в тому числі і профспілки, повинні бути *опорними пунктами* для проведення в масі ідей *нелегальних осередків*²².

Партійні осередки і фракції у профспілках давали можливість більшовикам бути ближче до трудящих мас, більш цілеспрямовано і ефективно вести боротьбу з угодовцями у профспілковому русі. Тому створення комосередків і комфракцій стало одним з першочергових завдань більшовиків. Їх широку сітку, зокрема, вдалося організувати у профспілках Катеринослава, Одеси, Севастополя, Черкас і Умані. Сильні комосередки незабаром діяли у профспілках Кременчука і Полтави²³.

Більшовики, працюючи у профспілках, прагнули, насамперед, завоювати керівництво в їх низових організаціях, що давало можливість ізолювати профспілкові маси від розкладаючого впливу «Уцентропрофу». Велику увагу цьому приділяли, зокрема, харківські підпільники. Так, у деяких профспілках міста вони змогли висунути своїх представників на керівні пости. У профспілці шкіряників, наприклад, головою працював більшовик І. Зіскінд. Міцні позиції займали більшовики Харкова у профспілці «Голка», у правлінні якої, що складалося з 11 чол., їм належало 6 місць. Так само успішно ця робота проходила у профспілках Катеринослава, Одеси, Києва, Керчі та Радомисля²⁴. Активну роботу по завоюванню переважного впливу у профспілках проводили

¹⁹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК у двох томах (далі — Комуністична партія України в резолюціях...), т. 1, 1918—1941, К., 1976, стор. 18.

²⁰ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 267; Л. К. Шендрик, М. І. Горлач. Назв. праця, стор. 13.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 342.

²² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 22, стор. 172.

²³ Спогади про перший з'їзд КП(б)У, К., 1958, стор. 195; В боротьбі за Советський Крим. Воспоминания старых большевиков, Симферополь, 1958, стор. 6; До історії більшовицьких організацій на Черкащині. Збірник спогадів учасників революційних подій (1917—1920 рр.), Черкаси, 1958, стор. 75; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 322, арк. 3; В. Є. Тичина. Назв. праця, стор. 39; Ю. В. Шиловцев. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917—липень 1918 рр.), Харків, 1972, стор. 147.

²⁴ Пищевик. Юбилейный сборник. 1917—1922, Одесса, 1922, стор. 39; «Пролетарская революция», 1923, № 6—7, стор. 189; Двадцать пять лет союза кожевников Киевщины (1898—1923), стор. 15; 1917 год в Харькове. Сборник статей и воспоминаний, Харьков, 1927, стор. 277; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10417, оп. 4, спр. 54, арк. 4; Г. А. Колос. Заметки о подпольной и вооруженной борьбе. 1918—1919 гг., Днепропетровск, 1927, стор. 13; Борьба за Октябрь на Артемовщине. Сборник воспоминаний и статей, Харьков, 1929, стор. 332; П. И. Спиридонов. Большевики в тылу белогвардейщины, Керчь, 1940, стор. 11; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 186.

підпільні більшовицькі організації Донбасу, зокрема міст Лисичанська, Костянтинівки, Краматорська і Гришиного²⁵.

Зміцнюючи свої позиції у профспілках, більшовики вели енергійну агітаційно-пропагандистську роботу серед трудящих. У підпільних газетах, листівках і прокламаціях вони роз'яснювали, що поліпшити становище пролетаріату можливо тільки за умови відновлення Радянської влади, викривали угодовців як агентуру буржуазії в робітничому русі, закликали робітників виганяти їх з керівних органів профспілок. Так, у листівці, випущеній одеським підпільним комітетом КП(б)У в серпні 1918 р., говорилося: «Товариші робітники! Вимагайте від своїх правлінь негайного скликання загальних або делегатських зборів спілок, вимагайте перевиборів правлінь, виганяйте з них меншовиків, обирайте гідних, чесних, відданих робітничій справі товаришів, комуністів, які будуть послідовно і до кінця, не йдучи на поклін до буржуазії, захищати вашу пролетарську справу...»²⁶. Заклик до переобрання правлінь профспілок, до вигнання з них угодовців містився і в листівці Херсонського підпільного комітету КП(б)У²⁷.

Завдяки наполегливій діяльності більшовиків у низових профспілкових організаціях питання економічної боротьби у свідомості мас дедалі більше з'єднувалися з питаннями боротьби проти німецьких окупантів і гетьманської тиранії. Літом 1918 р. на окупованій території України під безпосереднім керівництвом більшовиків широко розгорнулася страйкова боротьба робітничого класу, яка мала чітко виражений політичний характер. Вона була яскравим свідченням небажання трудящих йти на повіді в угодовців. Саме у цей час В. І. Ленін відзначав, що «більшовизм на Україні став свого роду національним рухом»²⁸.

Восени 1918 р. визвольна боротьба трудящих значно розширилася і поглибилася. Піднялася нова хвиля страйків і повстанського руху. Скрізь тріщав режим окупантів, гетьманщини. Близилося визволення України. Перед партією гостро постало питання про дальше зміцнення зв'язку з масами, посилення більшовицького впливу у профспілках.

Серйозну увагу питанням роботи більшовиків у профспілках приділив Пленум ЦК КП(б)У, що відбувся 8—9 вересня 1918 р. в Орлі. В його резолюції відзначалося: «Місцевим організаціям необхідно по можливості виділити із свого складу працівників спеціально для цієї роботи. Цим працівникам запропонувати подавати обласним і Центральному комітетам двотижневі звіти, а також усі матеріали, необхідні для вивчення питання (газетні вирізки, звіти профспілок, спеціальні журнали та ін. матеріали)»²⁹.

Великого значення діяльності у профспілках в цей період надавали київські більшовики. На підпільних конференціях, що проходили 17 вересня і 9 жовтня, вони прийняли рішення енергійно проводити кампанію за оволодіння професійними спілками, створювати в них комфракції і добиватися проведення профспілками політики неприми-

²⁵ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 52, арк. 34; спр. 57, арк. 106—110.

²⁶ В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов. Из истории борьбы трудящихся Одесщины против объединенных сил внутренней и внешней контрреволюции в период гражданской войны и иностранной военной интервенции. 1918—ноябрь 1920 гг., Одесса, 1962, стор. 94.

²⁷ Победа Советской власти на Херсонщине (1917—1920 гг.), Сборник документов и материалов, Херсон, 1957, стор. 132.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 456.

²⁹ Комуністична партія України в резолюціях., т. 1, стор. 29.

ренної класової боротьби³⁰. Широко використовувалася нелегальна партійна преса. Так, «Киевский коммунист» у статті «Наші чергові завдання у професійних спілках» рішуче викривав угодовців і закликав зробити профспілки укріпленими позиціями пролетаріату. Інтенсивна діяльність більшовиків сприяла тому, що багато профспілок Києва перейшли на їх бік³¹.

Зріс вплив більшовиків у профспілках Харкова, особливо серед металістів, залізничників, хіміків і кравців. Посилилися їх позиції і в масових організаціях робітничого класу Одеси, де при всіх профспілках було створено комфракції, а в 15 правліннях профспілок вони становили більшість. Питанням організації комфракцій у профспілках неослабну увагу приділяв підпільний обласний комітет КП(б)У Донецько-Криворізького басейну. Зміцнювали свої зв'язки з профспілками більшовики Поділля і Волині. Боротьба за викриття меншовиків і есерів у профспілках видне місце займала в діяльності підпільників Криму, про що вони, зокрема, повідомляли в ЦК РКП(б)³².

Розгортанню роботи більшовиків у профспілках сприяли рішення II з'їзду КП(б)У (17—22 жовтня 1918 р.). У виступах делегатів були глибоко проаналізовані як успіхи, так і недоліки в цій справі. Наведені на з'їзді факти свідчили про те, що у деяких профспілках іноді мали місце випадки хазяйнування меншовиків і есерів, зриву з їх боку страйкової боротьби, нав'язування робітникам угодовської політики³³. У зв'язку з цим, відзначалося на з'їзді, більшовикам необхідно було ще більше посилити роботу у профспілкових організаціях, рішучіше викривати політику контрреволюційних дрібнобуржуазних партій, які злочинними діями шкодили робітничому класові.

Виконуючи рішення з'їзду, підпільні більшовицькі організації України стали активніше створювати нові комосередки у профспілках, проводити агітаційну і організаторську роботу в масах. Так, на засіданнях підпільного обласного комітету КП(б)У Донецько-Криворізького басейну 3 і 6 листопада 1918 р. підкреслювалося, що значно посилювалася діяльність більшовиків серед залізничників Яспнуватої і Дебальцевого, організовані нові комосередки у профспілках Бахмута. Незабаром після II з'їзду КП(б)У комфракції діяли у ряді профспілок Кам'янця-Подільського³⁴.

Дедалі більше переконаючись у правильності політики більшовицької партії, профспілкові маси поривали з угодовцями і переходили на її бік. Це спостерігалось у профспілках Криму, Катеринослава і Олександрівська³⁵. Зовсім не випадково міністр праці гетьманського уряду

³⁰ Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 81, 89.

³¹ «Киевский коммунист», 22 вересня 1918 р.; Протоколы II-го съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины, К., 1919, стор. 20.

³² М. П. Куличенко. Большевики Харьковщины в борьбе за власть Советов (1918—1920 гг.). Харьков, 1966, стор. 43; Протоколы II-го съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины, стор. 24; ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 1 зв.; Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації, Львів, 1972, стор. 79; Воспоминания (Профессиональный союз советских и торговых учреждений СССР. Всеукраинский комитет), Харьков, 1927, стор. 47—48; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 6, спр. 139, арк. 13.

³³ Протоколы II-го съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины, стор. 18, 21, 25, 26.

³⁴ ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 6 зв., 9 зв.; Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації, стор. 82.

³⁵ Борьба за Советы на Екатеринославщине. Сборник воспоминаний и статей, Днепропетровск, 1927, стор. 252; Десять лет нашей работы. 1917—1927. Сборник материалов и воспоминаний по истории профессионального движения печатников на Запорожье, 1927, стор. 17; В борьбе за Советский Крым, стор. 6—7.

під час прийому 1 листопада 1918 р. представників «Уцентропрофу» висловлював побоювання з приводу посилення більшовицького впливу у профспілках³⁶.

Наслідком зміцнення позицій більшовиків у профспілках стало нове зростання страйкового руху. Так, восени 1918 р. лише металісти України, ігноруючи постанову меншовицько-есерівського Крайового бюро металістів від 22 жовтня 1918 р. про неприпустимість страйків³⁷, організували їх 37 разів*, на ділі продемонструвавши приклади високої революційної організованості і стійкості, до чого закликав II з'їзд КП(б)У.

Після Листопадової революції в Німеччині і наступного слідом за цим залишення австро-німецькими військами території України режим гетьманщини, який тримався на штиках окупантів, захитався. Розуміючи неминучість загибелі маріонеткового уряду, угодовці змінили свою тактику: вони вирішили спертися на органи місцевого самоврядування. У зв'язку з цим на скликаній «Уцентропрофом» в листопаді малій конференції профспілок у Києві була прийнята резолюція, де говорилося, що «Всеукраїнська рада визнає необхідним негайне відновлення діяльності демократичних дум і земств з передачею їм усієї влади на місцях»³⁸. Ці буржуазні органи, на думку меншовиків, повинні були створити тимчасову центральну владу на Україні, яка забезпечила б скликання українських установчих зборів³⁹.

Такий крок «Уцентропрофу» в умовах необоротного процесу революціонування робітничого класу, коли в ряді місць більшовики вже відновлювали Ради робітничих і селянських депутатів, був відвертою зрадою інтересів пролетаріату, що боровся за перемогу Радянської влади на Україні. Як відомо, В. І. Ленін у січні 1918 р. вказував на те, що всяка відмова від повноти влади Рад, на користь буржуазного парламентаризму й установчих зборів була б кроком назад і крахом усієї Жовтневої робітничо-селянської революції⁴⁰.

Боротьба українського народу, який виступив під керівництвом більшовиків пліч-о-пліч з російським народом за відновлення Радянської влади, привела до краху і ліквідації гетьманщини. Для врятування контрреволюції від цілковитого розгрому блок буржуазно-націоналістичних партій створив у середині листопада 1918 р. новий орган влади — буржуазно-куркульську Директорію.

І в умовах цієї влади політика меншовиків та есерів лишалася без змін. Співробітничавши з Директорією, вони висловилися за участь у «Трудовому конгресі», який вона мала скликати, й узяли на себе організацію представництва робітників на ньому⁴¹. Угодовці всіляко намагалися зривати страйки, що їх проводили трудящі на чолі з більшовиками. Так, харківські меншовики протидіяли страйку-протесту проти репресій Директорії, організованому Радою робітничих депутатів (грудень 1918 р.), саботували створювані більшовиками Ради, які за сприятливих умов могли стати органами влади на місцях. У тому ж

³⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 3, спр. 25, арк. 17.

³⁷ Там же, оп. 1, спр. 2, арк. 39 зв.

* Підраховано автором за наведеними у праці Ю. Крейзеля даними про страйковий рух металістів України восени 1918 р. (Ю. Крейзель. Профессиональное движение и австро-германская оккупация, Харьков, 1924, стор. 102).

³⁸ 1918—1919 гг. в профдвижении Украины. Доклад «Уцентропрофа» (Всеукраинского Совета Профессиональных Союзов) I-ому Всеукраинскому съезду профсоюзов, стор. 27.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 227.

⁴¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2606, оп. 1, спр. 2, арк. 21, 23.

місяці меншовики Одеси виступили навіть з протестом проти відновлення Рад, називаючи їх «шкідливою» і «згубною» для інтересів пролетаріату справою⁴². На противагу Радам угодовці організували «робітничі комітети», які повністю підтримували політику Директорії⁴³.

Однак спроба насадженням «робітничих комітетів» стримати могутній натиск революційного руху провалилася. Під впливом більшовиків робітники виступали проти цих новоявлених організацій, добре розуміючи їх контрреволюційну суть. Так, 1 грудня 1918 р. на загальних зборах профспілки шкіряників у Катеринославі було прийнято резолюцію, що вимагала розпустити «робітничий комітет» і негайно скликати Раду робітничих і селянських депутатів. Непопулярність «комітетів» визнавали й самі угодовці. Про це, зокрема, змушений був писати «Уцентропроф» в одному з своїх циркулярних листів⁴⁴.

В даних умовах більшовики продовжували неухильно і повсякденно викривати зрадництво меншовиків і есерів, розширяти сітку комфракцій у профспілках, проводячи через них партійну роботу серед трудящих мас. За повідомленням Кримського обласного комітету РКП(б) в ЦК РКП(б), у грудні 1918 р. партосередки були організовані в усіх профспілках Катеринослава, Сімферополя і Євпаторії⁴⁵.

В кінці 1918 — на початку 1919 р. у результаті могутнього повстанського руху і наступу Червоної Армії в більшості губерній України була відновлена Радянська влада. Боротьба більшовиків за профспілки, за відрив профспілкових мас від угодовської, дрібнобуржуазної верхівки була одним з факторів, які сприяли тому, що робітничий клас України, вихований і керований партією Леніна, не схилив голови перед своїми ворогами, а йшов в авангарді всенародного руху проти внутрішньої контрреволюції та іноземних загарбників.

Багаторічний досвід профспілкового руху в нашій країні показує, що партійне керівництво є вирішальним і надійним фактором успішного виконання профспілками завдань будівництва нового життя. «З великим задоволенням ми можемо сказати, — підкреслював на XVI з'їзді профспілок СРСР Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради Союзу РСР товариш Л. І. Брежнев, — що профспілки нашої країни за перших днів свого існування йшли разом з партією»⁴⁶. Вірні всепермагаючим ідеям марксизму-ленінізму, радянські профспілки визнають і розглядають керівництво партії як одне з найважливіших джерел своєї сили і боєздатності. Згуртовуючись навколо славної партії комуністів, наші профспілки множать свої зусилля у боротьбі за зміцнення могутності Радянської Батьківщини, за побудову комуністичного суспільства в СРСР.

⁴² Ф. Анулов. Союзный десант на Украине.— «Летопись революции», 1923, № 5, стор. 179.

⁴³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, спр. 2, арк. 21; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 18, арк. 21.

⁴⁴ «Донецкий пролетарий», 7 грудня 1918 р.; ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 3, спр. 25, арк. 6.

⁴⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 4, спр. 23, арк. 11; спр. 37, арк. 5.

⁴⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, К., 1978, стор. 312.

ЗМІЦНЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.

В. А. СМОЛІЙ (Київ)

У братніх відносинах російського й українського народів завжди чільне місце займали економічні, суспільно-політичні та культурні зв'язки, які з кожним новим історичним етапом зміцнювалися й розширювалися, набували нових форм і характеру.

У даному повідомленні розглядаються лише економічні зв'язки Правобережної України з Росією у другій половині XVIII ст. Благотворний вплив на їх розвиток мали возз'єднання України з Росією (1654 р.), процес формування єдиного всеросійського ринку, зародження та розвиток капіталістичного укладу.

Найбільш яскраво економічні зв'язки виявилися в торгівлі. Інтенсивні торговельно-економічні відносини існували між Правобережною Україною, яка перебувала під гнітом Речі Посполитої, та з Російською державою, а також з Лівобережною і Південною Україною, що входили до її складу.

Важливе значення для посилення економічних зв'язків мало скасування в 1754 р. митних кордонів на території Російської держави, ряду внутрішніх зборів (індукта, евекта, перевізне тощо)¹. Водночас організувалась система митниць на західному кордоні поблизу Василькова, Добрянки, Злинців, Переяслава та деяких інших міст². Впродовж кордону було збудовано маяки та застави.

Проводячи політику меркантилізму, російський уряд здійснював заходи, спрямовані на забезпечення сприятливих умов для розвитку вітчизняної промисловості й торгівлі, особливо зовнішньої. Залишалися в силі укази Петра I від 1714 р., 1718 р., 1719 р., 1721 р., 1725 р., згідно з якими заборонявся експорт сировини для промисловості: збіжжя, овечих шкір, вовни, бобрового пуху, прядива тощо³. Щоправда, в 50-х рр. XVIII ст. обмеження на вивіз окремих товарів було знято. Водночас було видано ряд указів, на підставі яких з-за кордону заборонялося ввозити панчохи, каразеї, різні тканини та ін.⁴ Окремо стояло питання про вивіз та ввіз у межі Російської держави золотих й срібних монет, зброї, пороху, селітри, свинцю, смоли тощо.

Монополія на їх продаж залишалася безпосередньо в руках уряду. Наприклад, під час воєн з Туреччиною 1768—1774 рр. і 1787—1791 рр. було обмежено зовнішню торгівлю (особливо в Польщі) великою рогатою худобою, кіньми, зброєю⁵. За їх вивіз купці суворо каралися, а частина товару конфіскувалася. Занепокоєний відпливом золотої та срібної монети за кордон, а отже порушенням грошового обігу в країні, уряд наказував адміністрації форпостів та митниць уважно стежити за купцями, що негативно позначалося на загальному стані торгівлі. Київський губернатор І. Глебов у рапорті від 1765 р. у сенат писав, що заборона вільного обігу золотої та срібної монети спричинили помітне зменшення торгових операцій хлібом⁶.

¹ Полное собрание законов Российской империи (далі — ПСЗ), т. XIV, № 10146.

² Там же, т. XIV, № 10169.

³ Там же, т. V, № 2793; т. VI, № 3526, т. VII, № 4185.

⁴ Там же, т. III, №№ 3163, 3411.

⁵ ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, II, 20701—20716.

⁶ Історично-географічний збірник, т. 4, К., 1931, стор. 69.

Загалом умови для розвитку торговельних відносин Правобережної України з Росією та українськими землями в її складі залишалися не зовсім сприятливими. На Правобережжі, крім причин об'єктивного характеру (феодално-кріпосницькі відносини, вузькість внутрішнього ринку, поширення відробіткової ренти тощо) перешкодою були інші фактори, зокрема, монополне право продажу феодалом або орендарем продуктів сільського господарства на ринку. Це обмежувало підприємницьку ініціативу заможних селян. Вони часто змушені були користуватися допомогою посередників, які привласнювали значну частину прибутку. Мали місце факти зловживання адміністрації обох сторін, яка свавільно підвищувала митні збори, вимагала хабарів⁷⁻⁸.

Особливо згубно на обсязі торговельних операцій позначалися дії шляхти, магнатські міжусобиці та сутички. Польсько-шляхетська адміністрація неодноразово вживала репресивних заходів щодо купців, зокрема, з Лівобережної України. У 1746 р. богуславський губернатор М. Клечковський свавільно затримав лівобережних купців, а товари їх конфіскував. Подібний випадок мав місце в містечку Рожеві⁹. Великої шкоди торговельним відносинам завдавали сваволя шляхти. Документи свідчать про пограбування і вбивства українських та російських купців¹⁰. Часто розміри торговельних операцій зменшувалися до мінімуму. Таке явище мало місце, зокрема, в 1789 р. Польсько-шляхетська адміністрація, занепокоєна поширенням селянських виступів у Речі Посполитій (в тому числі й на Правобережній Україні), в 1789 р. заборонила перебувати в межах Польщі російським купцям¹¹.

Певні труднощі в розвитку торговельних зв'язків виникли також у 1791 р. Погіршення російсько-польських відносин, інспіроване прусською дипломатією, зумовило деяке обмеження торгівлі з боку уряду Речі Посполитої. Протягом 1791 р. польсько-шляхетська прикордонна адміністрація неодноразово арештовувала російських та українських купців, під виглядом хвороб та карантину не дозволяла торгувати хлібом¹².

Варто хоча б коротко розглянути деякі конкретні питання торговельних відносин Правобережної України з Росією, а також Лівобережжя та Південною Україною: ареал діяльності купців, предмети ввозу і ввозу, розміри торговельних операцій тощо.

Особливо інтенсивні торговельні відносини з Лівобережною Україною підтримувало населення Придніпров'я (в основному заможні селяни та міщани), що зумовлювалося пануванням у цьому районі Правобережжя протягом XVIII ст. грошової ренти. В 1744 р. лише Безрадинська, Васильківська й Трипільська застави поблизу Києва пропустили 348 селян з 250 возами хліба. Згодом обсяг торговельних операцій хлібом збільшувався і досяг досить значних, як на ті часи, розмірів. Так, в 1764 р. у зв'язку з неврожаєм через Германівський форпост було додатково перевезено 35 тис. пудів хліба, закупленого поміщиками Лівобережжя в районі Придніпров'я¹³.

Торгівля хлібом мала велике значення для обох сторін, особливо в голодні та неврожайні роки. Царська адміністрація суворо ставилася

⁷⁻⁸ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 59, оп. 1, спр. 6013, арк. 18.

⁹ А. Андриевский. Исторические материалы из архива Киевского губернского правления, К., 1889, вып. 9, стор. 165—171.

¹⁰ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів, К., 1970, стор. 130—139.

¹¹ Архив Юго-Западной России, ч. III, т. V, стор. 12—14.

¹² ЦДІА СРСР, ф. 51, оп. 194, спр. 594, арк. 93.

¹³ В. А. Маркин а. Крестьяне Правобережной Украины. Конец XVII — 60-е годы XVIII ст., К., 1971, стор. 114—115.

до зловживань чиновників прикордонних застав та митниць, загрожуючи великим штрафом в разі незаконного затримання торговців з хлібом та іншими продуктами сільського господарства¹⁴. Більше того, місцева адміністрація неодноразово зверталася в сенат з проханням про звільнення від мит товарів, які привозять у Київ селяни Придніпроу Костюріну на тій підставі, що поряд з хлібом, купці й заможні селяни потайки провозитимуть так звані «заказні» (недозволені) товари. Однак часто розпорядження сенату не виконувалися. Зокрема, в травні 1770 р. на підставі клопотання київського магістрату через Германівський форпост було пропущено 40 возів з хлібом, за який мито брали в занижених розмірах¹⁵.

Наприкінці XVIII ст. ареал діяльності торгових агентів феодалів вже не обмежувався прикордонними містами Російської держави. Губернатор Богопільського ключа Зеленський у рапорті від 5 серпня 1785 р. Потоцькому відзначав, що його люди проводять торговельні операції в Миргороді, Херсоні, Єлисаветграді, Кременчузі та інших містах. Є згадки про те, що торгові агенти з Правобережжя перебували навіть у Москві й Петербурзі¹⁷.

Певне місце в структурі експорту товарів з Правобережної України на Лівобережну займала робоча худоба (коні, воли), а також вівці, корови, свині тощо. Однак в жодному випадку не зареєстровано значних партій цих товарів. Здебільшого перегонилося по декілька десятків тварин. Це можна пояснити відсутністю попиту на Лівобережній Україні на продукти тваринництва*.

Значну частину товарів складали продукти власного господарства — горіхи, сливи, сир, мед тощо. Часто заможні селяни та міщани ввозили вироби домашніх промислів. В матеріалах Стайківської прикордонної митниці за 1782 р. знаходимо десятки разів прізвисько мешканця с. Чучинки (Київщина) Д. Камениченка, який торгував млиновими каменями (часто вивозив по 10 і більше штук)¹⁸. Побувавши на ярмарках Лівобережної України, селяни та міщани ввозили на Правобережжя промислові вироби, хутра, посуд. Їх торговельні операції іноді досягали значних розмірів. У червні 1790 р. міщанин Білої Церкви Г. Веркевич вивіз з Роменської Ільїнської ярмарки в Бердичів товарів на суму понад 1200 крб¹⁹. Того ж місяця міщанин Меджибожа П. Шереметовський привіз з Ромен у Бердичів 900 овчин, 460 шт. заячого хутра, 60 кожухів, 60 вовчих шкір, 165 шуб, 100 шт. хутер білки, 50 килимів, 170 замків, 7 кадилиць, 2,5 пуди заліза й інші товари²⁰. Значні торговельні операції здійснював тетіївський міщанин М. Дибкало. Буваючи по декілька разів на рік в Києві, Ромнах, Ніжині, він вивозив багато товарів. Його прибутки сягали десятків тисяч карбованців²¹.

Менш помітною була торгівля купців та феодалів Правобережної України. В липні 1785 р. білоцерківські купці вивезли з Лівобережжя

¹⁴ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 119, оп. 1, спр. 13, арк. 1—6.

¹⁵ Історично-географічний збірник, т. 4, стор. 58.

¹⁶ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 59, оп. 1, спр. 6263, арк. 1.

¹⁷ Труды XII археологического съезда в Харькове, 1902 г., т. II, М., 1905, стор. 292—301.

* На Лівобережжі в другій половині XVIII ст. налічувалося 199 кінських і 207 заводів великої рогатої худоби. (Див.: Н. Л. Рубинштейн. Сельское хозяйство России во второй половине XVIII в., М., 1957, стор. 183).

¹⁸ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 121, оп. 1, спр. 51, арк. 5, 11, 14, 19, 22, 27.

¹⁹ Там же, ф. 118, оп. 1, спр. 210, арк. 88.

²⁰ Там же, арк. 91.

²¹ Там же, спр. 210, арк. 114.

на Правобережну Україну 200 аршин пістря, 150 аршин крашенини, 320 аршин полотна, 5 килимів, 20 стосів паперу, 1 пуд олова²². Товари, які привозились в межі Російської держави, мали в основному закордонне походження — вино, предмети розкоші, ювілерні вироби тощо. В матеріалах Васильківської митниці за 1781 р. фіксується лише один випадок участі шляхти в торговельних операціях з Лівобережжям. У вересні 1781 р. шляхтич Я. Шефінський вивіз з Бердичева у Київ 32 бочки угорського та столового вина²³.

Таким чином, торговельні відносини з Лівобережною Україною підтримувалися в основному селянами та міщанами Придніпров'я, хоча відомо, що в торгівлі брали участь і мешканці інших районів.

Саме ці верстви тогочасного суспільства були особливо зацікавлені в налагодженні тісних економічних зв'язків між розрізненими українськими землями, а також Російською державою.

Значно ширшою була діяльність купців Лівобережної України і власне Росії. Найбільш тісні торговельні зв'язки з містами Правобережжя мали Київ, Ромни та Ніжин. Часто згадуються в історичних джерелах також лівобережні міста Стародуб, Полтава, Хорол, Кролевець, Переяслав. Це свідчить про те, що фактично всі головні міста Лівобережної України підтримували торговельні відносини з Правобережжям.

З документів видно, що значну роль у торгівлі з Правобережною Україною відігравали також російські міста Белгород, Калуга, Переяслав-Заліський, Курськ та ін. Відомостей про торговельні відносини з іншими містами Росії збереглося мало. В матеріалах Васильківської митниці знаходимо, наприклад, згадку про те, що мешканець м. Архангельська І. Жулаєв наприкінці серпня 1785 р. вивіз у Фастів 96 пудів заліза та 36 пудів чавунних котлів²⁴.

Українські та російські купці використовували працю найманих робітників, прикажчиків, візників тощо. Московський купець П. Клобуков під час торговельних операцій в Бердичеві (вересень 1778 р.) користувався послугами 5 найманих працівників²⁵. У документах 80—90-х рр. неодноразово згадуються прикажчики московського купця В. Солодовникова, калужського Ф. Решетникова, київських С. Тесленка та К. Максимова, переяслав-заліського Я. Сवेशнікова²⁶. Експлуатували найману силу також заможні міщани²⁷.

Торгівля концентрувалася в основному на торгах і ярмарках, які були для того часу оптимальною формою розподілу товарів. Згідно з підрахунками І. Г. Шульги в 50-х рр. XVIII ст. на Лівобережжі збиралося близько 348 ярмарків і 8654 торги. У 80-х рр. число ярмарків збільшилося до 390²⁸. Найбільші ярмарки збиралися в Ромнах, Ніжині, Кролевці, Полтаві, Чернігові, Києві та інших містах. Існували також незначні торги та ярмарки, які відвідували в основному селяни навколишніх сіл²⁹.

Асортимент вивізних товарів був досить різноманітним — крім сільськогосподарської продукції продавалися вироби ремесел, проми-

²² Там же, спр. 127, арк. 9.

²³ Там же, арк. 9.

²⁴ Там же, спр. 127, арк. 72.

²⁵ Там же, спр. 98, арк. 129.

²⁶ Там же, спр. 210, арк. 21, 73, 134, 145.

²⁷ Там же, спр. 98, арк. 18.

²⁸ І. Г. Шульга. Развитие торговли на Левобережной Украине во второй половине XVIII в.— Вопросы генезиса капитализма в России, Л., 1960, стор. 161.

²⁹ История СССР с древнейших времен до наших дней, т. III, М., 1967, стор. 417.

слів, мануфактур. При цьому слід зазначити, що особливим попитом серед населення Правобережної України користувалися російські та українські промислові вироби: залізо, текстиль, різноманітний металевий посуд, фарба, юхта, шкіряні підшви тощо. Це обумовлювалося високою якістю промислових товарів російського виробництва і порівняно низькою ціною. Позначалася також мала потужність місцевих підприємств. Наприклад, лише в 1795 р. з ярмарок Лівобережної України за межі Російської держави вивезено близько 3800 пар взуття, 3700 спідниць, значна кількість дерев'яного посуду, хомутів тощо. Переважна більшість з них збувалася купцями на Правобережжі³⁰. За деякими відомостями, протягом 1758—1759 рр. купці м. Чернігова вивезли на Правобережну Україну близько 15 тис. шапок і понад 3,5 тис. жіночих плахт³¹. З інших товарів, які протягом XVIII ст. вивозилися за межі Російської держави, окреме місце належало торгівлі тютюном. Як відзначають дослідники, більша частина його експортувалася в Польщу^{31а}. Внаслідок того, що тютюн часто знаходився в числі так званих «заказних» товарів, торгівля ним державою обмежувалася. Це спричиняло нелегальний вивіз тютюну за кордон. Так, в скарзі, надісланій до Київської губернської канцелярії, комісіонер Шувалова П. Клобуков зазначав, що за його підрахунками лише в окремих селах Київщини заготовлено для таємного вивозу в Польщу понад 104 550 палусів тютюну^{31б}.

Незважаючи на суворі заходи адміністрації (конфіскація товарів, великі штрафи) нелегальний вивіз за кордон тютюну тривав. З метою вияснення причин цього явища в 1765 р. уряд створив «Комісію про комерцію». Новий тариф (1782 р.), складений комісією, передбачав незначне зменшення митних зборів, ліквідацію обмежень торгівлею окремих «заказних» товарів тощо.

Межі діяльності купців з Лівобережної України та Росії були досить значними. Лише в матеріалах Васильківської митниці зареєстровано близько 20 населених пунктів Правобережжя, куди завозилися товари з Російської держави. Проте найбільше їх число надходило на Бердичівську Онуфрієвську ярмарку: з 51 купця, зареєстрованого протягом квітня — липня 1785 р. в журналах Васильківської митниці, 41 направлявся в Бердичів (з них 17 роменських купців і 13 київських)³². В 90-х рр. XVIII ст. число товарів, які ввозилися у Бердичів, зросло. Так, згідно з підрахунками, зробленими на підставі даних з журналів митниці, протягом травня — серпня 1790 р. з 103 зареєстрованих купців 59 мали намір відвідати Бердичівську Онуфрієвську ярмарку³³. Про розміри торговельних операцій, які здійснювалися на цій ярмарці, свідчить той факт, що кількість товарів з Російської держави часто дорівнювала, а інколи перевищувала ввіз відповідних товарів у Броди³⁴.

Як уже зазначалося, інтенсивні торговельні відносини з Росією мали міста правобережного Придніпров'я — Біла Церква, Богуслав, Чорнобиль, Павлолох, Фастів та ін. Із уже згадуваних 103 купців 7 направлялися з товарами в Білу Церкву, 9 — Фастів, 2 — Богуслав, 2 — Павлолох³⁵. Крім того, в документах часто згадуються Коростишів, Тетіїв,

³⁰ ЦДІА УРСР в м. Києві, ф. 54, оп. 1, спр. 3435, арк. 32, 36.

³¹ І. О. Гуржій. Зародження робітничого класу України, К., 1958, стор. 47.

^{31а} Історично-географічний збірник, т. 4, стор. 70.

^{31б} Там же, стор. 70, 71.

³² ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 118, оп. 1, спр. 127.

³³ Там же, спр. 210.

³⁴ Там же, спр. 39, арк. 3, 4.

³⁵ Там же, ф. 118, оп. 1, спр. 210.

Сквира³⁶, Немирів, Лисянка, Могилів та інші населені пункти Правобережжя.

Загальний обсяг експорту на Правобережну Україну визначити важко через відсутність відповідних матеріалів. Однак наявні документи дають змогу зробити ряд висновків. Насамперед звертає на себе увагу те, що, крім традиційних товарів (залізні вироби, папір, килими тощо), вивозилися хутра, різноманітні текстильні вироби, мило, шкіри. В окремі періоди кількість назв товарів перевищувала 70³⁷. Загальна вартість товарів, які завозилися купцями, часто визначалася тисячами карбованців. Лише в 1779 р. через Сорокашитську митницю було вивезено товарів на загальну суму 95 873 крб. 90 коп., в тому числі російськими купцями на 22 410 крб., українськими на 36 710 крб.³⁸. Це підтверджує думку про те, що на Україні протягом другої половини XVIII ст. відбувався активний процес формування такого прошарку експлуататорського класу, як купецтво. Поруч з російськими на внутрішньому і зовнішньому ринку з'являлися українські купці. В документах митниць часто згадуються прізвища ніжинського купця І. Савицького, київських С. Тесленка, К. Максимова, харківського О. Марковича та інших³⁹. Згідно з матеріалами Васильківської митниці, прізвище купця Ф. Попова в червні 1790 р. зареєстровано один раз, а в серпні того ж року — тричі. На бердичівські ярмарки він привіз 5600 аршин полотна, 4 850 аршин крашенини, 4000 аршин пістря, 2600 аршин тилу, 1 105 капелюхів, 2 000 білок, 8 630 овчин, 2 242 заячих хутер, 370 стосів паперу, металеві вироби (праски, замки тощо)⁴⁰. Протягом наступного періоду (вересень — жовтень) він ще тричі побував на бердичівських ярмарках. Торговельні операції Ф. Попова обчислювалися сотнями тисяч карбованців⁴¹.

Коло осіб, які займалися торгівлею, не обмежувалося лише купецтвом. Протягом другої половини XVIII ст. на ярмарках і торгах Правобережної України дедалі частіше з'являлися представники інших соціальних станів та груп населення: селяни, міщани тощо. Щоправда, на відміну від купецтва, їх торговельні операції були, як правило, дрібнішими⁴². У митницьких журналах значаться прізвища київських міщан І. Дроздова, А. Островського, У. Стаховського, О. Войтенко, Т. Костенко, В. Іванюка та інших. Торгівлею займалися також жінки. Неодноразово згадуються прізвища мешканок Києва Г. Трофимової, К. Павлової, М. Яворської, М. Червінської, М. Карасихи⁴³.

Важливою була роль чумаків у зв'язках різних господарських районів України та Росії. Як переконливо довів І. С. Слабеев, вже на другу половину XVIII ст. майже повністю на них припадав ввіз та продаж таких важливих продуктів харчування, як сіль і риба. Чумаки здійснювали й торговельні зв'язки між Україною, з одного боку, Доном, Кримом, Молдавією, а також центральними районами Росії — з другого. Наприклад, в 1757 р. через прикордонні з Польщею форпости надійшло на Правобережну Україну 25 749 пудів риби, яка вивозилась

³⁶ Там же, спр. 209, арк. 2, 30, 47, 98; спр. 210, арк. 11, 13, 64.

³⁷ Там же, спр. 127, арк. 19—91.

³⁸ В. М. Кулаковський. Торговельні зв'язки Лівобережної України з Правобережною у другій половині XVIII ст.— «Архіви України», 1976, № 2, стор. 66.

³⁹ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 118, оп. 1, спр. 210, арк. 118, 121, 134, 136; спр. 127, арк. 13; ф. 120, оп. 1, спр. 7, арк. 27.

⁴⁰ Там же, арк. 46, 118, 121, 125.

⁴¹ Там же, спр. 209, арк. 65, 74, 80.

⁴² Там же, спр. 127, арк. 42.

⁴³ В. М. Кулаковський. Торговельні зв'язки міст Лівобережної України з містами Росії у XVIII ст.— «УІЖ», 1975, № 7, стор. 75.

з Дону⁴⁴. Торговельна діяльність чумаків значно сприяла ліквідації замкнутості окремих невеликих місцевих ринків, концентрації їх в один загальний ринок.

Важливе місце в налагодженні тісних економічних зв'язків займали поставки хліба російській армії. Як відомо, під час російсько-турецьких війн 1768—1774 рр. і 1787—1791 рр. частини російських військ знаходилися в межах Правобережної України, що позначилося на пожвавленні господарського життя краю. Для постачання армії продуктами харчування з ініціативи місцевих поміщиків створювалися так звані провіантські комісії. Їх основне завдання полягало в тому, щоб укласти вигідні для магнатів угоди з російським командуванням. В свою чергу, зацікавлений в дешевому хлібі, уряд також охоче йшов на укладення таких угод. Поставки в армію часто досягали досить значних розмірів. Так, в 1783 р. продовольчий відділ російської армії і губернатор уманських маєтків С. Потоцького уклали договір на загальну суму поставок в 413 тис. злотих⁴⁵. Згідно свідчень сучасників, у 70—90-х рр. XVIII ст. постачанням хліба російській армії займалися майже всі великі поміщицькі господарства Правобережжя. Чарторийські, наприклад, продали в 1787 р. близько 9 459 корців, 1788 р. — 13 тис., 1790 р. — більше 20 тис. корців⁴⁶.

Економічні зв'язки Правобережної України з Росією в другій половині XVIII ст. мали свої особливості. Вони стали життєво необхідними для нормального господарського життя Правобережжя. Як згадувалося, польські власті під час подій 1789 р. ліквідували частину російських провіантських магазинів-складів, що обмежило постачання армії хлібом. Магнатські господарства Правобережної України опинилися в скрутному становищі. Весною 1789 р. представники поміщиків Правобережної України подавали до сейму скаргу, в якій зазначалося, що «подільські, київські, брацлавські та частина волинських жителів і поміщиків польських дуже жалкують, що вивезені російські магазини, бо коли Росія не купить у них хліба, то їм нічим заплатити податки Речі Посполитій»⁴⁷. Аналогічні скарги мали місце в наступний період.

Уряд Речі Посполитої зробив окремі поступки. Були послаблені, а згодом остаточно ліквідовані обмеження в постачанні російської армії хлібом. Наприкінці 1789 р. керуючий справами графа Потоцького полковник Мощинський погодився поставити на своїх возах 50 тис. четвертей хліба⁴⁸. Документи головнокомандуючого російською армією Г. Потьомкіна насичені згадками про переговори відносно закупки хліба у польських поміщиків⁴⁹. Торгівля хлібом приносила користь обох сторонам. В червні 1789 р. Г. Потьомкін доповідав Катерині II: «Хліб іде великими транспортами з Польщі. Я спонукаю перевозити і справа йде з успіхом»⁵⁰.

Поставки хліба в армію сприятливо позначалися на загальній товаризації поміщицького господарства, втягнення його в ринкові відноси-

⁴⁴ І. С. Слабеев. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні, К., 1964, стор. 36, 42.

⁴⁵ Е. С. Приходько. Социально-экономическое развитие помещичьего (поместного) хозяйства Правобережной Украины во второй половине XVIII века. Автореф. канд. дисс., К., 1959, стор. 9.

⁴⁶ Ян Дуклан Охотский. Рассказы о польской старине, т. I, СПб, 1874, стор. 132.

⁴⁷ ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, II, 5965, арк. 2.

⁴⁸ ЦДВІА СРСР, ф. 52, оп. 194, спр. 530, арк. 111.

⁴⁹ Там же, ф. ВУА, спр. 4217, ч. 1, арк. 155.

⁵⁰ Там же, арк. 162.

ни. Продаж значної кількості хліба та інших продуктів сільського господарства, як зазначає В. О. Маркіна, спричинили також їх певне подорожчання. Зменшився обсяг виробництва промислів, зокрема, тих, які працювали на сільськогосподарській сировині⁵¹⁻⁵⁸.

Наприкінці XVIII ст. зазнали докорінних змін напрямки європейських торговельних шляхів. Згадане зумовлювалося визволенням від турецького панування Північного Причорномор'я, процесом швидкої колонізації земель Південної України, заснуванням ряду чорноморських портів. Зокрема, для Правобережної України роль і значення чорноморських портів зросли після 1772 р., коли прусський уряд встановив високі митні збори в Прибалтиці. Вони стали головним каналом зв'язку із зовнішнім ринком. Незважаючи на безперервні напади заднісгровських татар, розміри поставок хліба постійно зростали. Про це свідчить, зокрема, той факт, що в 1784 р. коронний скарб одержав так званий «Проект поліпшення торгівлі на Україні», автори якого обґрунтували надзвичайно важливе значення чорноморських портів для торгівлі поміщиків Правобережної України⁵⁹. Дещо раніше (1782 р.) П. Потоцький заснував херсонську компанію для здійснення торгівлі у чорноморських портах. В своєму розпорядженні вона мала навіть флотилію з кількох десятків суден. Капітал компанії становив 120 тис. дукатів⁶⁰.

Будучи зацікавленим у швидкому господарському освоєнні земель Південної України, уряд Катерини II в 1782 р. видав указ, який передбачав зменшення в азово-чорноморських портах на 1/4 митних зборів. Згодом це розпорядження неодноразово підтверджувалося⁶¹. Указ 1784 р. передбачав дальше розширення транзитної торгівлі з Польщею, зокрема, збільшення експорту через Херсонський порт⁶².

Це обумовило швидкий розвиток торгівлі в даному районі. Лише в 1785 р. через Херсонський порт вивезено сільськогосподарської продукції, насамперед пшениці, на суму до 5 млн. злотих, причому головними експортерами були поміщики Правобережжя. За підрахунками Т. Корзона було продано пшениці в Херсоні (1785 р.) поміщиками Правобережжя на суму 3 млн. злотих⁶³. Не менші за розмірами торговельні операції здійснювалися в інших портах Чорного моря. Зокрема, наприкінці XVIII ст. зросла роль Одеси, де прибуток купців перевищував часто 100%. Загалом протягом 1786—1793 рр. експорт через згадувані порти збільшився з 68731 до 162000 четвертей хліба⁶⁴.

Торгівля приносила чималі вигоди поміщикам Правобережжя. В 1786 р. С. Потоцький відіслав у Миколаїв близько 45 тис. пудів жита, авансувавши на їх транспортування 29 тис. злотих⁶⁵. Феодали Правобережної України називали заснування Херсона, Миколаєва та Одеси «щасливим часом» і розраховували на «величезні вигоди від цієї торгівлі, яка буде позбавлена від придирок прусських митниць». Цікавим до-

⁵¹⁻⁵⁸ В. А. Маркіна. Крестьяне Правобережной Украины, стор. 226.

⁵⁹ ЗНТШ, кн. IV, Львів, 1878.

⁶⁰ Я. Рутковский. Экономическая история Польши, М., 1953, стор. 355.

⁶¹ І. О. Гуржій. Місце України в зовнішній торгівлі Росії кінця XVIII — першої половини XIX ст.— «УІЖ», 1960, № 5, стор. 53.

⁶² ПСЗ, т. XXII, № 16093.

⁶³ T. Korzon. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Awgusta (1764—1779), t. II, Kraków—Warszawa, 1878, стор. 120.

⁶⁴ Праці семінару для вивчення народного господарства України, вип. 3, К., 1929, стор. 131, 195.

⁶⁵ Е. И. Дракохруст. Альбомы, дневники И. Т. Мюнца, 1791—1793. Труды государственного исторического музея, вып. XIV, Сборник статей по истории СССР, XVI—XVIII вв. М., 1941, стор. 178—179.

кументом, який характеризує ставлення поміщиків Правобережжя до торгівлі через чорноморські порти, є так зване «Начертание», подане у вересні 1786 р. шляхтичем М. Осовським російському уряду. Особливе значення автор надає налагодженню тісних торговельних зв'язків Поділля з Севастополем водним шляхом через Дністер. Зміцнення цих відносин, вважає М. Осовський, мало благотворний вплив на господарське освоєння південних земель, забезпечення продовольством армії тощо ⁶⁶.

Зміна напрямків торгівлі наприкінці XVIII ст. обумовила певне пожвавлення господарського життя південно-східних повітів Правобережної України. В 90-х рр. зросла роль Богопілля, Тульчина, Умані, Богуслава, Білої Церкви та інших міст ⁶⁷.

У здійсненні українсько-російських торгово-економічних зв'язків Правобережна Україна служила транзитною територією для купців з Російської держави. Пожвавилася торгівля на здавна існуючих шляхах, які вели ще в XVII ст. на західноукраїнські землі ⁶⁸. Так, протягом червня — серпня 1790 р. через Васильківську митницю російськими та українськими купцями було провезено на ярмарки Брод, Львова, Дубно різних товарів (переважно промислових) на загальну суму близько 12,5 тис. крб. ⁶⁹ Особливо значні партії товарів надходили в м. Броди, що в 1779 р. одержали статус вільного міста і стали важливим транзитним центром міжнародної торгівлі. Через Правобережжя велася також торгівля з країнами Західної Європи (насамперед Річчю Посполитою, Австрією, Пруссією), Балкан та Сходу ⁷⁰. З-за кордону ввозилися різноманітні сукна, дефіцитні тканини (італійський атлас, серпанок, сартерон) тощо ⁷¹.

Таким чином, економічні зв'язки Правобережної України з Росією протягом другої половини XVIII ст. значно розширилися і зміцніли. Не обмежуючись торговельними відносинами, вони охоплювали найрізноманітніші сфери господарського життя обох народів. Особливо інтенсивно в торговельно-економічні відносини втягувалося Придніпров'я, що, однак, не виключало участі у торгівлі інших районів Правобережжя. Зміцнення цих зв'язків мало позитивний вплив на розвиток продуктивних сил Правобережжя, сприятливо позначалося на його втягненні в сферу єдиного загальноросійського ринку.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією в кінці XVIII ст. згадані відносини набули більш широких розмірів, що певною мірою позначилося на їх характері та формах.

⁶⁶ ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, V, 852, арк. 357—359.

⁶⁷ Праці семінару для вивчення народного господарства України, вип. 3 стор. 191, 192.

⁶⁸ І. П. Крип'якевич. Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст., К., 1953, стор. 17—18.

⁶⁹ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 118, оп. 1, спр. 210.

⁷⁰ А. Лазаревский. Описание старой Малороссии. Т. II, Полк Нежинский К., 1893, стор. 67; Опис Новгород-Сіверського намісництва, К., 1931, стор. 284.

⁷¹ А. Шафонский. Черниговского памесничества топографическое описание К., 1851, стор. 293.

3 історії інтернаціональних зв'язків

ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТСЬКІ ПРИНЦИПИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЇ

В. Й. ГОЛУБ (Київ)

Революційний процес, якому поклав початок Великий Жовтень, досяг якісно нового рубежу: сформувалася світова система соціалізму, що визначає нині обличчя нашої епохи. На основі докорінних змін у співвідношенні світових сил відбувається глибока перебудова всієї системи міжнародних відносин. Насамперед це стосується країн соціалістичної співдружності, комуністичні і робітничі партії яких проводять інтернаціоналістську політику.

Характеризуючи ці відносини на урочистому засіданні, присвяченому 60-річчю Великого Жовтня, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев підкреслив: «Ми можемо сказати з чистою совістю: наш союз, наша дружба, наше співробітництво — це союз, дружба і співробітництво суверенних, рівноправних держав, згуртованих спільними цілями й інтересами, узами товариської солідарності і взаємодопомоги. Ми йдемо разом, допомагаючи один одному, об'єднуючи зусилля, знання, ресурси для якнайшвидшого руху вперед»¹.

Радянський Союз і братні соціалістичні країни ведуть активну боротьбу за мир і безпеку народів, за припинення гонки озброєнь, за міжнародну розрядку. «Успіхи, досягнуті в оздоровленні політичного клімату планети, стали можливі насамперед завдяки зрослій могутності Радянського Союзу та інших соціалістичних держав, їх послідовній миролюбній політиці, наполегливій боротьбі за мир широких народних мас на всіх континентах»², — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції».

Вагомий вклад у ці успіхи, поряд з іншими країнами соціалістичної співдружності, вносить Народна Республіка Болгарія. Зміст зовнішньої політики НРБ визначається соціалістичним характером суспільного і державного ладу, керівною роллю БКП, її марксистсько-ленінською, глибоко інтернаціоналістською і водночас патріотичною суттю.

Політика уряду НРБ в усіх галузях міжнародних відносин повністю відповідає його внутрішній політиці і є її продовженням. Вона спрямована на всебічне втілення в життя ленінських ідей побудови розвинутого соціалістичного суспільства і гармонійно поєднує історичні завдання болгарського народу і трудящих країн соціалістичної співдружності.

У програмі БКП, прийнятій Х з'їздом партії у квітні 1971 р., відзначається, що «мета цієї політики — максимально сприяти захисту завоювань соціалістичної революції, створенню в країні розвинутого соціалістичного суспільства, зміцненню єдності світової соціалістичної системи і бойового братерства комуністів усіх країн, посиленню визвольної боротьби народів і трудящих, розвитку і поглибленню світового

¹ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їзді 2 листопада 1977 року, К., 1977, стор. 19.

² Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 20.

революційного процесу, згуртуванню всіх революційних сил у боротьбі за національну незалежність, проти імперіалізму, за зміцнення миру і співробітництва між народами, за перемогу соціалізму на землі»³.

Основні положення, якими керується уряд НРБ у міжнародних відносинах, дістали юридичне закріплення в основному законі — Конституції НРБ, яка була прийнята в 1971 р. У статті третій Конституції, зокрема, говориться, що болгарська держава служить народів: вона захищає його інтереси і соціалістичні завоювання, організовує захист національної незалежності, суверенітету і територіальної цілісності країни, а також розвиває і зміцнює дружбу, співробітництво і взаємодопомогу з СРСР та іншими соціалістичними країнами, проводить політику миру і взаєморозуміння з усіма країнами і народами⁴. Таким чином, основними принципами зовнішньої політики НРБ є пролетарський, соціалістичний інтернаціоналізм та непорушна дружба з Радянським Союзом.

Одним з перших державних документів, в якому дістали державно-правове закріплення ці основні зовнішньополітичні принципи, став договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Народною Республікою Болгарією і Союзом Радянських Соціалістичних Республік, 30-річчя якого в цьому році широко відзначила радянська й болгарська громадськість. В преамбулі цього документа говорилося, що зміцнення дружби між НРБ і СРСР відповідає життєвим інтересам їх народів, а тому уряди обох країн підтверджують спільне бажання співробітничати в інтересах загального миру і безпеки народів відповідно до мети і принципів Організації Об'єднаних Націй. Перша та друга статті договору містили зобов'язання сторін про спільні заходи щодо усунення будь-якої загрози відновлення агресії з боку Німеччини або іншої держави, яка об'єднається з Німеччиною безпосередньо чи в якійсь іншій формі. На випадок втягнення однієї із сторін у військові дії друга сторона зобов'язувалася подати негайну військову чи будь-яку іншу допомогу всіма засобами, які будуть у її розпорядженні⁵.

Договірні сторони підтвердили свою рішучість брати участь в усіх міжнародних заходах, що мають на меті забезпечення миру і безпеки в усьому світі, відвернення загрози агресії з боку Німеччини чи іншої союзової з нею держави. Заявивши про свій намір не вступати ні до яких союзів і блоків, ворожих договірним сторонам (стаття 3), уряди СРСР і НРБ зобов'язувалися консулюватися з усіх основних питань міжнародної обстановки, що стосуються обох сторін (стаття 4), і надалі розвивати та зміцнювати взаємні економічні й культурні зв'язки в дусі дружби і співробітництва, додержуючись принципів взаємної поваги, незалежності, суверенітету і невтручання у внутрішні справи один одного (стаття 5)⁶.

Цей документ був необхідною і вирішальною умовою не тільки збереження національної незалежності і державного суверенітету НРБ, а й її поступального руху вперед по шляху соціалізму і комунізму. Це був також один із перших міжнародних документів, в якому новий принцип — принцип соціалістичного інтернаціоналізму — дістав юридичне закріплення як юридично-правова норма, що визначає взаємини між дружніми соціалістичними країнами.

Таким чином, лише при соціалізмі було досягнуто мети, яку поставив перед робітничим класом у свій час основоположник наукового

³ Програма БКП, София, 1971, стор. 89.

⁴ Конституція НРБ, София, 1971, стор. 5—6.

⁵ Зовнішня політика на НРБ, т. 1, София, 1970, стор. 112—113.

⁶ Там же, стор. 113.

комунізму К. Маркс, — «звичайні закони моралі і справедливості, якими повинні керуватися у своїх взаємовідносинах приватні особи, стали найвищими законами і у відносинах між народами»⁷.

Дружба і взаємодопомога між соціалістичними країнами — це закономірний результат встановлення в них єдиного суспільного ладу, результат спільності їх інтересів у боротьбі за мир і соціалізм. Ця дружба базується на принципі соціалістичного інтернаціоналізму. Про таку дружбу говорив на мітингу з нагоди підписання радянсько-болгарського договору видатний діяч міжнародного робітничого руху, вождь Болгарської Комуністичної партії Георгій Димитров: «Тепер наш народ і наша Народна Республіка є не лише друзями і вірними товаришами радянського народу і Радянського Союзу. З підписанням договору вони стають його вірними і відданими союзниками на спільне благо наших народів і миру між усіма народами»⁸.

Всебічне схвалення й високу оцінку дістав договір також з боку радянських людей, Комуністичної партії Радянського Союзу. Оцінюючи значення цього документа, товариш Л. І. Брежнев, зокрема, сказав: «Радянсько-болгарський договір був одним з перших державних актів післявоєнних років, що відобразили нові відносини між народами, які стали на соціалістичний шлях, актів, що ознаменували найбільшу подію в історії людства після перемоги Великої Жовтневої революції: появу світової системи соціалізму»⁹.

Вірна принципів соціалістичного інтернаціоналізму, разом з усіма країнами соціалістичної співдружності розвивалася Народна Республіка Болгарія. За порівняно короткий історичний період з відсталой аграрної країни вона перетворилася в передову, індустріальну державу з сучасною промисловістю і великим механізованим соціалістичним сільським господарством, високим рівнем освіти і культури. Вже в 1964 р. в НРБ за 18 днів вироблялося стільки промислової продукції, скільки в царській Болгарії за весь рік. У 1973 р. її промислова продукція збільшилася порівняно з 1939 р. у 47 разів¹⁰. Завдяки своїй принциповій зовнішній політиці НРБ завоювала заслужений авторитет на міжнародній арені. Якщо в 1939 р. Болгарія мала дипломатичні зв'язки з 32, а торговельні — з 52 країнами, то на січень 1975 р. вона підтримувала дипломатичні і консульські відносини з 99, а торговельні — з 112 країнами¹¹.

Історичний документ — договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу, підписаний 18 березня 1948 р., відіграв свою визначну роль, сприяючи успішному просуванню СРСР і НРБ по шляху будівництва соціалізму і комунізму. Враховуючи зміни, які відбулися в обох країнах за минулий час, а також нову міжнародну обстановку і беручи до уваги той факт, що дальший розвиток взаємин потребує розширення і поглиблення політичного, економічного й культурного співробітництва, уряди СРСР і НРБ вирішили укласти новий радянсько-болгарський договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу, який був підписаний у Софії 12 травня 1967 р. строком на 20 років. У тексті договору дістали відображення історичні зміни, що відбулися в Європі і насамперед у країнах соціалістичної співдружності. У договорі зверталася більше уваги на розширення інтернаціональних зв'язків соціаліс-

⁷ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 16, стор. 13.

⁸ Г. Димитров. Избранные произведения, т. II, М., 1957, стор. 515.

⁹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 26.

¹⁰ М. Ю. Позолотин. Внешняя политика Болгарии, М., 1975, стор. 7.

¹¹ Там же, стор. 6—7.

тичних країн, зміцнення їх єдності й згуртованості, зростання сили й могутності світової соціалістичної системи, висловлювалася рішучість сторін виконувати зобов'язання, що випливають з їх участі в Організації Варшавського Договору, Раді Економічної Взаємодопомоги, зокрема, по забезпеченню безпеки і непорушності кордонів не лише договірних сторін, а й інших держав — учасниць Варшавського договору.

Дальшого розвитку і конкретизації набули питання поглиблення економічних зв'язків, спеціалізації і кооперування виробництва з метою зближення економіки обох країн тощо. Сторони заявили про свій намір боротися за остаточну ліквідацію колоніалізму, подавати підтримку народам, що визволилися з-під гніту імперіалізму. Договір містив новий пункт про те, що сторони будуть узгоджувати свої позиції з важливих міжнародних питань, а також подавати взаємну допомогу в разі збройного нападу з боку держави або групи держав, і не лише Німеччини чи її союзників¹².

Новий договір став ще одним підтвердженням єдності зовнішньополітичних дій братніх країн, могутнім засобом дальшого зміцнення й розвитку співробітництва між ними. Оцінюючи міжнародне значення нового документа, радянські люди висловили впевненість у тому, що на новому етапі розвитку радянсько-болгарської дружби він служитиме благородним завданням будівництва розвинутого соціалізму і комунізму в СРСР і НРБ, інтересам усіх соціалістичних країн, справі зміцнення миру і безпеки в Європі і всьому світі. «Наш договір, — говорив на мітингу з нагоди його підписання товариш Л. І. Брежнев, — спрямований на зміцнення дружби не тільки між Болгарією і СРСР. Він, безумовно, буде важливим вкладом у справу зміцнення братерського співробітництва всіх соціалістичних держав. Цей договір надійно служитиме єдності країн соціалізму, єдності світового комуністичного руху»¹³. Від імені болгарського народу Перший секретар ЦК БКП товариш Тодор Живков заявив, що новий договір є справжнім втіленням політики пролетарського інтернаціоналізму, якої непохитно дотримується БКП¹⁴.

За період, що минув з часу підписання нового договору, виникли й розвинулись нові форми й напрямки радянсько-болгарського зовнішньополітичного співробітництва. Стали регулярними зустрічі керівних діячів КПРС і БКП, урядів СРСР і НРБ, ділові контакти й політичні консультації міністрів закордонних справ, керівників зовнішньополітичних, економічних та ідеологічних установ, взаємні консультації та обмін інформацією радянських і болгарських представників у міжнародних організаціях.

Так, у листопаді 1972 р. Радянський Союз відвідала партійно-урядова делегація НРБ на чолі з товаришем Тодором Живковим. Цей візит ще раз продемонстрував абсолютну єдність поглядів КПРС і БКП у питаннях радянсько-болгарського співробітництва та оцінки ними міжнародної ситуації.

На запрошення ЦК БКП Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев у вересні 1973 р. перебував з візитом дружби у Народній Республіці Болгарії, який перетворився у хвилюючу маніфестацію непорушного братерства і єднання болгарського й радянського народів. Символом цього братерства було присвоєння товаришу Л. І. Брежневу звання Героя Народної Республіки Болгарії.

¹² «Правда», 14 травня 1967 р.

¹³ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 36.

¹⁴ Див.: Българо-съветски отношения. 1948—1970, София, 1974, стор. 472.

Велике значення для узгодження єдиних дій між СРСР і НРБ, як і інших держав соціалістичної співдружності, мають систематичні зустрічі керівників братніх партій у Криму (серпень 1971 р., липень 1972 р., липень-серпень 1977 р., липень-серпень 1978 р.), під час яких в атмосфері взаєморозуміння і повної єдності поглядів обговорюються найважливіші питання соціалістичного і комуністичного будівництва, визначаються перспективні напрямки діяльності братніх партій, зокрема в галузі міжнародної політики. Такі зустрічі сприяють зміцненню співробітництва країн соціалістичної співдружності. Всебічний обмін досвідом відбувається також під час зустрічей партійних делегацій на чергових з'їздах братніх партій, святкувань знаменних подій, зокрема таких, як 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 90-річчя з дня народження Георгія Димитрова, 50-річчя утворення Союзу РСР, 30-річчя соціалістичної революції в Болгарії, 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Послідовний курс БКП і уряду НРБ на зміцнення єдності, дружби і співробітництва з іншими соціалістичними державами дає вагомий результат. Нині Болгарія є рівноправним членом великої сім'ї соціалістичних народів, суверенною, незалежною державою, яка розвивається в умовах миру і національної безпеки, користується заслуженим високим авторитетом на міжнародній арені. Народна Республіка Болгарія має багатьох вірних друзів і могутніх союзників, з якими вона зв'язана тісними узами дружби і співробітництва. Взаємовідносини між Радянським Союзом і НРБ є яскравим прикладом гармонійного узгодження національних та інтернаціональних завдань і інтересів. Суть цих взаємовідносин найбільш повно розкрив товариш Л. І. Брежнев: «Коли б нас спитали, що таке соціалістичний інтернаціоналізм, ми б відповіли: подивіться на відносини між Болгарією і Радянським Союзом. Це і є соціалістичний інтернаціоналізм у дії»¹⁵.

НРБ успішно проводить курс на встановлення тісних зв'язків з країнами, які визволилися від колоніального гніту. Зараз вона підтримує дипломатичні стосунки з 108 країнами світу, з яких майже три четвертих — країни, що розвиваються¹⁶. Взаємовідносини з ними будуються на принципах повної рівноправності, додержання принципів суверенітету і невтручання у внутрішні справи.

Болгарія підтримує дипломатичні і торговельно-економічні зв'язки з усіма високорозвинутими капіталістичними країнами. Досить сказати, що торговельний товарооборот з країнами капіталу зріс за період з 1956 по 1975 р. від 78,9 млн. валютних левів до 1 млрд. 613,5 млн.¹⁷ «Сьогодні Народна Республіка Болгарія, — підкреслювалося на XI з'їзді БКП, — є бажаним і шановним партнером у міжнародному житті»¹⁸.

Матеріально-технічну базу розвинутого соціалізму Болгарія будує, спираючись на всебічну допомогу і підтримку Радянського Союзу, братніх соціалістичних країн. Лише за період з 1944 по 1970 р. радянський народ допоміг Болгарії спорудити 300, а в шостій п'ятирічці (1971—1976 рр.) — 150 промислових підприємств та інших народно-господарських об'єктів, які нині виробляють майже 80% усієї промислової продукції країни¹⁹. В 1976—1980 рр. планується побудувати і ре-

¹⁵ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 27.

¹⁶ «Ново време», 1976, № 8, стор. 49.

¹⁷ Там же, стор. 51.

¹⁸ Тодор Живков. Отчет ЦК БКП за период между X и XI съездами и очередные задачи, София, 1976, стор. 9.

¹⁹ «Коммунист», 1978, № 3, стор. 111—112.

конструювати ще понад 120 промислових об'єктів, серед них — такі гіганти, як атомна електростанція в Козлодуй, Кремиковський металургійний, Бургаський і Плевенський нафтохімічні комбінати та багато інших. Незабаром буде здано в експлуатацію одну з найбільших у світі паромних переправ між портами Іллічівськ і Варна, по якій щороку перевозитиметься понад 4,5 млн. т вантажів.

200 радянських і 150 болгарських науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій разом розробили майже 600 тем і проблем, головним чином у галузях машинобудування, металургії та хімічної промисловості²⁰. У Радянському Союзі закінчили вищі навчальні заклади 8500 болгарських громадян, понад тисяча з них захистили кандидатські дисертації. В результаті спільних зусиль у НРБ створено широку мережу наукових установ: 11 академічних та 45 відомчих наукових інститутів, 62 науково-дослідні центри²¹.

Болгарія, у свою чергу, щедро ділиться своїми успіхами з СРСР. Так, близько 60% машино- і приладобудівних підприємств НРБ виготовляють продукцію на замовлення СРСР. З Болгарії надходять до СРСР трактори для обробітку виноградників, електро- і мотокари, двигуни, сільгоспмашини, судна і суднообладнання. Болгарські робітники беруть участь у будівництві газопроводу Оренбург — Західний кордон СРСР, лінії електропередачі Вінниця — Абертірші (УНР), найбільшого в світі Усть-Ілімського целюлозного та Кіємбаєвського азбестового комбінатів тощо.

Комуністи, весь народ Болгарії на ділі довели свою вірність принципам соціалістичного інтернаціоналізму. Тому так переконливо прозвучали з трибуни XI з'їзду БКП слова Першого секретаря ЦК БКП, Голови Державної Ради НРБ товариша Тодора Живкова щодо Програми дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів, яка була схвалена XXV з'їздом КПРС: «...Болгарська Комуністична партія і Народна Республіка Болгарія, всі ми беззастережно підтримуємо цю програму і сприймаємо її як свою власну програму! Ми зробимо все, що від нас залежить, будемо невтомно працювати над втіленням її в життя в ім'я того, щоб над нашою планетою все яскравіше сяяло животворне сонце справедливості, миру, свободи, незалежності і співробітництва між народами»²².

²⁰ «Международная экономика и международные отношения», 1978, № 3, стор. 78—80.

²¹ Цола Драгойчева. Болгаро-советская дружба — двигатель прогресса Народной Республики Болгарии, София-пресс, 1976, стор. 20.

²² Тодор Живков. Отчет ЦК БКП за период между X и XI съездами и очередные задачи, стор. 29.

РОЗВИТОК НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НРБ І ПНР (1966—1975 рр.)

О. В. ПЕТРОВ (Луцьк)

Питання науково-технічного співробітництва між НРБ і ПНР у зазначений період в радянській, польській та болгарській історичній літературі висвітлене ще недостатньо, хоч є досить значні досягнення у розробці загальних проблем співробітництва країн — членів РЕВ, йо-

го закономірностей і форм¹. Ряд праць присвячено дослідженню суто науково-технічного співробітництва між країнами — членами РЕВ². У цих книгах, зокрема, розкриваються загальні напрями, методи і форми науково-технічних зв'язків країн — членів РЕВ, у тому числі НРБ і ПНР, хоч спеціально це питання у жодній з них не розглядається. Певною мірою науково-технічне співробітництво Болгарії і Польщі в 60-х роках висвітлене у дослідженні К. Дербіна³ та колективній монографії польських авторів, у розділі «Польсько-болгарські стосунки» (автор М. Шепаняк), де дається інформація про болгаро-польське науково-технічне співробітництво в 60-х — на початку 70-х років⁴.

Метою даного повідомлення є показ процесу перетворення науково-технічного співробітництва між двома соціалістичними державами у важливий інтеграційний елемент їх взаємного поступового зближення, у фактор, що впливає не тільки на наукові дослідження, а й на весь характер стосунків між двома братніми країнами.

Науково-технічне співробітництво між Народною Республікою Болгарією і Польською Народною Республікою почалося з 1950 р., коли згідно з рішенням урядів цих країн було створено спеціальну болгаро-польську групу по науковим зв'язкам⁵. У 1958 р. розпочала свою діяльність спеціальна болгаро-польська Комісія з економічного співробітництва, яка взяла також на себе функції координувати й науково-технічні зв'язки між НРБ і ПНР⁶. 12 січня 1959 р. Болгарська Академія наук (БАН) і Польська Академія наук (ПАН) підписали угоду про взаємне використання результатів наукових досліджень⁷. З метою дальшого зростання ефективності науково-технічного співробітництва між двома країнами спільна болгаро-польська Комісія прийняла в березні 1963 р. рішення про налагодження зв'язків між міністерствами і відомствами НРБ і ПНР. На початку 1965 р. 14 польських міністерств і відомств підтримували тісні контакти з відповідними болгарськими установами⁸.

¹ Див.: О. Т. Богомолів. Теория и методология международного социалистического разделения труда, М., 1967; М. Б. Сенин. Социалистическая интеграция, М., 1969; П. М. Алампиев. Экономическая интеграция — объективная потребность развития мирового социализма, М., 1971; Ж. Аройо. Международна социалистическа икономическа интеграция, София, 1974; С. Шаренков, С. Стоилов. НРБ и социалистическата интеграция, София, 1973; С. Шаламанов. Международна социалистическа интеграция на икономиката — важен фактор за развитието на НРБ, София, 1971; P. Bożuk. Współpraca gospodarcza krajów RWPG, Warszawa, 1976; Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych, Warszawa, 1974; М. Гузек. Экономическая интеграция стран социализма. Пер. с польского, М., 1973.

² Див.: А. И. Быков. Научно-технические связи стран социализма: этапы, формы, методы и тенденции развития, М., 1970; його ж. Научно-техническая интеграция социалистических стран, М., 1974; С. И. Степаненко. Совершенствование научно-технического сотрудничества стран СЭВ, М., 1974; Ф. П. Петров. Международное научно-техническое сотрудничество: состояние, цели, перспективы, М., 1974; М. Петров. Научно-техническая интеграция между странами от СИБ, София, 1971; М. Петров. НР България в научно-техническата интеграция, София 1976; I. Metera, Z. Ziolkowski. Współpraca naukowo-techniczna krajów RWPG, Warszawa, 1972.

³ Див.: K. Derbin. Polska — Bulgaria. Gospodarka — współpraca, Warszawa, 1969.

⁴ Див.: Stosunki Polski z innymi państwami socjalistycznymi, Warszawa, 1973.

⁵ Див.: I. Metera, Z. Ziolkowski. Współpraca naukowo-techniczna krajów RWPG, Warszawa, 1972, стор. 146.

⁶ Див.: Външна политика на Народна Република България. Сборник от документи и материали в два тома, т. I, София, 1970, стор. 361.

⁷ «Польское обозрение», 1968, № 3, стор. 7.

⁸ Див.: I. Metera, Z. Ziolkowski. Назв. праця, стор. 146.

На середину 60-х років Болгарія і Польща досягли певних успіхів у науково-технічному співробітництві між собою. Про це, зокрема, свідчить той факт, що протягом 1951—1965 рр. болгарська сторона передала ПНР 88 комплектів науково-технічної документації, а польська НРБ — 157 комплектів. Лише в 1961—1965 рр. у Польщі в наукових відрядженнях та на стажуванні побувало 348 болгарських спеціалістів⁹. За цей же час набули широкого розмаху різноманітні форми співробітництва, такі як взаємна передача наукової, технологічної та проектної документації, спільна підготовка спеціалістів, участь у роботі міжнародних наукових центрів та ін.

Починаючи з 60-х років братні Болгарська комуністична партія і Польська об'єднана робітничка партія приділяли велику увагу прискореному розвитку науково-технічного співробітництва своїх країн з державами — членами РЕВ. «Важливою умовою підвищення ефективності наукових досліджень, — підкреслювалося на IX з'їзді БКП (листопад 1966 р.), — є координація нашої наукової і технічної політики і практики з науковою і технічною політикою і практикою Радянського Союзу та інших соціалістичних країн. Ця координація повинна охопити діяльність від складання прогнозів до спільних наукових досліджень з окремих проблем і втілення результатів у практику»¹⁰. Перший секретар ЦК БКП Т. Живков у виступі на спільному засіданні ЦК БКП і Ради Міністрів НРБ (березень 1967 р.) визначив основні умови для успішного розвитку науково-технічного прогресу в країні. Це — необхідність національної спеціалізації в окремих галузях науково-дослідницької роботи та виробництва, активізація участі НРБ у міжнародному кооперуванні та спеціалізації в галузі науки і техніки¹¹.

Не менше значення посиленню науково-технічного співробітництва Польщі з країнами — членами РЕВ надавали ПОРП і уряд ПНР. Зокрема, на IV з'їзді ПОРП (червень 1964 р.), який прийняв директиви економічного розвитку Польщі на 1966—1970 рр., відзначалося, що важливим завданням державних органів ПНР стала координація наукових досліджень як у середині країни, так і з братніми соціалістичними державами¹². «...Продовжуючи розвивати власний науковий потенціал, — підкреслювалося у рішеннях V з'їзду ПОРП (листопад 1968 р.), — водночас треба підтримувати й розширяти наукове співробітництво з братніми соціалістичними країнами. В умовах науково-технічної революції таке співробітництво є одним з найважливіших елементів кооперації у галузі промисловості й сприяє зміцненню економічної могутності нашої співдружності. Удосконалення принципів співробітництва у цій галузі вимагає певного поділу праці і спеціалізації з проблематики наукових досліджень, а також роботи над загальними проблемами на базі двосторонніх та багатосторонніх угод. Треба розширювати й особисті контакти наукових працівників країн соціалістичного табору, організовувати обмін викладачами і аспірантами, спільні семінари, наукові конференції і т. п.»¹³.

Важливу роль у зміцненні науково-технічних зв'язків між НРБ і ПНР відіграло підписання урядами цих країн 11 листопада 1965 р. угоди про розвиток співробітництва у галузі науки і техніки на 1966—

⁹ Див.: М. Петров. Научно-техническая интеграция между странами от СИВ, София, 1971, стор. 112, 114, 160.

¹⁰ IX съезд Болгарской Коммунистической партии, М., 1967, стор. 37.

¹¹ Див.: Т. Живков. Проблеми на научно-технически прогресс в НР България, София, 1967, стор. 9—10.

¹² Див.: IV съезд Польской объединенной рабочей партии, М., 1966, стор. 113.

¹³ V съезд Польской объединенной рабочей партии, М., 1969, стор. 52.

1970 рр. Вона передбачала спільні дослідження та обмін інформацією у галузях кібернетики, механіки, фізико-математичних наук, славістики, археології, біології та ін.¹⁴ Згідно з цією угодою БАН і ПАН домовились про значне розширення спільної роботи щодо підготовки наукових кадрів, а також прийняли рішення про збільшення кількості стипендій, наукових відряджень, термінів стажування тощо. 10 грудня 1966 р. у Варшаві було підписано протокол про співробітництво між Державним комітетом по науці і технічному прогресу (НРБ) та Комітетом по науці і техніці (ПНР) на 1966—1970 рр.¹⁵ Ці документи стали основою дальшого успішного розвитку співробітництва між НРБ і ПНР у галузі науки і техніки.

VII сесія спільної болгаро-польської Комісії з економічного співробітництва (1—3 листопада 1967 р.) стала важливою віхою у розвитку науково-технічних зв'язків між Народною Республікою Болгарією і Польською Народною Республікою. Вона затвердила «Основні напрями двостороннього співробітництва у галузі наукових і технічних досліджень»¹⁶, в яких передбачалося здійснювати координацію тематики наукових праць між організаціями, обмін досвідом, документацією, проведення консультацій, створення двосторонніх дослідницьких груп, спільне придбання й використання ліцензій та ін.¹⁷ 6 квітня 1967 р. було підписано «Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між НРБ і ПНР». У його другій статті, зокрема, наголошувалося, що «...сторони на основі братнього співробітництва і взаємної вигоди будуть зміцнювати і розвивати економічні та науково-технічні зв'язки»¹⁸.

У 1968 р. польська фірма «Полімекс» уклала угоду з болгарським зовнішньоторговельним об'єднанням «Техноімпорт» про розробку проектів і технологічної документації заводів по виробництву октанолу і бутадієну для нафтохімічного комбінату в м. Плевні (НРБ). Це замовлення було виконане Освенцімським бюро по проектуванню підприємств хімічної промисловості¹⁹. ПНР взяла також на себе поставку обладнання для цих заводів та його монтаж. Крім того, спеціалісти з Польщі на замовлення НРБ розробили технологію використання низькокалорійного вугілля болгарських родовищ на теплоелектростанціях Болгарії і технологію виготовлення швидкотверднучого цементу. З свого боку їхні болгарські колеги розробили технологію виробництва міді для мідеплавильного комбінату в м. Глогув (ПНР)²⁰, цинкового концентрату, тютюнових виробів і перероблення фруктів²¹. Значно розширилися й безпосередні контакти науковців двох країн. Так, протягом 1966—1969 рр. у Польщі побувало 554 болгарських учених²². Лише в 1967—1968 рр. там працювало 120 науковців з НРБ над 61 темою, а в Болгарії — 28 їхніх колег з ПНР над 20 темами²³.

У другій половині 60-х років значно зросло значення електроніки і кібернетики. У зв'язку з цим між НРБ і ПНР почало успішно роз-

¹⁴ Див.: «Trybuna Ludu», 11 січня 1965 р.

¹⁵ Див.: «Handel Zagraniczny», 1967, № 1, стор. 3.

¹⁶ «Trybuna Ludu», 3 лютого 1967 р.

¹⁷ Див.: К. Derbin. Назв. праця, стор. 103.

¹⁸ Див.: Вьшша политика на Народна Република България. Сборник от документи и материали в два тома, т. II, София, 1971, стор. 284.

¹⁹ Див.: «Польское обозрение», 1968, № 10, стор. 8.

²⁰ К. Derbin. Назв. праця, стор. 101—102.

²¹ Див.: М. Петров. Научно-техническа интеграция между страните от ИВ, стор. 162.

²² Там же, стор. 114.

²³ Див.: К. Derbin. Назв. праця, стор. 103.

виватися спеціалізація і кооперування у цих галузях. Зокрема, науково-дослідний інститут при Софійському об'єднанні «Обчислювальна техніка і оргтехніка» спільно з інститутом електроніки «ТЕА» у Варшаві приступили до розроблення напівпровідникової апаратури²⁴, а в рамках співробітництва БАН і ПАН спеціалісти двох країн працювали над темою «Дослідження систем цифрових керуючих пристроїв при неповній апріорній інформації про об'єкт»²⁵.

Болгарська і Польська Академії наук в 1968—1970 рр. розробляли понад 50 тем. При цьому їхні окремі науково-дослідні інститути підтримували якнайтісніші контакти між собою. Зокрема, активно співробітничали Інститут археології БАН та Інститут історії матеріальної культури ПАН. Польська археологічна експедиція на чолі з проф. В. Ганселем розкопала залишки ранньосередньовічного міста в Ордерцях (НРБ Толбухінський округ)²⁶. Вона ж разом з болгарським археологом С. Михайловим у серпні 1971 р. відкрила там стародавнє слов'янське поселення²⁷.

Активізувала свою діяльність і болгаро-польська робоча група з науково-технічного співробітництва у галузі будівництва та будівельних матеріалів. Лише в 1970 р. у рамках роботи цієї групи болгарська сторона ознайомила польських спеціалістів з методикою довгострокового прогнозування житлового будівництва, організацією науково-дослідних центрів, технологією виготовлення кераміки і керамзиту з глинистих сланців. У тому ж році робоча група з будівництва погодила план на 1971—1975 рр., що передбачав спільну розробку таких тем: економічне районування, механізація і автоматизація будівельних робіт, удосконалення технології виробництва цементу, ізоляційних матеріалів і кераміки. У наступному п'ятиріччі обидві сторони зобов'язалися приділити значну увагу обміну досвідом та інформацією щодо застосування електронно-обчислювальної техніки у будівництві²⁸.

В 1966—1970 рр. у науково-технічному співробітництві НРБ і ПНР сталися позитивні зрушення. Основні галузі промисловості, де успішно здійснювалися економічні зв'язки між двома країнами, були також тісно зв'язані між собою й по науковій лінії. Широко застосовувалася система взаємних консультацій, стажування спеціалістів, обмін документацією.

Поле для ще тісніших наукових контактів було розширене завдяки підписанню 16 січня 1970 р. угоди про культурне і наукове співробітництво між Народною Республікою Болгарією і Польською Народною Республікою, що передбачала розвиток безпосередніх наукових зв'язків між вищими учбовими закладами. Провідну роль у такому співробітництві стали відігравати Софійський університет та Ягеллонський університет у Кракові (ПНР)²⁹.

Перехід Болгарії і Польщі на початку 70-х років до інтенсивного будівництва розвинутого соціалістичного суспільства передбачав значне зростання участі цих країн у міжнародному поділі праці, розвитку всебічного співробітництва з країнами — членами РЕВ. У зв'язку з цим на X з'їзді БКП (квітень 1971 р.) наголошувалося на необхідності «...здійснювати широку інтеграцію науково-дослідницької діяльно-

²⁴ Див.: I. Metera, Z. Ziolkowski. Назв. праця, стор. 10.

²⁵ Див.: М. Петров. Научно-техническа интеграция между страните от СИВ, стор. 172.

²⁶ Див.: «Польское обозрение», 1970, № 34, стор. 3.

²⁷ Див.: «Польское обозрение», 1971, № 35, стор. 3.

²⁸ Див.: «Польское обозрение», 1970, № 8, стор. 6.

²⁹ Див.: «Trybuna Ludu», 17 січня 1970 р.

сті з іншими соціалістичними країнами»³⁰. У прийнятій на з'їзді Програмі БКП вказувалося, що соціалістична економічна інтеграція і розвиток науки можуть розвиватися через різні форми «...спільного прогнозування і планування, тісного кооперування науково-дослідницької і проектно-конструкторської діяльності, проведення спільної політики у галузі ліцензій»³¹.

VI з'їзд ПОРП (грудень 1971 р.) відзначив, що у розвитку польської науки «важливим напрямом є розширення наукових контактів із закордоном, насамперед з дослідниками у соціалістичних країнах, підвищення їх ефективності. Необхідно переходити до більш високих форм співробітництва, які базуються на тісних контактах між дослідницькими організаціями, до проведення спільних робіт на скоординованих планах по тематиці та інвестиціях. Коли це необхідно, треба створювати спільні міжнародні дослідницькі організації»³².

X сесія спільної болгаро-польської комісії, що проходила 28 вересня — 2 жовтня 1970 р. у Варшаві, крім питань розвитку економічного співробітництва на 1971—1975 рр., розглядала також широкую програму науково-технічних зв'язків між двома країнами у різних галузях промисловості. На ній було визначено спільні теми досліджень для наукових організацій НРБ і ПНР, особливо проектно-конструкторських розробок у машинобудівній (суднобудування, верстатобудування) та хімічній промисловості. Обидві сторони затвердили план робіт у галузі електроніки й використання електронно-обчислювальних машин³³. Укладена у березні 1971 р. угода про співробітництво між Болгарською і Польською Академіями наук, визначила основні напрями зв'язків цих установ. Згідно з угодою створювалися болгаро-польські робочі групи, налагоджувалося спільне виробництво наукової апаратури, встановлювалися безпосередні контакти між центрами інформації і документації БАН і ПАН, а також їхніми архівами і видавництвами³⁴.

У 1971 р. було підписано договір про співробітництво у галузі науки і техніки на 1971—1975 рр. між міністерствами харчової промисловості Болгарії і Польщі. Згідно з договором наукові установи обох країн приступили до розробки технології виробництва продуктів харчування, жирів, тютюнових виробів, спільного конструювання машин для харчової промисловості³⁵.

У тому ж році, крім Софійського і Ягеллонського університетів, почали активно співробітничати між собою Вищий машиноенергетичний інститут у м. Варні (НРБ) і Гданський політехнічний інститут (ПНР). Оскільки Варна і Гданськ є центрами суднобудування обох країн, інститути почали здійснювати спільні дослідження щодо використання електронної техніки у морському господарстві, а також у машинобудуванні та електротехніці³⁶.

Виконуючи рішення партійних з'їздів та X сесії спільної болгаро-польської Комісії, НРБ і ПНР розгорнули в 1971—1975 рр. широкую діяльність по інтенсифікації науково-технічних зв'язків між собою. Важливу роль у цьому відіграло проведення у Варшаві в травні 1971 р. «Днів болгарської науки і техніки», в яких взяла участь велика група науковців Болгарії на чолі з головою Центральної ради науково-техніч-

³⁰ X съезд Болгарской Коммунистической партии, М., 1971, стор. 31.

³¹ Програма на Българската Комунистическа партия, София, 1971, стор. 55.

³² «Nowe Drogi», 1972, № 1, стор. 41.

³³ Див.: «Handel Zagraniczny», 1971, № 1, стор. 31.

³⁴ Див.: «Польское обозрение», 1971, № 14, стор. 3.

³⁵ Див.: «Польское обозрение», 1971, № 5, стор. 11.

³⁶ Див.: «Польское обозрение», 1971, № 13, стор. 5.

ного союзу НРБ В. Пеевським. Для колег з Польщі було прочитано ряд доповідей з біології, електроніки, машинобудування, металургії, математики і розвитку туризму. У варшавському музеї техніки працювала виставка «Болгарські винаходи і науково-дослідна апаратура», що викликала значний інтерес у польських спеціалістів. Відбувся також показ болгарських науково-технічних кінофільмів³⁷.

Вироблення організаційних основ і методики співробітництва дало змогу НРБ і ПНР значно поліпшити науково-технічні зв'язки в усіх галузях промисловості, сільського господарства, по лінії академій наук і вищої школи. 18 жовтня 1972 р. у Варшаві було розроблено комплексну програму поглиблення економічного і науково-технічного співробітництва у галузі машинобудування, що передбачала створення спільних проектно-конструкторських бюро, науково-дослідних установ, планово-координаційних комісій і спільних підприємств³⁸. У зв'язку з підписанням довгострокової угоди між НРБ і ПНР про кооперування у суднобудівній промисловості тісні науково-технічні контакти встановили між собою багато болгарських і польських підприємств, які беруть участь у реалізації спільних суднобудівних проектів, зокрема, між науково-дослідним і проектно-конструкторським інститутом суднобудування (м. Варна) і Центром суднобудівної техніки (Гданськ)³⁹, суднобудівними заводами ім. Г. Димитрова (НРБ) та ім. Паризької Комуни (ПНР)⁴⁰. Прикладом успішного співробітництва може бути розробка в Польщі проекту і технічної документації для будівництва в НРБ танкера у 100 тис т водотоннажністю⁴¹. Згідно з програмою спільних робіт у галузі морського господарства (1974 р.) Болгарія і Польща почали вивчати рибні багатства морів і океанів, проектувати траулери та іншу риболовецьку техніку, проводити дослідження по вивченню ефективності використання флоту, організації рибного господарства, підготовки спеціалістів⁴².

У науково-технічному співробітництві Болгарії і Польщі все більшого значення набувають довгострокові форми зв'язків. Прикладом такої тенденції може бути хімічна промисловість, де в 70-х роках обсяг взаємних поставок зріс у 10 разів. Наукові установи обох країн тісно співробітничали у розробці нових видів полімерів і синтетичних волокон. У травні 1973 р. між НРБ і ПНР було підписано довгострокову програму співробітництва у хімічній промисловості до 1985 р.⁴³ Всього протягом 1971—1975 рр. вони уклали 4 угоди про спеціалізацію і кооперування виробництва та розробку нових видів хімічної продукції⁴⁴.

Успіхи, досягнуті в реалізації програми соціалістичної економічної інтеграції, інтенсивний розвиток економіки, науки і техніки в НРБ і ПНР давали їм можливість ширше розвивати науково-технічне співробітництво з іншими країнами — членами РЕВ. Виступаючи на Національній партійній конференції (березень 1974 р.), Перший секретар ЦК БКП тов. Т. Живков вказував, що певна обмеженість наукового потенціалу Болгарії повинна компенсуватися широкою її участю у зв'язках

³⁷ Див.: «Польское обозрение», 1971, № 23, стор. 3, 9.

³⁸ Див.: «Handel Zagraniczny», 1973, № 1, стор. 39.

³⁹ «Корабостроене и кораблоплаване», 1974, № 2, стор. 29.

⁴⁰ Див.: «Handel Zagraniczny», 1973, № 2, стор. 69.

⁴¹ Див.: «Польский экспорт-импорт», 1973, № 2, стор. 37.

⁴² Див.: «Handel Zagraniczny», 1974, № 11, стор. 495.

⁴³ Див.: «Външна търговля», 1973, № 6, стор. 15; «Болгарская внешняя торговля», 1974, № 5, стор. 48.

⁴⁴ Див.: М. Петров. НР България в научно-техническа интеграция, стор. 143

із зарубіжною наукою, головним чином, соціалістичних країн⁴⁵. Такої ж лінії дотримувався й уряд ПНР. На II конгресі польської науки (червень 1973 р.) Перший секретар ЦК ПОРП Е. Герек підкреслив: «Наша партія і наша держава будуть надавати всебічну підтримку розвитку наукових зв'язків із закордоном. Насамперед ми хочемо розвивати співробітництво у галузі науки і техніки з братніми соціалістичними країнами»⁴⁶.

В 1971—1975 рр. значних успіхів було досягнуто й у сільському господарстві НРБ і ПНР. З 1971 р. польські спеціалісти працюють разом з своїми болгарськими колегами над виробництвом бройлерів⁴⁷. У рамках РЕВ обидві країни розробляють тему «Інтегрована система обробки даних у тваринництві», а в рамках цієї теми науково-учбового об'єднання з економіки, організації та управління сільським господарством у Софії підтримує тісні контакти з Інститутом тваринництва у Кракові⁴⁸. Над проблемою «Розробка теоретичних основ селекції насінництва і нових методів створення високоврожайних сортів і гібридів сільськогосподарських культур» працюють Центр наукових досліджень у м. Тошево (НРБ) та Інститут селекції і акліматизації у м. Радзікув (ПНР)⁴⁹.

Одним з важливих напрямів болгаро-польських науково-технічних зв'язків стало спільне виробництво електронно-обчислювальної техніки та апаратури. Так, Болгарія протягом 1971—1975 рр. збільшила випуск електронної техніки у 10 разів, напівпровідникових приладів та інтегральних схем — у 4 рази. У 1975 р. понад 30% загальної продукції болгарського машинобудування становили засоби автоматизації, виробництва радіоелектроніки та ін⁵⁰.

Обидві країни активно співробітничали у рамках РЕВ по виконанню програми РЯД (створення системи ЕОМ третього покоління). Разом з СРСР вони спільно розробили й виготовляють одну з найпоширеніших ЕОМ цієї системи — «ЕС-1020»⁵¹. З 1972 р. ПНР, СРСР та НДР беруть участь у розробці автоматизованих систем управління в Болгарії⁵². В 1975 р. софійське об'єднання «Електроніка» у кооперації з польськими підприємствами почало серійний випуск малогабаритного комп'ютера «ІЗОТ-0310». ПНР розробила для цієї машини трансформатори, друкуючі мозаїчні пристрої і апаратуру розшифрування⁵³.

Великого значення болгарська і польська сторони надають своєму співробітництву у міжнародних організаціях країн — членів РЕВ. Зокрема, спеціалісти з НРБ і ПНР разом з своїми радянськими колегами по програмі «Інтеркосмос» вивчають вплив фотоелектронів на фізику іоносфери⁵⁴. Болгарія і Польща беруть активну участь у роботі міжнародного центру науково-технічної інформації, міжнародного колективу вчених при Інституті проблем управління в Москві, Об'єднаного Інституту ядерних досліджень та ряді інших організацій⁵⁵. Болгарські вчені працюють у міжнародній лабораторії низьких температур і по-

⁴⁵ Див.: Т. Живков. За висока обществена производителност на труда, София, 1974, стор. 17.

⁴⁶ Э. Герек. Избранные статьи и речи (1971—1974 гг.), М., 1975, стор. 214.

⁴⁷ Див.: «Международный сельскохозяйственный журнал», 1971, № 1, стор. 35.

⁴⁸ «Международный сельскохозяйственный журнал». 1975, № 5, стор. 20.

⁴⁹ Там же, стор. 36.

⁵⁰ «Экономическое сотрудничество стран — членов СЭВ», 1975, № 4, стор. 57.

⁵¹ Див. «Болгарская внешняя торговля», 1974, № 5, стор. 48.

⁵² Див.: «Грудна Ludu», 31 жовтня 1972 р.

⁵³ Див.: «Грудна Ludu», 18 червня 1976 р.

⁵⁴ «Польское обозрение», 1970, № 37, стор. 6.

⁵⁵ I. Metera, Z. Ziolkowski. Назв. праця, стор. 123, 125.

тужних магнітних полів у м. Вроцлаві (ПНР), а також у міжнародному математичному центрі ім. Стефана Банаха у Варшаві⁵⁶. У рамках РЕВ на території НРБ організовано два координаційні центри, які займаються вивченням питань підвищення якості й створення нових видів харчових продуктів, будівництва та експлуатації автомобільних шляхів. ПНР у міжнародному співробітництві координує дослідження з п'яти проблем: 1) переробка вугілля; 2) вироблення нових засобів захисту рослин; 3) розробка нових видів тари у харчовій промисловості; 4) будівництво та експлуатація залізничного транспорту; 5) охорона навколишнього середовища⁵⁷.

Успішне науково-технічне співробітництво у промисловості, сільському господарстві через систему академій наук та вищої школи Народної Республіки Болгарії і Польської Народної Республіки сприяє ще тіснішому зближенню двох братніх народів, дозволяє обом країнам ефективніше використовувати спеціалізацію і кооперацію, поглиблювати соціалістичну економічну інтеграцію.

⁵⁶ Див.: «Трубина Луду», 28 липня 1974 р.

⁵⁷ Див.: «Экономическое сотрудничество стран — членов СЭВ», 1975, № стор. 15, 25.

Замітки

Назустріч 325-річчю возз'єднання України з Росією

В. О. СИДОРЕНКО (Київ)

ЗБРОЯ МІСЦЕВОГО ВИРОБНИЦТВА НА УКРАЇНІ ЕПОХИ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Характер зброї, як відомо, зумовлюється рівнем розвитку економіки певної країни і залежить від «досягненого в даний момент ступеня виробництва»¹. На Україні в епоху феодалізму більшість зброї

виготовляли міські і сільські ремісники. Характер і якість зброї місцевого виробництва свідчили про високий рівень тогочасного ремесла.

Оскільки литовський, а пізніше польський уряди мало робили для захисту південних кордонів України від грабіжницьких нападів татар і турків, козаки, міщани і селяни змушені були озброюватися і власними силами захищати свої будівлі і лани. Багато зброї зберігалося і в замках великих магнатів, які, безумовно, дбали, насамперед, про укріплення і оборону власних маєтків, а не про захист населення.

Великий попит на зброю сприяв розвитку ковальського, слюсарського та інших металообробних ремесел. В історичних джерелах, зокрема описах замків, майна старшини, народних думах і піснях, наводяться переліки видів зброї, яка виготовлялася на Україні у XVI—XVII ст.² Особливо багато її вироблялося під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. У війську Б. Хмельницького налічувалося кілька десятків тисяч «огнистого війська»³. Щоправда, через слабку промислову базу місцеві ремісники не могли задовольняти дедалі зростаючого попиту на зброю, особливо на вогнепальну. Зокрема, масове виробництво гармат та іншої зброї гальмувалося через слабкий розвиток металургії, основні центри якої знаходилися переважно на півночі України та в Галичині⁴. Залізо видобувалося з болотної руди на невеликих промислових підприємствах — так званих руднях. На Лівобережній Україні рудні існували з середини XVI ст., а на Правобережжі — ще раніше. У XVI—XVII ст. на Лівобережжі їх було близько 100⁵, а на Волині у XVI ст. — близько 40⁶. П. К. Федоренко вважає, що на Лівобережному і Правобережному Поліссі у XVI—XVII

¹ Дьвіл: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 161.

² Sprawozdania Komisji historii sztuki, t. VI, Kraków, 1891, стор. 207—217; Русская историческая библиотека, т. VIII, СПб., 1884, стор. 950—1203.

³ Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов, т. 1. К., 1846, стор. 167—168.

⁴ І. Крип'якевич. З історії українського гірництва. — «Життя і знання», 1932, № 14, стор. 405.

⁵ П. К. Федоренко. Рудни Лівобережної України в XVII—XVIII вв., М., 1960, стор. 3.

⁶ Д. І. Мишко. Соціально-економічні умови формування української народності, К., 1963, стор. 234.

ст. працювало не менше 1000 рудень. Він довів, що це були механізовані мануфактури, на яких застосовувалася наймана праця⁷⁻¹⁰.

Найбільшими центрами виготовлення зброї на Україні були Київ і Львів. За люстрацією 1571 р. у Києві мешкали 534 міщанина, 71 ремісник та 144 промисловці. Серед ремісників були лучники, стрільники, платнери (панцирні майстри), ковалі, золотарі¹¹. Київські зброярі, яких у XVII ст. налічувалося кілька десятків, виготовляли рушниці, шаблі, луки, стріли, а також ремонтували стару зброю¹². Залізо сюди привозили, головним чином, з рудень Житомирщини у вигляді шин, болванок, прутів.

Крім зброярів та пушкарів, зброю виготовляли й ковалі. В Києві, на Подолі, була навіть Кузнецька вулиця. Очевидно, саме місцеві майстри зробили гармати для Київського замку, де було встановлено 18 гармат, 11 серпантинків та 82 гаківці¹³. Робили у Києві і дерев'яні станки для гармат¹⁴. Цехові майстри-лучники і стрільники у XVII ст. виготовляли луки та стріли. Наприклад, серед особистої зброї багатого київського міщанина Торніота згадується й 20 стріл «киевские работы»¹⁵. У другій половині XVII ст. карабіни і пістолі робили київські ремісники Іван Плющенко, Іван та Ермолай Сафонові¹⁶.

У Львові в XVI—XVII ст. працювали панцирники, рушникарі, пістолярі, мечники, лучники, стрільники, людвисари, ливарники гармат та ядер тощо¹⁷. Вони виготовляли значну кількість різноманітної зброї. Так, одного разу гетьман Ян Тарновський закупив у трьох львівських купців 20 возів зброї і 115 рушниць¹⁸. Серед львівських зброярів особливо відомими були мечники, які вважалися найкращими майстрами своєї справи. До них приїжджали вчитися фахівці з інших міст. Луки і стріли там робили навіть наприкінці XVII і в XVIII ст.¹⁹. У цеху гаптярів виробляли гаптовані та гладкі сагайдаки різних сортів. Виготовляли також піхви для шабел, ладівниці, остроги, наконечники стріл тощо.

У першій половині XVII ст. мечники і людвисари входили до одного цеху із золотарями, а лучники і стрільники — з гаптярами. З джерел відомий перелік інструментів мечника П. Каліського: три лещати, ножиці, ковадло, два ножі, два рашпилі, 15 малих і великих пилок, сокирка, три скоблики, залізна ступочка, два молоти, тигель, валок латунний для пресування шкір, міх, велике ковадло з молотами тощо²⁰.

Фахівців по виготовленню вогнепальної зброї, крім львівських, було мало. Спочатку її робив повністю один майстер. Але вже наприкінці XVI ст. з'являються майстри, які виготовляли лише дерев'яні частини

⁷⁻¹⁰ П. К. Федоренко. Назв. праця, стор. 9, 153.

¹¹ П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. I, Одесса, 1912, стор. 327, 470.

¹² М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. II, К., 1877, стор. 412; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі — Акты ЮЗР), т. VI, К., 1911, стор. 14.

¹³ Архив ЮЗР, ч. VII, т. 1, К., 1886, стор. 110.

¹⁴ «Чтения в обществе Нестора-летописца», кн. 11а, К., 1896, стор. 9.

¹⁵ «Киевская старина», 1889, № 5—6, стор. 584.

¹⁶ «Чтения в обществе Нестора-летописца», кн. XI, стор. 9.

¹⁷ С. Т. Білецький. Розвиток ремесла і промислів у Львові в середині XVII ст. — З історії західноукраїнських земель. Збірник № 2, К., 1957, стор. 3.

¹⁸ W. Łoziński. Patrycyat i mieszczaństwo Lwowskie w XVI—XVII w., Lwów, 1890, стор. 32—34.

¹⁹ Dr. Lucja. Charewiczowa. Lwowskie organizacja zawodowe, Lwów, 1929, стор. 113—114.

²⁰ С. Т. Білецький. Назв. праця, стор. 15, 17.

вогнепальної зброї²¹. За спеціальними замовленнями рушникарі робили дорогоцінну зброю.

Високого рівня у Львові набула ливарна справа в зв'язку з появою гармат. Ще в 1404 р. у місті почав працювати перший пушкар. Спочатку у Львові виготовляли короткі (довжиною 1—1,5 м) і широкі (діаметром 15—35 см) гармати. Згодом з'являються гармати довші та вузкі. Їх виковували із залізних болванок або виливали з бронзи, пізніше — з чавуну. Наприкінці XV ст. у Львові було збудовано першу міську ливарню поблизу Краківської брами²². Серед перших відомих ливарників слід назвати Стефана Спорера, Валента, Георгія, «який прибув з Далекого Сходу», Юрія, Андрія, Луку, Матвія та інших²³.

Найбільший розквіт ливарництва припадає на XVI—початок XVII ст. У цей час прославилися гарматники Гануш, Бартель Вейс, Мельхіор Герлович та ін. Майстер Л. Герль відливав кріпосні гармати для Львова, Житомира і Кам'янця, Д. Стефанович — для кам'янецького каштеляна Якова Претвича, майстер Юрій — для київського воєводи²⁴.

Зброя вироблялася й у Луцьку, Володимир-Волинському, Немирові, Тульчині, Острозі та багатьох інших містах. Її виготовляли також селяни й козаки («и серпы и косы ковали на оружие»)²⁵.

Цінним джерелом для вивчення зброї місцевого виробництва є описи замків. В описах Володимир-Волинського, Луцького, Кременецького, Брацлавського та багатьох інших замків наводиться перелік різноманітного озброєння, яке використовувалося в ті часи, — аркебузів, мушкетів, гармат, боєприпасів тощо. Кількість гармат у замках була неоднаковою: у Кременецькому — 29, Київському — 18 гармат, 11 серпантин та 82 гаківниці, в інших — від 4 до 10 гармат²⁶.

Важливу роль у замках відігравали пушкарі, які виконували найрізноманітніші обов'язки: виготовляли зброю, обладнували гармати, а коли була потреба, навіть стріляли з них, виробляли порох, видобували селітру, відливали ядра тощо. Часто їм допомагали міщани-зброярі, яких звільняли від інших повинностей. Так, у Мозирському замку разом з трьома пушкарями працювали чотири зброярі²⁷. За плату, одержувану раз на рік, наприклад, «по 15 коп. грошей, а сукна лунського 7 локоть»²⁸, пушкар, крім своїх звичайних обов'язків, повинен був виготовити певну кількість зброї та боєприпасів. В Овруцькому замку пушкарі Яків Семенович та Мойсей Чижевич мали за рік зробити по 1 гаківниці і рушниці²⁹, в Остерському — пушкар Станіслав робив два аркебузи та «всяку стрільбу»³⁰, в Черкаському — пушкар Ворона — «коваль і стрілець» — робив рушниці та ремонтував гармати³¹, в Брацлавському — робив зброю пушкар Жолдак³². Серед пушкарів були й іноземці — німці і чехи.

²¹ J. Baranowski. *Przemysł Polski w XVI wieku*, Warszawa, 1919, стор. 47.

²² І. Крип'якевич. З історії промислу на Україні.— «Життя і знання», 1932, № 12, стор. 338—339.

²³ Володимир Січинський. Нариси з історії української промисловості, Львів, 1938, стор. 89—90.

²⁴ Там же, стор. 90.

²⁵ *Летопись Самовидца. Хмельницкая летопись*, К., 1878, стор. 78.

²⁶ Архив ЮЗР, ч. VII, т. I, стор. 79.

²⁷ Там же, стор. 612—613.

²⁸ Там же, стор. 79.

²⁹ Архив ЮЗР, ч. IV, т. I, К., 1867, стор. 37—38.

³⁰ Архив ЮЗР, ч. VII, т. I, стор. 593—594.

³¹ Там же, стор. 80.

³² Там же, ч. VII, т. II, стор. 21; І. Крип'якевич. Про давніх українських майстрів та винахідників.— «Життя та знання», 1934, № 9, стор. 246.

Новим поштовхом до більш інтенсивного виробництва зброї стала визвольна війна 1648—1654 рр. У цей час за ініціативою Б. Хмельницького на Україні стали виготовляти більше легкої вогнепальної зброї та гармат³³. Як і раніше, найбільше зброї виготовляли ремісники Києва, Переяслава, Острога, Черкаса, Корсуня, Білої Церкви та інших міст. Б. Хмельницький перетворив свою резиденцію в Чигирині на справжній арсенал. Тут почали швидко розвиватися металообробні ремесла, головним чином по виробництву зброї. Напередодні битви під Берестечком, у 1651 р., з Києва для війська Б. Хмельницького привозили шаблі, олово для куль тощо³⁴. Ремісники, які були у селянсько-козацькому війську, виготовляли і ремонтували зброю здебільшого в спеціальних майстернях³⁵. Робили зброю і самі козаки. 23 вересня 1648 р. польський шляхтич Андрій Мясковський писав з України познанському єпископу, що козаки розбирали млини і виймали з них залізо³⁶. Виготовлена в містах України зброя за вказівками гетьмана закуповувалася на кошти військового скарбу³⁷.

Б. Хмельницький приділяв особливу увагу розвитку гарматної справи — однієї з перших форм державної мануфактури, де працювали «роботні люди»³⁸. За виробництво гармат відповідав «генеральний обозний». Всі фахівці-пушкарі отримували жалування.

Як уже згадувалося, гармати виробляли ще до визвольної війни у Києві, Ніжині, Стародубі, Почепі, Новгороді-Сіверському. В Глухові існували ливарні, в яких відливали мідні вироби, у тому числі й гармати³⁹.

В майстернях звичайно працювали 4—6 чол. Спочатку вони робили так звану фальшиву модель тіла гармати з глини, яку накладали на дерев'яний стержень у кілька шарів. До моделі прикріплювали дерев'яні цапки і ліпні прикраси. Потім її обмащували сумішшю з сала і масла. На змазану поверхню накладали кілька шарів глини, які скріплювалися ззовні залізним каркасом. Товщина кожуха була 175—300 мм. Після цього фальшиву модель викидали, залишаючи лише форму корпусу гармати з відбитком на внутрішній поверхні всіх прикрас і написів. Форму казенної частини гармати робили окремо. Потім ці форми з'єднували одна з одною. З циліндричного залізного прута робили стержень, який обмотували клоччям, покривали шаром глини і шаблонували. Стержень виймали з форми після того, як гармату було відлито⁴⁰.

З давніх часів виробництво озброєння було налагоджено і в Запорізькій Січі. Адже серед тих, що тікали сюди, були ковалі, зброярі, ливарники та ін. В Січі вони виготовляли шаблі, рушниці, списи, відливали і кували ядра та гармати. Є навіть відомості про те, що на ост-

³³ Нариси з історії економічної думки на Україні, К., 1956, стор. 95—96.

³⁴ Документи об освободительной войне украинского народа (1648—1654 гг.), К., 1965, стор. 432.

³⁵ П. Гнип. Розвиток металургії на Україні у XVII—XVIII ст. — Нариси з історії техніки, К., 1956, стор. 80; І. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, К., 1954, стор. 217.

³⁶ Документи об освободительной войне украинского народа (1648—1654 гг.), стор. 127.

³⁷ Акты ЮЗР, т. X, СПб., 1878, стор. 448.

³⁸ Нариси з історії економічної думки на Україні, стор. 95—96.

³⁹ В. Модзалевський. До історії українського ліярництва. — Збірник секції мистецтв, № 1, К., 1921, стор. 6—7.

⁴⁰ Н. Рубцов. История литейного производства в СССР, ч. I, М., 1947, стор. 104.

рові Хортиця козаки-ковалі використовували для нагрівання заліза кам'яне та буре вугілля⁴¹.

На Україні вироблялася холодна та вогнепальна зброя. Виготовляючи холодну зброю, майстри здебільшого користувалися східними зразками, але водночас прагнули надати їй своєрідності, що виявлялося в специфічних прикрасах, а іноді і в техніці її виробництва. З середини XVI ст. у джерелах трапляється термін «козацька шабля», яка монтувалася з окремих частин, привезених зі Сходу або виготовлених місцевими майстрами. Згадки про «козацькі шаблі» зустрічаємо в описі майна Дубнівського замку князів Острозьких⁴². Ці шаблі в російських джерелах були відомі під назвою шабель «черкаского дела» і користувалися великим попитом⁴³.

Задовго до визвольної війни 1648—1654 рр. на Україні виготовлялися й боєприпаси. Про виробництво пороху згадував ще французький інженер Боплан⁴⁴. Для цього використовували спеціально обладнані млини і порохові ступи. В Житомирському замку «порох толкут водой в ступе мельничной, толкачей четыре, может изготовить один толкач за час камень пороху» (32 фунти)⁴⁵. «В Кременци оказалась... ступа коловратная... о шести толкачах, в которой ступе может и один человек порох толчи»⁴⁶. Пушкарі зі своїми помічниками робили порох у Вінницькому, Мозирському, Остерському («пушкар робить на рік по каменю пороху»)⁴⁷, Київському («пушкар Павел Русин дає на рік 15 каменей пороху з селітри і сірки, яка належить замку»)⁴⁸, Черкаському («пушкар Ворона, коваль і стрилець, порохи робить»)⁴⁹ замках.

Спочатку виготовляли дрібний порох, а трохи пізніше — і більш зернистий. Дрібний порох змочували ацетоном, місили, сушили. Більший використовувався для великих зарядів. У XVII ст. порох складався з таких елементів: на два фунти сірки і фунт вугілля брали 4,5 або 6 фунтів селітри. Ці пропорції залежали від його призначення⁵⁰.

Під час визвольної війни виробництво пороху значно збільшилося. Виготовляли його, як і раніше, селяни, козаки, міщани, майстри-порохівники, пушкарі, а також у майстернях полків і «військової гармати»⁵¹. Однак нестача сірки, яку доводилося привозити з інших країн, гальмувала виробництво пороху.

Пушкарі робили і ядра. Кам'яні ядра обточувалися і обковувалися іноді навкруги залізними обручами. Пізніше ядра робили лише залізні, іноді обливали їх оливом⁵². Для виливання ядер використовували залізні, дерев'яні та глиняні форми. Металеві ядра були порівняно невеликими — «побольше гусиного яйца» або з «яйце голубине», а інколи — «5 пядей в обводі»⁵³.

⁴¹ Записки наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, т. CLIV, Львів, 1937, стор. 55; Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси, вып. II, К., 1896, стор. 301; П. Гнип. Назв. праця, стор. 80.

⁴² Sprawozdania Komisji historii sztuki, t. VI, стор. 210.

⁴³ П. Савваитов. Описание старинных русских утварей, СПб., 1896, стор. 122.

⁴⁴ І. Крип'якевич. З історії промислу на Україні, стор. 338—339.

⁴⁵ Архив ЮЗР, ч. VII, т. I, стор. 142—143.

⁴⁶ Там же, т. II, стор. 26.

⁴⁷ Там же, т. I, стор. 600.

⁴⁸ Там же, стор. 109.

⁴⁹ Там же, стор. 79.

⁵⁰ І. Крип'якевич. З історії промислу на Україні, стор. 338—339.

⁵¹ В. А. Дядиченко. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст., К., 1959, стор. 477.

⁵² Архив ЮЗР, ч. VII, т. I, стор. 79.

⁵³ І. Крип'якевич. З історії промислу на Україні, стор. 339.

Свідченням естетичних смаків майстрів було прикрашування зброї шляхом карбування, гравірування, чернення, емалювання, оздоблення коштовним камінням тощо. Ці прикраси робили видатні майстри-золотарі. В такий же спосіб прикрашали сагайдаки, колчани, щити (тарчі) тощо. Поступово вироблялися прийоми художнього оздоблення зброї. До XVII ст. прикрашували лише дерев'яні частини вогнепальної зброї, а пізніше — вже й металеві — ствол, замок. Ознаки влади козацько-старшинської верхівки — бунчуки, булави, перначі — також розкішно прикрашалися. На гарматах інколи позначали герби та ініціали їх власників, дати виготовлення, зображували святих тощо. Найбільшими центрами виробництва такої зброї були Київ і Львів. Активну участь у її художньому оформленні брали золотарі⁵⁴. Техніка роботи львівських золотарів була дуже високою. Вони різали коштовне каміння, вправляли діаманти в коштовні метали, виконували інкрустацію золотом на сталі і залізі, карбували орнаменти золотарськими долотцями тощо⁵⁵.

Особливою художньою цінністю відзначалася парадна зброя. Львівські зброярі, здебільшого вірмени, виготовляли і прикрашували шаблі і палашики турецького типу⁵⁶. Взагалі Львів був центром виготовлення зброї східного типу, яку й нині важко відрізнити від справжньої турецької або іранської.

В описах майна українських магнатів такозацької старшини також часто згадується зброя з прикрасами. У князів Острозьких, наприклад, було найрізноманітніше озброєння: позолочені півгаки з перламутром, козацькі шаблі з піхвами, обтянуті оксамитом та оздоблені срібними прикрасами⁵⁷. Серед майна козацької старшини траплялися й рушниці, прикрашені золотою насічкою на стволах та замках, інкрустовані моржовою кісткою, перламутром, срібними та мідними смужками. При оздобленні використовували корали та бірюзу.

Стволи та замки більш цінних зразків зброї позолочували або інкрустовували сріблом з емаллю. Ствол з'єднувався з ложею за допомогою срібних або мідних орнаментованих обоймиць. Деякі рушниці та пістолети мали «ольстри» — чохла з різнобарвного, переважно червоного, сап'яну, сукна або оксамиту, гаптовані золотом і сріблом⁵⁸.

Цінними зразками художнього ливарництва є гармати XVI—XVII ст., які зберігаються у Львові, Дубно, Чернігові та інших містах. Наприклад, одна з гармат, що експонувалася у Дубнівському краєзнавчому музеї, за формою і орнаментикою є шедевром народного мистецтва.

Отже, незважаючи на те, що в XVI—XVII ст. на Україні широко використовувалася трофейна — польська, турецька, іранська, а також привізена зброя з Росії та інших країн, з розвитком ремесла та зародженням мануфактур тут помітно зростало місцеве виробництво зброї, особливо під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр.

* *

⁵⁴ Історія українського мистецтва, т. II, К., 1963, стор. 208—229.

⁵⁵ І. Крип'якевич. З історії промислу на Україні, стор. 328—339.

⁵⁶ Sprawozdania Komisji historii sztuki, t. IV, стор. 115.

⁵⁷ Там же, т. VII, Kraków, 1906, стор. 266.

⁵⁸ Русская историческая библиотека, т. VIII, стор. 950—1203.

О. П. ГРИГОРЕНКО (Київ)

**З ДОСВІДУ ШЕФСТВА
РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УРСР
НАД СЕЛОМ У 1971—1975 РР.**

Зростаюча роль робітничого класу у зміцненні його союзу з колгоспним селянством в період комуністичного будівництва дістає свій вияв у посиленні шефської роботи на селі. Питання про не-

обхідність, завдання і основні напрями шефства міста над селом були розроблені В. І. Леніним. У жовтні 1918 р. в листі до «Об'єднаного засідання ВЦВК, Московської Ради з представниками фабрично-заводських комітетів і професійних спілок» Володимир Ілліч зазначав: «Нехай кожна партійна організація, кожна професійна спілка, кожна фабрика, майстерня і т. д. зв'яжуться спеціально з кількома обраними нею волостями для зміцнення союзу з селянами, для допомоги їм, для освічення їх...»¹.

За роки Радянської влади шефство міста над селом стало дійовим засобом зміцнення союзу робітників і селян. Втілюючи в життя ленінські ідеї та настанови, Комуністична партія визначає форми і методи цієї роботи залежно від конкретно-історичних умов соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні. Основні напрями шефської роботи робітничого класу республіки в роки дев'ятої п'ятирічки, зокрема, полягали в дальшому зміцненні матеріально-технічної бази сільського господарства, безпосередній участі робітників у достроковому проведенні сільськогосподарських робіт, передачі працівникам сільського господарства досвіду організації праці, підготовки для нього кадрів, проведенні масово-політичної та ідеологічної роботи.

Нові завдання, поставлені XXV з'їздом КПРС, липневим (1978 р.) Пленумом ЦК КПРС, вимагають дальшої активізації шефської допомоги. Як підкреслював у доповіді на липневому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, «головне завдання, яке ми ставимо перед сільським господарством,— добитися всебічного, динамічного розвитку всіх його галузей, надійного постачання країні продовольства і сільськогосподарської сировини з таким розрахунком, щоб зростання їх виробництва забезпечувало дальше значне підвищення рівня життя народу»². Завдання це складне і актуальне. Тому творче використання досвіду, набутого партійними організаціями республіки в справі організації шефської допомоги робітничого класу працівникам сільського господарства, набуває нині особливого значення.

У даній замітці зроблено спробу висвітлити деякі питання організації шефської допомоги міста селу в період дев'ятої п'ятирічки. Багато уваги цьому питанню приділяли Центральний Комітет Компартії України, обкоми, міськкоми, райкоми партії, первинні партійні організації шефських колективів. Зокрема, у рішенні жовтневого (1972 р.) Пленуму ЦК Компартії України, який розглянув питання «Про завдання партійних організацій, радянських і господарських органів республіки по завершенню осінніх польових робіт та підготовці до нового сільськогосподарського року», підкреслювалося, що Держплан УРСР, Головне управління Ради Міністрів УРСР по матеріально-технічному постачанню і об'єднання «Укрсільгосптехніка» повинні для повнішого забезпечення потреб при виконанні робіт по шефській допомозі до-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 95.

² Л. І. Брежнев. Про дальший розвиток сільського господарства СРСР. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 3 липня 1978 року, К., 1978, стор. 11.

датково виділяти шефським колективам за рахунок надпланового виробництва матеріали й устаткування³.

«Необхідно посилити шефську допомогу селу,— говорив на вересневому (1975 р.) Пленумі Центрального Комітету Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар Центрального Комітету Комуністичної партії України товариш В. В. Щербицький.— Вона має бути планомірною, систематичною, спрямованою на дальший розвиток матеріально-технічної бази...»⁴.

У роки дев'ятої п'ятирічки партійні організації республіки проводили велику роботу щодо організації шефської допомоги міста селу. Дальшого впровадження набув ленінський принцип планування. Так, якщо в роки восьмої п'ятирічки шефські колективи повсюдно розробляли плани роботи на два і три роки, то в дев'ятій п'ятирічці багато колективів розробили шефські п'ятирічки на 1971—1975 рр.⁵ Ці плани складалися з урахуванням потреб господарств, погоджувалися з їх керівництвом. В них передбачалася комплексна допомога господарствам на госпрозрахункових засадах у піднесенні сільськогосподарського виробництва, а також в організації та проведенні масово-політичної роботи. Завдяки цьому шефство набрало конкретного, цілеспрямованого характеру.

Подаючи шефську допомогу за перспективними п'ятирічними планами, шефські колективи Одеської області щороку в період підготовки до весняних польових робіт і збирання врожаю брали участь у ремонті в середньому 1800 тракторів, 500 комбайнів, 2000 плугів, 1700 сіялок і понад тисячі інших сільськогосподарських машин⁶. Щорічна допомога підшефним господарствам колективом Кіровоградського заводу «Червона зірка» обчислювалася близько 100 тис. крб.⁷.

Дальшого розвитку набула в роки дев'ятої п'ятирічки діяльність шефських комісій, комітетів, штабів, оперативних груп при райкомах партії, промислових підприємствах, які планували і координували шефську роботу. Активно працювала, наприклад, шефська комісія при Жовтневому райкомі Компартії України м. Києва. До її складу входили керівники і секретарі партійних організацій промислових підприємств, працівники апарату райкому партії — всього 20 чол.⁸. Комісія постійно вивчала можливість підприємств і організацій, вносила пропозиції по поліпшенню організації та збільшенню обсягів допомоги трудівникам села, здійснювала контроль за ходом виконання взятих зобов'язань. Лише протягом п'яти місяців 1972 р. члени районної шефської комісії відвідали 28 колгоспів Макарівського і Чорнобильського районів і 32 підприємства свого району⁹. Враховуючи віддаленість колгоспів Чорнобильського району, труднощі, пов'язані з транспортуванням матеріалів для будівництва гноєсховищ, силосних і сінажних траншей та інших об'єктів, шефська комісія в 1971 р. внесла пропозицію про спорудження на базі Чорнобильського міжколгоспбуду заводу по виготовленню залізобетонних виробів. У будівництві і оснащенні цього заводу брали участь 9 підприємств і будівельних організацій району. Він став до ладу в 1972 р.¹⁰

³ «Радянська Україна», 12 жовтня 1972 р.

⁴ «Радянська Україна», 3 жовтня 1975 р.

⁵ «Радянська Україна», 23 червня 1971 р.; «Вопросы истории КПСС», 1973, № 5, стор. 83.

⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 262, спр. 310, арк. 63.

⁷ І. Бондаренко. Незламний союз робітників і селян, К., 1976, стор. 195.

⁸ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 44, спр. 129, арк. 1.

⁹ Там же, ф. 227, оп. 22, спр. 29, арк. 18.

¹⁰ Там же, ф. 5, оп. 44, спр. 129, арк. 1; ф. 227, оп. 22, спр. 29, арк. 22.

Значну роботу по організації шефської допомоги сільському господарству проводила загальнозаводська шефська комісія Київського заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна, затверджена парткомом підприємства у складі 17 чол. До неї, зокрема, входили головний механік та головний енергетик, помічник генерального директора з договірно-правових питань, представники відділу постачання, планового відділу, інженерно-технічні працівники, начальники цехів, робітники, які добре були обізнані з економікою і станом справ у розвитку сільського виробництва підшефних господарств¹¹.

Раз на квартал відбувалися засідання комісії, на яких розглядалися питання виконання плану шефських робіт, заслуховувалися звіти голів кушових шефських комісій. Члени комісії регулярно виїжджали безпосередньо в підшефні господарства. Наприкінці кожного року підбивалися підсумки шефської роботи, аналізувалися допущені недоліки, виявлялися невикористані резерви.

За роки дев'ятої п'ятирічки арсенальці збудували в семи підшефних колгоспах Богуславського району 4 механізовані кормоцехи, 3 зерноочисні комплекси, теплиці площею 3 га під поліетиленовою плівкою, а також виконали великий обсяг інших робіт. Всього за 1971—1975 рр. виконано робіт для сільського господарства у порядку шефської допомоги на 1 250 000 крб.¹²

Партійні організації республіки проводили велику роботу по вихованню почуття відповідальності за виконання взятих зобов'язань. Так, бюро Подільського райкому Компартії України м. Києва тільки в 1972 р. шість разів на своїх засіданнях розглядало питання подання шефської допомоги підприємствами і організаціями району господарствам Іванківського і Поліського районів¹³. Майже на кожному засіданні бюро Орджонікідзевського райкому Компартії України м. Харкова завідувачі відділами інформували, як той чи інший робітничий колектив здійснює шефство¹⁴. Партійні органи дбали про те, щоб жодне порушення шефських зобов'язань не проходило непоміченим, підтримували кожен ініціативу, спрямовану на поліпшення шефської допомоги.

Питання шефської допомоги постійно контролювалися, розглядалися на пленумах партійних комітетів, на партійних зборах промислових підприємств, організацій і будов Харківщини. Це дало свої позитивні результати. В 1972 р. підприємства-шефи допомогли колгоспам і радгоспам області механізувати 53 тваринницькі ферми, обладнати 82 кормоцехи, 59 ремонтних майстерень і 180 пунктів технічного обслуговування, електрифікувати 114 корівників. Вони брали також участь у будівництві 70 механізованих токів і 37 силососховищ. Під час польових робіт 1000 тракторів і близько 2 тис. автомашин міста працювали на полях колгоспів і радгоспів¹⁵.

Важливу роль в активізації шефської роботи в робітничих колективах відігравало соціалістичне змагання на кращу організацію роботи

¹¹ «Арсеналець» (орган партійного комітету, комітету профспілки, комітету комсомолу та дирекції Київського ордена Леніна, ордена Жовтневої Революції і ордена Грудового Червоного Прапора УРСР заводу «Арсенал» імені В. І. Леніна), 14 липня 1977 р.

¹² «Арсеналець», 24 листопада 1977 р.

¹³ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 197, оп. 21, спр. 6, арк. 133—137; спр. 12, арк. 29—31; спр. 16, арк. 55—56; спр. 19, арк. 58—61, 80—181; спр. 21, арк. 59—60.

¹⁴ «Сільські вісті», 12 січня 1975 р.

¹⁵ «Вечірній Харків», 20 грудня 1972 р.

в підшефних господарствах. Так, на київському заводі «Арсенал» ім. В. І. Леніна для колективів цехів і відділів було встановлено такі показники: дострокове і якісне виконання колективом робіт, передбачених договором; виконання взятих соціалістичних зобов'язань за квартал і з початку року; подання допомоги в поліпшенні агітаційно-пропагандистської, культурно-освітньої і спортивно-масової роботи, а також виконання цехом (відділом) виробничого завдання з основних техніко-економічних показників. Результати змагання підбивалися щоквартально на спільному засіданні комітету профспілки та адміністрації підприємства. Переможця змагання нагороджували дипломом і грошовою премією¹⁶.

З метою посилення шефської допомоги селу партійні організації промислових підприємств, будов і транспортних організацій проводили в своїх колективах велику масово-політичну роботу. Значну роль у цій справі відігравали агітатори, політінформатори, лектори, місцеве радіомовлення. Активним помічником партійних організацій у поданні шефської допомоги селу були багатотиражні газети Львівського виробничо-технічного об'єднання «Електрон» — «Робітнича трибуна» і Київського комбінату хімічного волокна «Робітнича трибуна»¹⁷. На своїх сторінках вони друкували статті, замітки, кореспонденції, присвячені виконанню шефських зобов'язань, про стан справ у підшефних господарствах, гостро критикували виявлені недоліки.

Розвиток сільського господарства в дев'ятій п'ятирічці відбувався у надзвичайно важких погодних умовах. 1972 і 1975 роки відзначалися небувалою посухою. Особливо велика посуха була в 1972 р. Вона охопила райони з площею понад 100 млн. га, тобто майже половину всіх посівів країни¹⁸, а в республіці посіви загинули на площі більше як 4 млн. га¹⁹. Перед хліборобами стояло складне завдання. Необхідно було посіви пересіяти в кращі агротехнічні строки. Велику допомогу їм подали робітники промислових підприємств. Так, у 1972 р. партійні організації м. Дніпропетровська направили на весняні польові роботи 758 механізаторів, 214 колісних і гусеничних тракторів, 10 пересувних майстерень для обслуговування сільськогосподарської техніки²⁰. Всього колективи промислових підприємств і будов Дніпропетровської області направили у колгоспи і радгоспи 600 тракторів з досвідченими механізаторами. Площа зернових в області була не тільки відновлена, а й розширена на 6 тис. га²¹. Шефські колективи республіки направили весною 1972 р. у підшефні господарства більше 10 тис. тракторів, забезпечивши їх своїми кадрами для двозмінної роботи²². Це дало можливість успішно виконати обсяг весняно-польових робіт, який зріс у 1,5 рази. Площа зернових культур становила 15,7 млн. га, тобто на 161 тис. га більше, ніж передбачалося планом²³. Більшість господарств організовано провели роботу по догляду за посівами і збиранню врожаю. Самовіддана праця принесла свої результати. В республіці було зібрано в середньому по 21,3 ц зернових з гектара, тобто урожай 1972 р. майже дорівнював середньорічному за восьму

¹⁶ «Арсеналець», 14 липня 1977 р.

¹⁷ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 4, оп. 30, спр. 2, арк. 115; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 525, оп. 4, спр. 1, арк. 156.

¹⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 261, спр. 2098, арк. 8.

¹⁹ «Радянська Україна», 12 жовтня 1972 р.

²⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 261, спр. 1888, арк. 43.

²¹ Там же, арк. 4.

²² «Правда», 11 квітня 1972 р.

²³ «Радянська Україна», 12 жовтня 1972 р.

п'ятирічку і був значно вищим, ніж у роки навіть з добрими погодними умовами²⁴.

Сільське господарство УРСР за роки дев'ятої п'ятирічки піднялося на новий, вищий ступінь розвитку. Державі було продано зерна на 27% більше, ніж за попередні п'ять років, а обсяг хлібозаготівель в 1973 і 1974 роках становив більш як по мільярду пудів. Закупки картоплі, овочів, м'яса, молока збільшено в 1,3—1,4, яєць — в 1,8 раза²⁵. Це дало можливість забезпечити населення продуктами харчування, а промисловість — сировиною.

У роки дев'ятої п'ятирічки шефські колективи під керівництвом партійних організацій подавали велику допомогу працівникам сільсько-го господарства в усіх галузях сільськогосподарського виробництва. Так, робітники м. Дніпропетровська за цей період побудували 365 об'єктів обслуговування сільгосптехніки, 113 силососховищ, здійснили зрошення на площі понад 5 тис. га²⁶, робітники м. Одеси побудували і устаткували 546 об'єктів обслуговування сільгосптехніки при плані 372, 119 тваринницьких приміщень, 50 кормоцехів при плані 25²⁷, а робітники м. Львова допомогли побудувати 295 тваринницьких приміщень, 206 кормокухонь і кормоцехів, відремонтували 1325 сільськогосподарських машин, тракторів, комбайнів, 650 автомашин²⁸.

У шефській роботі сталися значні кількісні й якісні зміни. За чотири з половиною роки трудівники промислових і транспортних підприємств м. Полтави довели обсяг шефської допомоги сільським районам до 20 млн. крб. проти 8 млн. у восьмій п'ятирічці²⁹. Загальний обсяг шефської допомоги, яку подали робітничі колективи м. Києва тільки за 1971 р. і 10 місяців 1972 р., становив 30 млн. крб. За всю попередню п'ятирічку кияни подали шефської допомоги на 40 млн. крб.³⁰

Шефська допомога робітничого класу трудівникам села в роки дев'ятої п'ятирічки сприяла дальшому піднесенню сільського господарства. Вона була дійовим фактором у справі зближення умов праці, побуту і культури міського й сільського населення, втілення в життя програмних настанов партії про поступове подолання істотних відмінностей між містом і селом. Період 1971—1975 рр. ще раз підтвердив непорушність положення В. І. Леніна про те, що шефство міста над селом — одна з важливих умов зміцнення і розвитку союзу робітничого класу і колгоспного селянства.

Розв'язання великих і складних завдань у галузі сільського господарства, накреслених XXV з'їздом КПРС, липневим (1978 р.) Пленумом ЦК КПРС і липневим (1978 р.) Пленумом ЦК Компартії України, дасть можливість піднести на новий ступінь добробут народу. Для досягнення намічених цілей потрібні будуть напружені зусилля всіх радянських людей. Гідний вклад у цю справу вносить наш героїчний робітничий клас — надійний і вірний союзник колгоспного селянства.

²⁴ «Радянська Україна», 12 жовтня 1972 р.

²⁵ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1976, стор. 24.

²⁶ Днепропетровску 200 лет. 1776—1976. Сборник документов и материалов, К., 1976, стор. 498.

²⁷ «Вечерняя Одесса», 17 грудня 1975 р.

²⁸ «Вільна Україна», 19 вересня 1976 р.

²⁹ «Зоря Полтавщини», 5 серпня 1976 р.

³⁰ Партахів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 47, спр. 15, арк. 43.

В. К. ПАСТУХОВ (Київ)
УЧАСТЬ РАДЯНСЬКОЇ АРМІЇ
У ВІДБУДОВІ СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В РОКИ
ЧЕТВЕРТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Здобувши всесвітньо-історичну перемогу над німецьким фашизмом і японським мілітаризмом у Великій Вітчизняній війні, СРСР вступив у новий, мирний період свого розвитку. Комуністична пар-

тія і Радянський уряд приступили до мобілізації зусиль народів нашої багатонаціональної Батьківщини на відродження зруйнованого гітлерівськими загарбниками народного господарства країни, в тому числі його складової частини — сільського господарства.

Війна і тимчасова окупація заподіяли величезної шкоди колгоспам, радгоспам, МТС. Нацисти знищили або вивезли 137 тис. тракторів, 49 тис. комбайнів, що становило $\frac{1}{4}$ усього довоєнного парку цих сільськогосподарських машин¹. На Україні фашисти пограбували і спалили 27 725 колгоспів, 873 радгоспи, 1227 машинно-тракторних станцій, забили або вивезли до Німеччини 7,7 млн. голів великої рогатої худоби, 9,3 млн. свиней, 7,3 млн. овець і кіз, 59,3 млн. штук домашньої птиці².

На тимчасово окупованій території УРСР гітлерівці перетворили у купи руїн і згарища понад 28 тис. сіл³, з них більше 250 були знищені разом з їхніми жителями, у тому числі у Волинській області — 97, Житомирській — 32, Київській — 17, Сумській — 21, Чернігівській — 21⁴. Окупанти зрівняли з землею майже 230 тис. різних колгоспних будівель, спалили 18 млн. га посівів сільськогосподарських культур, вирубили 144 тис. га садів і виноградників⁵. За далеко неповними даними, лише колгоспам республіки було завдано матеріальних збитків на суму 88,1 млрд. крб.⁶

До труднощів, пов'язаних з наслідками війни, прибавилася ще й посуха (1946 р.), що охопила більшість областей Лівобережної України. Лише в 120 районах Харківської, Ворошиловградської, Сумської, Одеської, Миколаївської і Херсонської областей загинуло близько 550 тис. га зернових культур, що становило 20% їх посівної площі⁷.

У зв'язку з переведенням народного господарства УРСР на рейки мирного життя КП(б)У приділяла велику увагу питанням відбудови і піднесення сільського господарства, без збільшення продукції якого неможливий був дальший розвиток соціалістичного виробництва і поліпшення матеріального добробуту народу. В цьому питанні партія виходила з настанови В. І. Леніна про те, що боротьба за хліб є боротьбою за соціалізм. Без продовольчого фонду, наголошував Володимир Ілліч, «...соціалістична політика залишиться тільки побажанням»⁸.

Важливою передумовою мобілізації зусиль трудящих мас на відбудову і розвиток сільського господарства став затверджений 15 березня 1946 р. сесією Верховної Ради СРСР п'ятирічний план на 1946—1950 рр. У ньому, зокрема, наголошувалося на необхідності «...повністю відбудувати і забезпечити дальший розвиток землеробства і тваринництва в районах, які були під німецькою окупацією, переви-

¹ Див.: Сборник сообщений Чрезвычайной государственной комиссии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков, М., 1945, стор. 430, 444.

² Див.: Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, К., 1975, стор. 156—157.

³ Там же, стор. 157.

⁴ Там же, стор. 152.

⁵ Там же, стор. 155.

⁶ Див.: Строители фронта, М., 1968, стор. 112.

⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 33, спр. 588, арк. 40.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 143.

щити довоєнний рівень сільськогосподарського виробництва в цілому по СРСР⁹.

Неоціненну допомогу у відродженні сільського господарства Української РСР подали воїни Радянської Армії. При цьому слід зазначити, що їх участь у сільськогосподарському виробництві не була стихійною, а спрямовувалася Комуністичною партією і Радянським урядом. Залучення воїнів до соціалістичного будівництва партія розглядала як один з найголовніших проявів єдності армії і народу.

У зв'язку з демобілізацією з лав Радянської Армії колишні військовослужбовці повернулися в сільські райони країни, в тому числі й в УРСР. Багато з них опанували в армії нові професії водіїв автомобілів і тракторів, слюсарів, зв'язківців. Військові комісаріати враховували це й направляли їх на роботу за спеціальністю. Зокрема, військкомати Вінницької області до кінця 1946 р. направили в сільське господарство 47 320 чол.¹⁰, Одеської — 39 170 чол.¹¹. Багато з тих, хто повернувся до рідних місць, очолили там колгоспи, радгоспи, МТС. Так, в Одеській області 758 демобілізованих воїнів стали головами колгоспів, у Дніпропетровській — 1551¹². У Запорізькій області з 8042 демобілізованих солдатів і офіцерів 3091 пішов працювати у сільське господарство¹³. Загалом протягом 1945—1946 рр. до лав спеціалістів і керівних працівників колгоспів, радгоспів, МТС влилося 6 696 колишніх військовослужбовців¹⁴. Армійський гарт допоміг їм відразу ж зайняти провідне місце в трудовому строю, подолати значні труднощі після-воєнного часу. Водночас із зміцненням кадрами сільського господарства республіки, починаючи з весни 1946 р., значно поліпшилося матеріально-технічне постачання колгоспів, радгоспів, МТС.

З переведенням Радянської Армії на умови мирного життя багато військових з'єднань, частин, училищ, шкіл, курсів, управлінь корпусами, арміями і флотиліями розформувалися, а їх спорядження, зокрема велика кількість вантажних автомашин, тракторів, ремонтного устаткування, слюсарного інструменту, передавалося у сільське господарство. Зокрема, перед початком весняної сівби в 1946 р. колгоспи і радгоспи республіки одержали від військових частин 1-го Українського фронту 7 330 робочих коней, Київського округу — 5 004, Одеського — 39 342, Прикарпатського — 68 359, Львівського — 36 549, Харківського — 4 890¹⁵.

Вже до 10 липня 1946 р. для колгоспів і радгоспів УРСР було виділено додатково 74 710 робочих коней, 9 250 підвод, 9 250 комплектів кінської зброї¹⁶, 55 т кувальних цвяхів¹⁷. Загалом у сільське господарство республіки надійшло з армії 3 тис. тракторів і 29 вагонів запчастин до них¹⁸, а також 300 ящиків сільськогосподарського інструменту¹⁹. Для обладнання майстерень по ремонту сільгосптехніки було передано машинно-тракторним станціям 4 028 верстатів різних марок²⁰.

⁹ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967 гг.), т. 3, М., 1968, стор. 272.

¹⁰ ЦАМО СРСР, ф. 141, оп. 765 372, спр. 1, арк. 59.

¹¹ Там же, ф. 138, оп. 770 378, спр. 2, арк. 159.

¹² Див.: Киевский Краснознаменный, М., 1974, стор. 301.

¹³ ЦАМО СРСР, ф. 148, оп. 594 763, спр. 1, арк. 251.

¹⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 56, спр. 3, арк. 2.

¹⁵ Там же, ф. 2, оп. 7, спр. 3710, арк. 26.

¹⁶ Там же, спр. 3764, арк. 105.

¹⁷ Там же, ф. 27, оп. 17, спр. 1878, арк. 139—140.

¹⁸ Там же, арк. 3.

¹⁹ Там же, арк. 84.

²⁰ Там же, арк. 85.

Автопарки колгоспів і радгоспів УРСР поповнювалися, головним чином, за рахунок автомобілів, що надходили з військових підрозділів. Київський військовий округ передав назовсім для роботи в сільському господарстві республіки 1 570 вантажних і спеціальних автомобілів²¹, Прикарпатський — 2 785²², Одеський — 2 950²³, Центральна група військ — 4 050²⁴.

Воїни Радянської Армії подавали значну допомогу селу в проведенні сільськогосподарських робіт. Велика кількість воїнів брала участь у весняно-польових роботах та збиранні врожаю. Починаючи з осені 1945 р., ця допомога набрала планомірного і організованого характеру. Особливо велику роль відігравав автотранспорт військових підрозділів, з допомогою якого сільські трудівники республіки своєчасно виконали завдання по здачі сільгосппродуктів державі.

Перевезення зерна з районів республіки на приймальні пункти «Заготзерно» виконувалося і автомобілями військових підрозділів²⁵. Окремі підрозділи систематично перевиконували свої завдання на 150—200%²⁶. Військовослужбовці, які особливо відзначилися під час вивезення зерна в Полтавській і Миколаївській областях, були представлені до урядових нагород, багатьом оголошено подяку від командування²⁷.

У 1945 р. військові підрозділи виділили колгоспам і радгоспам УРСР для збирання врожаю багато грузових автомобілів²⁸. У Київській області на вивезенні зерна працювало 198 автомашин, 200 солдатів і сержантів, 50 офіцерів, у Сумській — 348 автомашин і понад 400 військовослужбовців²⁹. Протягом двох місяців разом з колгоспниками працювало 600 воїнів-автомобілістів у Полтавській області, 233 — у Вінницькій, 375 — у Кіровоградській, 300 — у Запорізькій³⁰. Загалом військовим автотранспортом на заготівельні пункти було перевезено понад 644 тис. т зерна³¹.

Політоргани, партійні і комсомольські організації добивалися того, щоб кожний воїн усвідомив, що своєчасне і без втрат збирання врожаю є найважливішим народногосподарським завданням, у виконанні якого він бере безпосередню участь. Тому охоплені політичним і трудовим піднесенням, солдати і офіцери виключно сумлінно ставилися до виконання своїх виробничих завдань. Приклад у трудових звершеннях подавали комуністи і комсомольці. На партійних зборах, проведених у ході збирання врожаю в одному з підрозділів, комуніст молодший сержант Михайлов заявив: «Партія доручила нам почесну справу — допомогти радгоспам Запорізької області зібрати багатий врожай. Це — почесне і відповідальне завдання. Кожний з нас повинен віддати всі сили і здібності, щоб показати робітникам радгоспів, що ми — воїни Радянської Армії й на трудовому фронті згуртовані і свідомі. З початку робіт я виконував норми виробітку на 200%, зараз — на 300—350. Завірю, що в серпні я буду виконувати по 3—4 норми»³².

²¹ Там же, ф. 2, оп. 7, спр. 4077, арк. 40.

²² Там же, спр. 4079, арк. 228.

²³ Одесский Краснознаменный, Кишинев, 1975, стор. 180.

²⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 17, спр. 53; ПА ІПІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—33, спр. 493, арк. 14.

²⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 3763, арк. 1, 4.

²⁶ Там же, арк. 2.

²⁷ Там же, арк. 3—5.

²⁸ Там же, арк. 71.

²⁹ Там же, спр. 3764, арк. 38, 105.

³⁰ Там же, спр. 3763, арк. 72.

³¹ Підраховано автором згідно із звітів про перевезення хліба на пункти «Заготзерно» (ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 3763, 3764, 3765).

³² ЦАМО СРСР, ф. 148, оп. 594 763, спр. 2, арк. 241.

З особового складу підрозділу офіцера Демчина у радгоспі «25 років Жовтня» було сформовано дві ланки, які, змагаючись між собою, виконували норми на 200—210%. Директор радгоспу тричі оголошував їм подяку³³.

Про розміри допомоги, яку радянські воїни подали сільському господарству України, свідчать такі дані: солдати і офіцери Київського військового округу більш як за 2 місяці 1947 р. у колгоспах і радгоспах Харківської, Донецької, Дніпропетровської областей скошили зернових культур на площі 2 559 га, заскирдували — на площі 5 259 га, намолотили — 20 157 т, відвантажили у вагони — 1 668 т, вивезли на елеватори — 8 324 т³⁴. У 1948 р. командування Одеського військового округу для збирання врожаю на полях України виділило багато вантажних автомобілів, а також солдатів і офіцерів. Воїни скошили зернових з площі 21 061 га, намолотили 14 903 т зерна, вивезли на пункти «Заготзерно» 114 707 т³⁵.

Після завершення робіт на ланах республіки автотранспорт військових частин використовувався для вивезення з колгоспних полів цукрових буряків. Так, воїни Одеського військового округу відвантажили на цукрозаводи 231 995 т солодких корнеплодів, Прикарпатського — 178 885 т³⁶, Київського — 133,9 тис. т³⁷.

У численних листах, що надходили на адресу командування і політорганів Радянської Армії, сільські трудівники висловлювали щиру подяку воїнам за їх самовіддану працю. Зокрема, у відзиві Херсонського обкому КП(б)У та Виконкому обласної Ради депутатів трудящих про роботу особового складу підрозділу, який працював тут на збиранні врожаю, відзначалося: «Своїми моральними якостями і високопатріотичним ставленням до виконання загальнонародного завдання по збиранню врожаю солдати, сержанти і офіцери заслужили загальну повагу трудящих Херсонщини»³⁸.

Допомога сільському господарству УРСР подавалася і в наступні 1949—1950 рр. І в тому, що завдання п'ятирічного плану по врожайності і валовому збору зернових культур і цукрових буряків було перевиконано, — частка самовідданої праці радянських воїнів. Участь воїнів у відбудові соціалістичного сільського господарства України в роки першої післявоєнної п'ятирічки стала яскравим свідченням непорушної єдності армії і народу.

³³ Там же, ф. 138, оп. 620 204, спр. 2, арк. 148—149.

³⁴ Там же, ф. 131, оп. 770 569, спр. 3, арк. 32; спр. 2, арк. 209—210.

³⁵ Одесский Краснознаменный, стор. 180.

³⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 11, спр. 311, арк. 126.

³⁷ Киевский Краснознаменный, стор. 308.

³⁸ ЦАМО СРСР, ф. 141, оп. 765 372, спр. 20, арк. 390.

О. А. ПУЧКО (Київ)
**З ІСТОРІЇ ПІДГОТОВКИ
ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ КАДРІВ
НА УКРАЇНІ В ПЕРШЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ
РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ**

Одним з найважливіших завдань Комуністичної партії після перемоги Великого Жовтня було створення нової системи народної освіти, зокрема вищої, здатної забезпечити підготовку кадрів спеціалістів

для перебудови народного господарства і культури, усіх сторін суспільного життя. Відповідно до потреб народного господарства молода Країна Рад робила все для створення сприятливих умов роботи вищих технічних учбових закладів, розширення їх мережі, збільшення контингенту студентів, відкриття нових факультетів, підготовки пролетарської технічної інтелігенції.

У дореволюційний час вихідці з дворян, духовенства, купців, буржуазії становили переважну кількість студентів. Вища технічна школа царської Росії була неспроможна забезпечити відтворення інженерних кадрів у тій кількості, якої вимагало господарство країни. Програма технічних вузів була розрахована в основному на 4—5-річний строк навчання, але фактично він становив 6—7 років. Така тривалість навчання мала свій негативний вплив, зокрема, і на кількісну сторону випуску спеціалістів. Наприклад, протягом 1902—1912 рр. середньорічний випуск спеціалістів у Катеринославському гірничому інституті становив лише 22 чоловіки¹. А тому промисловці, поміщики широко залучали іноземних спеціалістів для роботи на шахтах, заводах і фабриках.

Після перемоги соціалістичної революції у зв'язку з переходом до відбудови народного господарства, втіленням у життя ленінського плану ГОЕЛРО, здійсненням індустріалізації країни потреба в кваліфікованих інженерах набагато зросла. Але в цей час стан з інженерними кадрами був тяжкий. Багато спеціалістів емігрували за кордон. Частина з тих, що залишилися, вороже ставилися до Радянської влади.

За цих умов першочерговим завданням Комуністична партія, В. І. Ленін вважали підготовку в найстисліші строки нових спеціалістів для всіх галузей народного господарства. В «Наказі у питаннях господарської роботи, прийнятому IX Всеросійським з'їздом Рад 28 грудня» (1921 р.), наголошувалося на тому, що «завдання Наркомосу в новому періоді полягає в тому, щоб у найкоротший строк створити кадри спеціалістів в усіх галузях з середовища селян і робітників»². Завданням дальшого посилення підготовки кадрів було приділено значну увагу на XIV конференції РКП(б) (квітень 1925 р.)³.

На Україні внаслідок воєнних дій відбудова вищої технічної школи та систематична підготовка спеціалістів розпочалася фактично лише в кінці 1920 р. У цей час відбувся III-й Всеросійський з'їзд профспілок та партійна нарада з питань освіти, де були вироблені загальні принципи системи професійної освіти. З метою вирішення проблеми підготовки інженерних кадрів у вересні 1922 р. у Харкові відбулася Всеукраїнська конференція з питань індустріально-технічної освіти, організована Головним управлінням професійно-технічних шкіл і вищих навчальних закладів (Головпрофос).

В перші роки Радянської влади на Україні існували технічні вузи двох типів: інститути і технікуми. Різниця між ними була в навчальних програмах. Інститути за 4—5 років готували спеціалістів широкого

¹ Развитие Днепропетровского горного института имени Артема (Сергеева) за период 1920—1926 гг. и его состояние на 1 января 1927 г., Днепропетровск, 1927, стор. 4.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 322.

³ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 3, М., 1970, стор. 206.

профілю з ґрунтовною теоретичною підготовкою, а технікуми протягом 3—4 років готували інженерів вузької спеціальності.

Надаючи важливого значення підготовці інженерних кадрів для народного господарства республіки, Комуністична партія і Радянський уряд з року в рік збільшували асигнування на розвиток народної освіти. Так, у 1922/23 рр. на народну освіту було виділено 16,3 млн. крб., а в 1926/27 рр. — удвоє більше⁴.

Одним з шляхів збільшення кількості інженерних кадрів було розширення прийому до втузів. В 1924/25 навчальному році до них було зараховано 634 студенти, а в 1927/28 рр. — 917. З числа зарахованих у 1927/28 рр. до втузів 84,7% були робітники і селяни⁵. Жінки одержали право здобувати вищу технічну освіту нарівні з чоловіками. Так, якщо в 1923/24 рр. до втузів республіки було прийнято лише 2,7% осіб жіночої статі, то в 1927/28 рр. вже 5,7%⁶.

Першими відновили роботу по підготовці інженерних кадрів Харківський технологічний, Київський політехнічний та Катеринославський гірничий інститути, тобто ті втузи, що функціонували ще в дореволюційний час. Розпочав також роботу новоутворений Одеський політехнічний інститут.

Ці втузи розгорнули велику роботу по підготовці інженерів для машинобудівної промисловості, сільськогосподарського машинобудування, а також для нових галузей промисловості, що народжувались у цей час, — електротехнічної, турбобудівної, авіаційної.

У Харківському технологічному інституті (ХТІ) було створено інженерно-будівельний та електротехнічний факультети, організовано кафедру теплотехніки з спеціальностями: парові котли, турбіни та двигуни внутрішнього згорання, аеродинамічну лабораторію⁷. Інститут розпочав підготовку спеціалістів зовсім нових спеціальностей, зокрема, інженерів-авіаторів, теплотехніків, електриків та сільськогосподарського машинобудування. Якщо в 1922 р. на чотирьох факультетах готували інженерів з 9 спеціальностей, то в 1925/26 рр. — вже з 24 різних спеціальностей⁸.

Значно збільшився прийом студентів у Київському політехнічному інституті, де в 1918 р. навчалось 1458 чоловік, а в 1927 р. — 2294⁹. З метою розширення підготовки інженерів нових спеціальностей у КПІ був створений електротехнічний факультет з трьома відділеннями: електричних станцій, електричної тяги та техніки зв'язку¹⁰.

Основною кузницею інженерних кадрів для металургійної і гірничої промисловості став Дніпропетровський гірничий інститут. Тут протягом 1920—1927 рр. було також проведено ряд заходів, спрямованих на збільшення випуску спеціалістів. Втуз готував інженерів-гірників, геологів, маркшейдерів, механіків, електриків, хіміків та металургів. На електротехнічному факультеті навчалися спеціалісти у галузі застосування електрики в гірничій справі і металургії¹¹. Зросло також число

⁴ Я. Звігальський, М. Іванов. Професійна освіта на Україні. Олександрія, 1927, стор. 93; Я. П. Ряпко. Народна освіта на Україні за десять років, К., 1927, стор. 118.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 4, спр. 738, арк. 18; оп. 7, спр. 278, арк. 1; оп. 8, спр. 92, арк. 1.

⁶ Там же, оп. 8, спр. 92, арк. 20.

⁷ Научная сессия, посвященная 75 летию Харьковского политехнического института имени В. И. Ленина, 26—28 декабря 1960 г., Харьков, 1960, стор. 6, 101; ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 5, спр. 523, арк. 50.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 2, спр. 1307, арк. 52, оп. 5, спр. 523, арк. 62.

⁹ Киевский индустриальный институт, К., 1939, стор. 30, 31, 57.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 7, спр. 280, арк. 6—8.

¹¹ Там же, оп. 5, спр. 528, арк. 37.

випуску спеціалістів. Якщо в 1920 р. було випущено лише 20 інженерів, у 1925 р. — 62, то в 1927 р. вже — 215¹².

Комуністична партія і Радянський уряд не тільки вжили заходів до відновлення роботи втузів, що існували до революції, а й до створення нових. Так, у вересні 1918 р. в Одесі було відкрито політехнічний інститут з трьома факультетами: механічним, інженерно-будівельним та економічним. На їх перші курси було зараховано 936 студентів¹³. Тут готували механіків, будівельників, інженерів по будівництву і експлуатації морського флоту, експлуатації морських портів і споруд. У зв'язку з потребами підготовки кадрів для морського флоту, в 1923 р. в інституті на механічному факультеті було створено відділення суднобудування. У 1924 р. в Одеському політехнічному інституті відкрився енергетичний факультет¹⁴. Випуск спеціалістів зріс протягом 1924/25 по 1926/27 рр. навчальних років з 70 до 168 чоловік¹⁵.

Велика кількість кваліфікованих інженерних кадрів потрібна була для відбудови зруйнованих і відкриття нових шахт. У січні 1921 р. в м. Юзівці було відкрито гірничий технікум¹⁶. Він мав готувати спеціалістів у галузі експлуатації вугільних родовищ та гірничих інженерів-механіків. При технікумі були відкриті перші в СРСР вищі інженерні курси для підготовки спеціалістів з числа осіб, які працювали на шахтах¹⁷. У 1926 р. рішенням Раднаркому СРСР технікум було перетворено в Донецький індустріальний інститут. Перед втузом ставилося завдання значно розширити підготовку інженерних кадрів і довести кількість студентів до 2—3 тис.¹⁸. Вже в 1926 р. в інституті було організовано підготовку спеціалістів з нової спеціальності: збагачення вугілля, а в 1928 р. — відкрито вуглехімічний факультет, який розпочав підготовку інженерів-хіміків для коксохімічних заводів. Швидкими темпами зростав контингент студентів. У 1921/22 навчальному році, при існуванні технікуму, тут навчалось 190 чол., а в 1927/28 рр., коли він став інститутом, — 469¹⁹.

У зв'язку з розвитком енергетики за планом ГОЕЛРО та дедалі ширшим застосуванням електричної енергії у промисловості при втузах республіки були відкриті енергетичні факультети, яких не було в дореволюційний час. Такі факультети були відкриті при Київському політехнічному, Харківському технологічному, Одеському політехнічному та Дніпропетровському гірничому інститутах у 1918—1924 рр. Вони готували інженерів-електриків для будівництва й експлуатації електростанцій та випуску електроустаткування.

Велетенська робота, проведена в перше десятиріччя існування Радянської влади на Україні по розширенню мережі втузів і збільшенню контингенту студентів, давала великі наслідки. Якщо у 1914 р. на Україні існувало лише три технічні вузи, в яких навчалось 4076 сту-

¹² Развитие Днепропетровского горного института имени Артема (Сергеева) за период 1920—1926 годы и его состояние на 1 января 1927 года, стор. 5, 6, 8, 32.

¹³ Одесский политехнический институт. Краткий исторический очерк (1918—1968), К., 1968, стор. 13.

¹⁴ Одесский политехнический институт. Краткий исторический очерк, стор. 29; ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 7, спр. 280, арк. 8.

¹⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 7, спр. 280, арк. 28.

¹⁶ Донецкий индустриальный институт за 20 лет (1921—1941), Сталино, 1941, стор. 3.

¹⁷ Там же, стор. 6.

¹⁸ Донецкий ордена Трудового Красного Знамени политехнический институт за 40 лет, Сталино, 1961, стор. 16.

¹⁹ Донецкий индустриальный институт за 20 лет (1921—1941), Сталино, 1941, стор. 6; ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 8, спр. 113, арк. 125.

дентів, то в 1928 р. вже було п'ять втузів, де навчалось 7309 чоловік. Відповідно за цей період кількість факультетів зросла з 8 до 16²⁰.

Відповідно до вимог народного господарства у республіці була відкрита значна кількість технікумів, які здійснювали підготовку інженерів. Так, у Києві працювали механічний, будівельний та електротехнічний, в Одесі — електротехнікум і будівельний, у Запоріжжі, Полтаві, Житомирі — індустріальні технікуми, Миколаєві — суднобудівний²¹. У 1925 р. технікуми підготували для народного господарства 1019 інженерів різного профілю²². У 1927/28 навчальному році в республіці було 43 індустріальні технікуми²³.

З року в рік зростала кількість робітфаків. Якщо в 1921/22 рр. було лише 4 робітфаки, то в 1926/27 рр. їх налічувалося при втузах та технічних технікумах 12. У 1922 р. в них навчалось 951, а в 1926/27 рр. — 3196 чоловік, з них — 85% робітників і 10% селян, серед них 40—50% комуністів²⁴. У 1924/25 навчальному році з загального числа осіб, прийнятих до втузів, 67,8% навчалися на робітфаках²⁵. Робітфаки стали основним джерелом поповнення технічних вузів і мали велике значення для підготовки спеціалістів.

Хоча в перше десятиріччя Радянської влади на Україні була проведена велика робота по розширенню підготовки інженерних кадрів, нечисленні навчальні заклади ще не могли задовольнити дедалі зростаючих потреб народного господарства в спеціалістах.

На липневому (1928 р.) Пленумі ЦК ВКП(б) було підкреслено, що здійснення індустріалізації країни, впровадження у виробництво останніх досягнень вітчизняної та зарубіжної техніки, реконструкція промисловості на вищій технічній основі вимагали докорінної перебудови роботи втузів та значного збільшення підготовки кваліфікованих спеціалістів. Перед вищими технічними учбовими закладами республіки було поставлене нове відповідальне завдання: розгорнути в широких масштабах підготовку висококваліфікованих інженерних кадрів, що впливало з необхідності перетворення нашої країни в могутню індустріально-колгоспну державу.

²⁰ Див.: Педагогическая энциклопедия, т. III, М., 1929, стор. 602.

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, спр. 523, арк. 86—89 (підррахунки автора).

²² Там же, арк. 12; оп. 7, спр. 278, арк. 40; Педагогічна енциклопедія, т. III, стор. 601—602.

²³ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 5, спр. 523, арк. 69.

²⁴ Вища школа Української РСР за 50 років, ч. I (1917—1945 рр.), К., 1967, стор. 81.

²⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 5, спр. 523, арк. 10.

Г. К. КОЖОЛЯНКО (Чернівці)

**АНТИФЕОДАЛЬНА БОРотьБА
СЕЛЯНСТВА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ
В КІНЦІ XVIII—
НА ПОЧАТКУ XIX ст.**

Північна Буковина — споконвічна слов'янська земля, яка входила ще до складу Київської Русі. В період феодальної роздробленості вона була складовою частиною Галицько-Волинського князівства. З середини XIV ст. Північна Буковина пе-

ребувала під гнітом молдавських бояр і турецьких султанів, австрійських та румунських окупантів, внаслідок чого буковинці були відірвані від України.

Трудящі Буковини не мирилися з важким соціально-економічним і національно-політичним гнітом. Вони активно виступали проти гнобителів, як про це переконливо свідчить, зокрема, боротьба селянства краю наприкінці XVIII — на початку XIX ст., коли Буковина насильно була включена до складу Австрії.

В буржуазній історіографії проблема класової боротьби селянства Північної Буковини не дістала висвітлення. Лише радянські історики приділили цьому питанню належну увагу. Досліджуваний період відображено, зокрема, у праці Ф. П. Шевченка¹, який зібрав великий матеріал про становище і класову боротьбу селянства Північної Буковини в першій половині XIX ст., та колективній монографії «Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область»². Це питання порушується також у колективній праці «Північна Буковина, її минуле і сучасне»³. Окремі аспекти даної теми висвітлюються в працях Ф. І. Стеблій та В. В. Грабовецького⁴. Проте спеціального історичного дослідження, присвяченого класовій боротьбі селянства Північної Буковини наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст., поки що немає.

Населення Північної Буковини виявляло своє незадоволення австрійською окупацією, з перших же її днів. Жителі краю, які брали участь у бойових діях російської армії проти Туреччини в складі добровільних «волонтерських» загонів, дізнавшись про поневолення їх батьківщини Австрією, відступили разом з армією Румянцева на Україну⁵.

Після ратифікації австро-турецької конвенції від 5 травня 1775 р. імператриця Марія Терезія звернулася до населення Буковини з вимогою, щоб воно присягнуло їй на вірність⁶. Австрійське військове командування призначило церемонію прийняття присяги на 12 жовтня 1777 р. Місцева адміністрація передбачала, що це «торжество» не пройде зовсім гладко. Тому генерал Сплени ще 10 жовтня стягнув до Чернівців війська і, попереджаючи події та можливі колізії, негласно запровадив у краї стан військової облоги⁷. Незважаючи на вжиті заходи, в окремих населених пунктах мала місце відмова від присяги⁸.

Уряд Австрії у своїй політиці щодо пригноблених народів керувався, за визначенням Ф. Енгельса, такими принципами: «...Кожну з різних націй, підкорених австрійському пануванню, держати в шорах за допомогою всіх інших націй..., спиратися на два класи: на феодальних землевласників і на великих грошових ділків...»⁹. У Північній Буковині політика австрійських правлячих кіл характеризувалася орієнтацією на румунських поміщиків при одночасному приближенні до себе заможних українців, намаганням розпалити національну ворожнечу між українським і румунським населенням з метою відвернення його від класової боротьби.

¹ Ф. П. Шевченко. Лук'ян Кобилиця, К., 1953.

² Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область, К., 1969.

³ В. Курило, М. Ліщенко, О. Романець, Н. Сирота, Б. Тимошук. Північна Буковина, її минуле і сучасне, Ужгород, 1970.

⁴ Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту, К., 1961; його ж. Революції 1848—1849 років у Європі і Україна, К., 1973; В. В. Грабовецький. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI—XIX ст., Львів, 1966.

⁵ D. Werenka. Bukowinas Entstehen und Aufblühen, Maria Theresias Zeit, Bd. 1, 1772—1775, Wien, 1892, Dok. N 56, стор. 141.

⁶ Чернівецький обласний державний архів (далі — ЧОДА), ф. 1, оп. 1, стр. 120, арк. 28—30.

⁷ Там же, ф. 1024, оп. 1, стр. 65, арк. 1—14.

⁸ D. Werenka. Die Huldigung der Bukowina am 11 October 1777.—“Romanische Revue”, 1889, N 11—12, стор. 58.

⁹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 8, стор. 29.

Для Північної Буковини, як і для всіх земель імперії Габсбургів, кінець XVIII — перша половина XIX ст. були періодом розкладу феодално-кріпосницької системи господарства. В той час селяни зазнавали дедалі жорстокішого гноблення з боку експлуататорів. «Кріпосницька організація суспільної праці,— писав В. І. Ленін,— трималась на дисципліні палки, при крайній темноті й забитості трудящих, яких грабувала і з яких знущалась жменька поміщиків»¹⁰.

Посилення феодалного гніту на Північній Буковині привело до збільшення кількості селян-утікачів, які переходили кордон і йшли на Україну, в Молдавію. У зв'язку з масовими втечами австрійські власті неодноразово закривали кордони, видавали циркуляри, які забороняли еміграцію селян. Такі накази були видані в 1775, 1777, 1779, 1784, 1785, 1786 та 1790 рр.¹¹. Щоб перешкодити втечам, поміщики часто зверталися за допомогою до церкви, примушували селян у присутності попа і громади давати урочисті клятви, що вони до самої смерті не залишать своєї хати, не будуть тікати і регулярно відроблятимуть панщину.

Проте ніякі заходи властей і поміщиків не могли спинити цього процесу. Лише з листопада 1785 по квітень 1786 рр. з Буковини втекло близько 7 тис. селян¹².

Урядовий радник львівської адміністрації державних маєтків, проводячи інспекцію буковинських господарств державного і релігійного фондів, у своєму рапорті двірцевій військовій раді від 30 листопада 1787 р. зазначав: «Недавно з багатьох місцевостей Буковини втекла велика кількість жителів до Молдавії. За 8 місяців, з 1 листопада 1786 р. до 1 липня 1787 р., з маєтків державного та релігійного фондів втекла 221 сім'я, що становить 10 204 особи»¹³.

З включенням Північної Буковини до складу Галицького gubernatorства (1787 р.) кріпосницька експлуатація посилилася. Навіть буржуазні історики визнавали, що основною причиною втеч селян є «великі вимоги поміщиків»¹⁴. Протягом останнього десятиріччя XVIII і на початку XIX ст. втечі не припинялися. За 2 роки (1789—1790) з Буковини втекли 14 717 чол.¹⁵ Тільки в 1815 р. за кордон емігрували 16 тис. чол.¹⁶ Особливо посилювався еміграційний рух до Бессарабії, після її включення до складу Російської держави¹⁷.

Австрійський уряд та місцева галицька і буковинська адміністрація були занепокоєні таким становищем. На панських маєтках почав даватися взнаки брак працівників, в результаті чого зросла вартість робочої сили. Поміщики насильно запроваджували «допоміжні дні»¹⁸, збирали подвійний податок з тих, хто підозрювався в бажанні емігрувати. Для припинення еміграції було видано ряд суворих розпоряджень, згідно з якими селяни, підозрювані у підготовці до виїзду, підлягали арештові та іншим санкціям. Проте таємна еміграція тривала і

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 13.

¹¹ F. Ziegler. Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militärverwaltung, Bd. 12, Czernowitz, 1908, стор. 13.

¹² J. Nistor. Der nationale Kampf in der Bukowina, Bukuresti, 1919, стор. 159.

¹³ Там же, стор. 161.

¹⁴ Там же, стор. 165.

¹⁵ H. I. Biderman. Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung (1775—1875), Lemberg, 1876, стор. 46.

¹⁶ R. F. Keindl. Das Ansiedlungswesen in der Bukowina, Innsbruck, 1902, стор. 108.

¹⁷ ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 3014, арк. 2—64; спр. 3015, арк. 1—8; спр. 3054, арк. 1; спр. 3186, арк. 1—4; спр. 3843, арк. 1—12.

¹⁸ І. Кравецький. Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в XIX ст.— Записки НТШ, т. 76, Львів, 1907, стор. 143—155.

стала своєрідним виявом пасивного протесту проти феодально-кріпосницького гніту.

Однією з форм протесту проти експлуатації були скарги селян до адміністративних органів краю, у яких йшлося про надмірну панщину, захоплення землі поміщиками, різні зловживання останніх щодо селян та їх майна. Так, тільки протягом 1800—1805 рр. від окремих селян та від цілих громад Буковини до окружного управління було подано майже тисячу скарг¹⁹. Жителі с. Замостя Чернівецького округу в 1786 р. скаржилися на поміщицю Ліпську, яка знущалася над ними. «Поміщиця завдавала шкоди нашим городам та інше зло над нами здійснювала»,²⁰ — писали вони. Того ж року селяни скаржилися ще раз, але вже на окружного комісара Півлунського, який прибув у село для розслідування справи і підписав фальшивий протокол, заготовлений самою поміщицею²¹.

Австрійський уряд і місцева адміністрація завжди виступали на захист інтересів пануючих класів і на скарги селян уваги не звертали. 1 листопада 1786 р. австрійський імператор Йосиф II видав наказ, який діяв аж до 1848 р., про порядок розгляду скарг селян на поміщиків. За цим наказом селянин повинен був скаржитися на поміщика самому ж поміщикові, чекаючи протягом 30 днів розгляду своєї справи. Якщо він був незадоволений її «вирішенням», то тоді міг скаржитися в окружне управління чи в галицьке губернаторство і т. д. При порушенні такого порядку подачі скарг останні взагалі не розглядалися і поверталися назад. Селянин мав право скаржитися тільки один раз на тиждень²².

Велика кількість скарг селян на початку XIX ст. свідчить про посилення протесту трудящих проти експлуатації їх поміщиками, духовенством і державою. Це було поширеною формою антифеодальної боротьби селянства²³.

Водночас селяни всіляко ухилялися від виконання панщини та інших повинностей. Безперервним потоком до окружного управління надходили донесення з поміщицьких маєтків про відмову селян виконувати повинності²⁴.

Доведені до відчаю, селяни починали самовільно захоплювати луки, пасовища, ділянки землі, вирубувати ліси. Так, у 1811 р. мешканці с. Костинці Чернівецького округу Іван та Андрій Бендичі та С. Коман забрали у поміщика Е. Дашкевича ділянку землі, яка раніше належала їм²⁵. Жителі с. Жучок цього ж округу в 1814 р. самовільно випасали худобу на пасовищі, яке належало державному управлінню²⁶. Таких прикладів можна навести дуже багато.

Частина селянства, тікаючи у важкодоступні гірські райони Буковинських Карпат та густі ліси передгір'їв, бралася за зброю. В запису Серетського директорату за 1784 р. повідомляється, що загін з 9 верш-

¹⁹ ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 1193—1488.

²⁰ Там же, спр. 39, арк. 2.

²¹ Там же, арк. 3.

²² Там же, спр. 3, арк. 2.

²³ І. Г. Шульга. Соціально-економічне становище Закарпаття в II пол. XVIII ст., Ужгород, 1962, стор. 130—132; Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту, стор. 36—58; М. П. Герасименко. Назв. праця, стор. 257—258.

²⁴ ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 366, арк. 2—8; спр. 498, арк. 1—3.

²⁵ Там же, спр. 2433, арк. 1.

²⁶ Там же, спр. 2844, арк. 1—4.

ників вранці 21 вересня побував у Багринівцях, а опівночі напав на шинок села Сатул-Маре. Шинкаря, який був водночас і орендарем місцевого маєтку, опришки зв'язали, забрали в нього гроші, а також дещо з одягу та продуктів. Капрал-понтонер із с. Купки Сторожинецького округу повідомляв окружному управлінню, що у вересні 1784 р. в село прибув загін у складі 40 вершників. Мазилі*, поміщик та капрал від мешканців села ніякої допомоги для відбиття нападу опришків не одержали. В листопаді цього ж року загін знову напав на поміщицький маєток у с. Купки²⁷.

Невеликі озброєні селянські загони діяли в краї і на початку XIX ст. Вони постійно поповнювалися обезземеленими і розореними селянами та втікачами-рекрутами. Це була своєрідна форма класової боротьби — буковинське карпатське опришківство. Рух опришків охопив Вишницький, Русько-Довгопільський та Сторожинецький округи Північної Буковини. В Русько-Довгопільському окрузі, зокрема, опришків очолював О. Бодурак з Довгопілля²⁸.

Опришки інколи контролювали цілі гірські райони, як це видно з повідомлення окружного управління від 22 травня 1798 р. губернському управлінню: «4 тижні тут діють загони розбійників..., захопили дороги, так що купцям неможливо проїхати в Галичину»²⁹.

Гірські місцевості були головними районами зосередження загонів опришків. Тут у лісах і печерах знаходилися схрони з арсеналами зброї і провіанту. Місцеве населення — гуцули — підтримувало опришків і поповнювало їх загони. Урядовці не могли нічого вивідати у жителів, які «і під страхом помсти» не видавали народних месників³⁰.

На початку XIX ст. у гірських районах Північної Буковини по р. Черемош діяв загін опришків Куделюка. Прикарпатські опришківські загони часто переходили р. Черемош і здійснювали правосуддя над буковинськими поміщиками і духовенством. Такі походи були зроблені, зокрема, загонами В. Джузяка, М. Штолюка. Останній здійснював походи навіть у Молдавію³¹. Після довгого переслідування австрійським властям у 1830 р. вдалося Штолюка схопити. Він був страчений разом з його побратимом М. Циганом у Вишніці³².

Під час війни Австрії проти Наполеона на Буковині діяли загони опришків Кея і Мацеля³³. У 1815—1830 рр. на Сторожинецьчині був відомий загін опришків, яких очолював В. Громада³⁴. Опришки Буковини підтримували постійні зв'язки з гайдуками Молдавії, Бессарабії та Хотинщини.

Галицька адміністрація, занепокоєна посиленням антифеодальної боротьби, 9 грудня 1783 р. прийняла спеціальний декрет про вжиття заходів щодо розшуку повстанців-опришків і призначила високу винагороду за кожного спійманого з них³⁵. У 80-х роках XVIII ст. неодноразово видавалися накази, які забороняли населенню носити зброю³⁶.

* Мазилі — окрема категорія дрібної шляхти — землевласники, відставні чиновники місцевих державних установ.

²⁷ ЧОДА, ф. 29, оп. 1, спр. 28, арк. 10—15.

²⁸ В. В. Грабовецький. Назв. праця, стор. 199.

²⁹ Там же, стор. 197.

³⁰ ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 216, арк. 17—18.

³¹ Ф. Стеблій. Ватажок опришків Мирон Штолюк. — «Радянська Буковина», 28 листопада 1964 р.

³² В. В. Грабовецький. Назв. праця, стор. 206.

³³ Ф. П. Шевченко. Назв. праця, стор. 81.

³⁴ Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область, стор. 54.

³⁵ *Continuatio edictorum et mantadoru*, 1783, стор. 132—133.

³⁶ *Continuatio edictorum et mantadoru*, 1786, стор. 132—133; ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 186, арк. 1—9.

Намагаючись придушити опришківський рух, австрійський уряд направляв проти загонів повстанців військові частини. Так, з 1806 р. 24-й та 41-й австрійські полки, які дислокувалися на території краю, постійно брали участь у придушенні руху опришків на Буковині. В гірських місцевостях були розквартировані спеціальні стрілецькі загони для боротьби з опришками.

На початку XIX ст. виступи селян стали більш масовими. У боротьбу включалися вже не окремі месники, а цілі села. Так, жителі с. Веренчанки в 1808 р. напали на маєток поміщика і вбили асесора І. Зотту³⁷. Селянські заворушення, для придушення яких викликалися війська, мали місце в 1818 р. у Вижниці та Вашківцях³⁸.

У 20-х роках XIX ст. відбувалися заворушення селян Русько-Довгопільської округи. 1820 р., зокрема, повстали селяни Путилова, і 1821 р.— Довгопілля. Обидва виступи були жорстоко придушені. Війська ще довгий час залишалися в цих селах для «втихомирення» бунтарів³⁹.

Наведені факти свідчать про те, що в ході боротьби за утвердження прогресивних для досліджуваного періоду капіталістичних відносин відбувався процес консолідації всіх верств населення. Історичний шлях суспільного розвитку неминуче вів до соціальної революції

³⁷ Ф. П. Іллєвченко. Назв. праця, стор. 81.

³⁸ ЧОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 3472, арк. 1—7.

³⁹ Там же, спр. 8674, арк. 1—3.

БІЛЬШОВИЦЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА УКРАЇНІ У 1918 РОЦІ *

Назва партійного органу
Коротка довідка про його діяльність

Джерела

ХАРКІВСЬКА ГУБЕРНСЬКА ПАРТІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Харківський губком КП(б)У

До серпня 1918 р. обов'язки губкому фактично виконував Харківський міський комітет партії. Були налагоджені зв'язки з підпільними більшовицькими організаціями повітів. До них надсилались партійні працівники, література та кошти. Після I з'їзду КП(б)У було проведено дві партійні конференції. В Харківському губкомі КП(б)У працювали: М. І. Безчетвертний, М. М. Кабаненко, Г. Сапожников, І. Ф. Смирнов, О. І. Руденко та ін. Восени 1918 р. в губернській парторганізації працювало більше тисячі комуністів. В підпільній друкарні було надруковано понад 10 тис. листівок і 2 тис. газет «Донецкий пролетарій». Діав губревком (голова — В. Ф. Логінов). Губком проводив значну роботу серед населення і військ окупантів. У серпні — вересні губком зазнав провалів, але робота була відновлена.

* Харківський міськком партії (1917)

Створений у травні 1918 р. з більшовиків-підпільників міста. В той час парторганізація налічувала близько 60 членів. До міськкому входили: І. Ф. Смирнов, М. І. Безчетвертний, І. К. Дудка (Петінський), Е. Приєдїтіс, Г. П. Хоперська (зв'язківець) та ін. Під керівництвом міськкому працювало чотири районних організації КП(б)У. Поширювалась нелегальна література, були створені ревкоми, бойові дружини робітників. У липні та вересні відбулись партійні конференції. У жовтні 1918 р. у місті діяло близько 300 комуністів. Делегати на I з'їзді — І. Ф. Смирнов, М. І. Безчетвертний, Е. Приєдїтіс, на II з'їзді — М. І. Безчетвертний. В зв'язку з арештами робота комітету в листопаді була послаблена. Але в грудні міськком очолив збройну боротьбу за відновлення влади Рад.

Петінський райком КП(б)У (1917)

Був обраний на зборах представників партосередків паровозобудівного, Гельферіх—Саде, ВЕК та інших заводів наприкінці липня — на початку серпня 1918 р. На жовтень в районі налічувалося близько 200 комуністів. Голова райкому — І. К. Дудка (Петінський), члени — К. Шадурський, М. Лисеев та ін. Райком займався створенням нових партосередків, розповсюдженням нелегальної літератури, збиранням зброї. Діав рев-

Второй съезд КП(б)У, стор. 31—32; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 292, арк. 1; спр. 287, арк. 1,4; спр. 320, арк. 4; ф. 10417, оп. 4, спр. 58, арк. 61; спр. 59, арк. 5—6; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 81, 85; «Летопись революции» 1930, № 2, стор. 163.

Второй съезд КП(б)У, стор. 32; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 287, арк. 1; спр. 309, арк. 6; спр. 320, арк. 4; спр. 920, арк. 5,8; «Летопись революции», 1925, № 2, стор. 12; 1930, № 2, стор. 152—153.

Второй съезд КП(б)У, стор. 32; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, 2, спр. 293, арк. 1—5; спр. 320, арк. 14; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 79, 91.

* Початок див.: «УІЖ», 1978, № 7—8.

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
ком, бойовий загін. На честь першої річниці Жовтня комуністи організували страйк, очолили боротьбу робітників за відновлення діяльності Ради робітничих депутатів.	
* Партосередок паровозобудівного заводу (1917) Створений у травні-червні 1918 р. В ньому працювали комуністи І. Дудка, М. Лисев, К. Шадурський. На базі партосередку ХПЗ був створений Петінський райком партії.	Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 319, арк. 3; спр. 322, арк. 3.
Партосередок заводу Гельферіх—Саде (1917) Створений з ініціативи І. Дудки. В осередку активно працював комуніст С. Д. Височиненко.	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 90.
Партосередок заводу Мельгозе Організований Петінським райкомом партії. В осередку працювали Апришко, А. Хохлов та ін.	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 90.
* Партосередок заводу БЕК (1917) Розпочав діяльність у травні 1918 р. До нього входила група комуністів-латишів: Е. Приєдітис, З. Ф. Зіндерман, Ейсмонт, Вітке, Е. К. Аболін та ін. Видавалась газета «Комуніст» латиською мовою, друкувались листівки російською та німецькою мовами.	Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10417, оп. 4, спр. 1, арк. 5—8.
Партосередок ст. Харків—Товарна Створений влітку 1918 р. Петінським райкомом партії. Активно працювали комуністи Комаровський, Шаповалов та ін.	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 91.
Івано-Холодногірський райком КП(б)У (1917) Партійна організація оформилась після I з'їзду КП(б)У. До райкому входили М. Пустогвар, Б. В. Кубасов, І. Гудков, П. Ф. Лебедев та ін. Основну роботу райком проводив серед залізничників. У липні—серпні 1918 р. керував страйком залізничників харківського вузла. У жовтні парт-організація налічувала близько 60 комуністів. Делегатом II з'їзду КП(б)У був П. Ф. Лебедев.	Второй съезд КП(б)У, стор. 192; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10417, оп. 4, спр. 71, арк. 48; Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні, К., 1967, стор. 271—275.
* Партійна організація вагонних майстерень Працювала з перших днів окупації під керівництвом М. М. Кабаненка. Активну роботу проводили комуністи Дацько, Ісаєв, Пліско, С. Рос-торгуєв та ін. У липні був створений залізничний ревком. Комуністи-залізничники виконували завдання обкому та губкому, забезпечували їх зв'язок з ЦК та місцевими парторганізаціями.	Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 310, арк. 2; спр. 312, арк. 30—32.
Основ'янський райком КП(б)У (1917) Створений у липні 1918 р. Його очолював І. Г. Гвоздьов, члени райкому — В. І. Журавель, Т. С. Козаков, М. Кривомаз, В. Михайлов та ін. Райком спрямовував діяльність комуністів залізничних вузлів Північно-Донецької залізниці. Приючував ревком, бойова дружина. Був створений склад боеприпасів. У листопаді стався провал, але робота не припинялась.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 4, арк. 30; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 309, арк. 3,5; спр. 503-а, арк. 5, 8, 15, 17.
* Партосередок Північно-Донецького залізничного відділку У червні в осередку було 10 комуністів. Мали зв'язок з парторганізацією ст. Основа, де 27 червня 1918 р. брали участь у партзборах по виборах делегатів I з'їзду КП(б)У.	Протоколи первого съезда КП(б)У, стор. 104; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 3, арк. 1.
* Партійна організація ст. Основа (1917) Відновила діяльність у травні 1918 р. На I з'їз-	Т а м ж е.

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
ді КП(б)У була представлена делегатами А. О. Близниченком і Волковим. Стала основою районної партійної організації. Комуністи керували страйком залізничників станції в липні 1918 р. Через основ'янських комуністів здійснювався зв'язок з більшовицьким підпіллям Зміїва, Ізюма та інших міст.	
Міський райком КП(б)У (1917)	Спогади про перший з'їзд
Створений після I з'їзду КП(б)У. Керував роботою партгруп профспілок та окремих партосередків. Активно працювали М. Патрикеев, І. Зискінд, М. Зуев.	КП(б)У, стор. 79.
* Партгрупа профспілки «Игла»	Партархів Харківського обкому
Працювала з початку окупації. Вела роботу серед швейників міста. Майстерні використовувались для явок.	Компартії України, ф. 10417, оп. 4 спр. 58, арк. 61—62.
* Партосередок трамвайного депо і майстерень (1917)	Спогади про перший з'їзд
Створений у травні 1918 р. комуністом Гребенюком.	КП(б)У, стор. 76.
Ізюмська повітова організація КП(б)У (1917)	Второй съезд КП(б)У, стор. 32;
Підготовчу роботу по створенню повітової парт-організації провело оргбюро на чолі з посланцем Харківського губкому С. Давиденком («Ключ»). Повітова партконференція відбулася у вересні 1918 р. В середині жовтня в повіті працювало 220—230 членів партії, 130 з них — в чотирьох волосних організаціях, і решта — у двох міських.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 52; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 320, арк. 1.
* Партійна організація Ізюмських залізничних майстерень	Второй съезд КП(б)У, стор. 191;
Створена до I з'їзду КП(б)У. Мала зв'язок з Харківським комітетом партії. Очолював організацію І. Белянович. Його ж було обрано делегатом II з'їзду КП(б)У.	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 97.
Партосередок с. Петровське	Історія міст і сіл УРСР. Хар-
Створений після I з'їзду КП(б)У. В осередку працювали: Й. А. Шолохов, В. М. Ханін, І. І. Непочатов, П. Р. Румянцев та ін.	ківська область, К., 1967, стор. 184.
Партосередок с. Савинці	Історія міст і сіл УРСР. Хар-
Осередок влітку 1918 р. організували комуніст Ф. П. Дудка та С. М. Курило. Велась робота серед селян. Був створений партизанський загін.	ківська область, стор. 176.
Зміївська повітова організація КП(б)У.	ПА ІІП при ЦК Компартії Ук-
Була оформлена на повітовій партконференції у вересні 1918 р. До керівного ядра входили В. Г. Козирев (Резуцький), П. І. Буценко, Ф. Г. Шевченко, П. І. Аров, І. Р. Яценко. Центром повітової організації було с. Таранівка. У жовтні організація налічувала більше 80 членів партії. Діяв ревком, бойовий загін. Було створено партосередок у військовій частині гетьманців.	раїни, ф. 1, оп. 4, спр. 186, арк. 97, 171; оп. 13, спр. 7, арк. 15; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10417, оп. 4, спр. 154, арк. 1—2.
Партійна організація с. Таранівки	Партархів Харківського обкому
До організації входили робітники харківських підприємств і селяни-бідняки. Активну роботу в селі проводив член ЦК КП(б)У першого обрання П. І. Буценко.	Компартії України, ф. 10417, оп. 4, спр. 154, арк. 2 ;спр. 172, арк. 17.
Партосередок м. Зміїв (нині Готвальд)	ПА ІІП при ЦК Компартії Ук-
Влітку 1918 р. в підпіллі працювало 17 комуністів. Проводилась робота по створенню нових партосередків в селах.	раїни, ф. 1, оп. 4, спр. 186, арк. 97, 171.

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
Партосередок м. Чугуїв Виник влітку 1918 р. і налічував 7 комуністів. Очолював партосередок І. Л. Ільїн. Представник осередку брав участь у повітовій партконференції.	Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10417, оп. 4, спр. 172, арк. 17; Історія міст і сіл УРСР. Харківська область, стор. 890.
Партосередки сіл повіту: Охоче, Гуляйполе, Ленівка, Олексіївка. Утворені влітку 1918 р. з допомогою представників зміївського повітового та Харківського губернських комітетів партії.	Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10417, оп. 4, спр. 154, арк. 2; спр. 172, арк. 17.
Партійна організація м. Охтирка. Влітку 1918 р. комуністи м. Охтирки працювали під керівництвом Богодухівського комітету. В серпні був встановлений зв'язок з Харківським губкомом КП(б)У.	Т а м ж е, оп. 1, спр. 280, арк. 26; спр. 920, арк. 11—12.
* Партосередок с. Шарівка. Створений у травні 1918 р. Очолював його П. П. Курочка.	Історія міст і сіл УРСР. Харківська область, стор. 272.
Партосередок м. Золочів. У підпіллі працювала невелика група комуністів на чолі з Я. Д. Коником.	Золочів. Історико-краєзнавчий нарис, Харків, 1972, стор. 18.
Сумська повітова організація КП(б)У (1917). Створена після I з'їзду КП(б)У. Очолював повітком О. Сивцов. В доповіді Харківського губкому II з'їздові КП(б)У організація відзначалась як одна з найактивніших.	Второй съезд КП(б)У, стор. 32; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 4, арк. 30; Історія міст і сіл УРСР. Сумська область, К., 1972, стор. 102.
* Партійна організація ст. Суми. Діяла в підпіллі з весни 1918 р. Керувала страйком сумських залізничників. На її базі була створена повітова парторганізація.	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 82.
Лебединська повітова організація КП(б)У (1917). Створена у вересні 1918 р. До повіткому входили: Ю. І. Базавлук, Ф. Е. Басанець, І. І. Лисянський, Я. Ф. Козій. Створювались партизанські загони. В жовтні організація налічувала близько 100 членів партії.	Второй съезд КП(б)У, стор. 32; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 4, спр. 71, арк. 3.
Партосередок с. Межиріч. Створений І. І. Лисянським в липні 1918 р. В підпіллі діяв волосний ревком. Був організований партизанський загін.	Історія міст і сіл УРСР. Сумська область, стор. 272.
* Богодухівська повітова організація КП(б)У. Відновила діяльність однією з перших в губернії. До райкому входили: Г. М. Кривоніс (голова), Т. Панасенко, С. Кривець, Т. Красний, І. П. Теличенко. Комуністи розповсюджували листівки, формували партизанські загони. В селах повіту було створено 12 підпільних груп, в які входило близько 120 чол.	Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 280, арк. 26—28.
Партійна організація м. Куп'янськ. У Куп'янську влітку 1918 р. діяло два партосередки. Один на ст. Куп'янськ-вузлова, а другий — в місті. У вересні парторганізацію очолив присланий ЦК КП(б)У І. І. Мозговий. Активно працювали комуністи І. В. Яковина, П. С. Михайлюк, І. Д. Сморошко та ін.	Партархів Харківського обкому партії, ф. 10, оп. 1, спр. 920, арк. 11; «Соціалістична Харківщина», 26 грудня 1960 р.; Історія міст і сіл УРСР, Харківська область, стор. 674.

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
* Партійна організація ст. Лозова. Організована до I з'їзду КП(б)У. Її представник брав участь в роботі з'їзду. На початку липня 1918 р. організація налічувала 26 членів.	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 10, 80.
Партосередок с. Сахновщина. В підпіллі працювала група більшовиків.	Історія міст і сіл УРСР. Харківська область, стор. 808—809.
Партосередок ст. Мерефа. Створений харківськими залізничниками після I з'їзду КП(б)У. Діяла бойова дружина.	ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 113, арк. 127.
* Партійна організація ст. Люботин. Діяла з початку окупації. Діяльність активізувалась після I з'їзду КП(б)У. В Люботині була явка губкому партії. Очолював організацію М. Т. Кутувий.	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 82, 84; «Летопись революции», 1926, № 2, стор. 11.
Партійна організація с. Вільшани. Створена Харківським губкомом в липні-серпні 1918 р. Більшовики розповсюджували листівки, був створений ревком. Делегат парторганізації на II з'їзді КП(б)У повідомляв, що в парторганізації с. Вільшани та партосередку с. Рогозянки налічувалось близько 70 комуністів.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 12.
Партосередок с. Рогозянка. Діяла під керівництвом Вільшанської партійної організації.	Т а м ж е.

КИЇВСЬКА ОБЛАСНА ПАРТІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Київський обком КП(б)У.

Обласна партійна організація створена в липні 1918 р. за рішенням I з'їзду КП(б)У. До неї входили більшовицькі організації Київської, Полтавської, Подільської, Волинської, Чернігівської та частини Мінської і Могилівської губерній (Полісся). Делегати I з'їзду КП(б)У від цих парторганізацій обрали тимчасовий обком КП(б)У, який перебував у Києві. У складі обкому працювали: М. М. Майоров (голова), С. І. Соколовська, М. П. Тарногородський, М. В. Рєут, П. Ф. Слинько та ін.

У вересні 1918 р. відбулася обласна партійна конференція, на якій було представлено 42 парторганізації (1500 членів партії). Всього на середину жовтня в області працювало близько 2600 комуністів. Після II з'їзду КП(б)У Київський обком очолив С. В. Косіор. Обком проводив значну роботу по викриттю контрреволюційної суті буржуазно-націоналістичної Директорії та відновленню Радянської влади. З вересня 1918 р. обком разом з міськкомом видавав нелегальну газету «Киевский коммунист».

Второй съезд КП(б)У, стор. 21—27; ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 112, арк. 100—102; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 9241, оп. 4-а, спр. 32, арк. 6; Під гнітом німецького імперіалізму. 1918 рік на Київщині. Статті, спогади, документи, хроніка, К., 1927, стор. 49—50; «Киевский коммунист», 22 вересня 1918 р.

КИЇВСЬКА ГУБЕРНСЬКА ПАРТІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ

* Київський губком КП(б)У

Тимчасове губернське оргбюро було створене у червні 1918 р. Після I з'їзду КП(б)У проводилась активна робота по відновленню та створенню мережі партійного підпілля, по організації збройної боротьби трудящих. Невдале серпневе повстання значно ослабило партійні організації губернії. На початку вересня відбулась об'єднана губернська та міська партійна конференція. До

Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 5; Второй съезд КП(б)У, стор. 21; ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, стор. 112, арк. 11—12; Київський обласний державний архів, ф. Р-812, оп. 1, спр. 56, арк. 50—51; Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции. Сборник до-

Назва партійного органу
Коротка довідка про його діяльність

Джерела

губкому входили: Є. Ф. Едельштейн, С. І. Соколовська, Г. Г. Тимофеева та ін. На середину жовтня 1918 р. більшовицькі організації діяли в усіх 12 повітах Київської губернії. Повітові парторганізації були об'єднані в 4 окружні (районні). Губком мав типографію, де було надруковано близько 15 тис. примірників газет, багато листівок, відозв. (У жовтні типографія була розгромлена вартою).

*** Київський міськком КП(б)У (1917)**

Для партійної роботи в підпіллі було залишено кілька комуністів. Поступово відновили діяльність партійні організації в районах міста. До міськкому партії, обраного у червні 1918 р., входили: М. В. Реут, П. М. Дегтяренко, О. К. Ластовський, В. Волков, кандидати: М. Є. Врублевський та Д. Ейленкріг. Міськком видавав листівки та відозви до залізничників, селян, австро-німецьких солдатів. До жовтня 1918 р. було проведено три міські партконференції. У місті працювало 348 комуністів, діяв ревком, бойові дружини.

Райкоми партії м. Києва:

- * Миський (1917),
- * Деміївський (1917),
- * Лук'янівський (1917),
- * Печерський (1917),
- * Подільський (1917),
- * Шулявський (1917)

Майже всі райкоми партії відновили діяльність у травні—червні 1918 р. Активно діяли Печерський і Подільський райкоми партії. В цих районах були розміщені великі промислові підприємства, в т. ч. і завод «Арсенал».

Більшовицькі осередки у профспілках:

*** Рада профспілок робітників м. Києва**

Створена у квітні 1918 р. До бюро фракції входили М. Є. Врублевський, Б. Коган та ін. У жовтні фракція видала листівку, присвячену річниці Жовтневої революції.

У профспілках:

- * шкіряників
- * друкарів,
- * кухарів,
- * робітників цукрових підприємств

Створені у травні 1918 р. Міськком партії використовував більшовицькі осередки профспілок для боротьби з впливом меншовиків та бундівців у середовищі робітників.

Черкаська окружна (районна) організація КП(б)У

Створена на окружній партконференції у жовтні 1918 р. Об'єднувала більшовицькі організації Черкаського, Уманського, Чигиринського та Звенигородського повітів. До окружного входили: А. М. Рибак, О. Кушаківський, Л. Боярська («Катя»), та ін. У листопаді 1918 р. видано один номер газети окружному «Знамя коммунизма».

*** Парторганізація м. Черкаси (1917)**

Створена у травні 1918 р. посланцем Київсько-

кументов и материалов, К., 1962, стор. 80—84; «Киевский коммунист», 5 жовтня 1918 р.

Протоколы первого съезда КП(б)У, стор. 5; Второй съезд КП(б)У, стор. 23; ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 20; ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 112, арк. 349; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 9241, оп. 4-а, спр. 32, арк. 2; Київський обласний державний архів, ф. Р—812, оп. 1, спр. 35, арк. 9; Гражданская война на Украине, стор. 240—241; Під гнітом німецького імперіалізму, стор. 242—243.

Протоколы первого съезда КП(б)У, стор. 5; Второй съезд КП(б)У, стор. 23; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 9241, оп. 4-а, спр. 32, арк. 11.

Київський обласний державний архів, ф. Р—812, оп. 1, спр. 56, арк. 14; Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 108—110; ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 1, оп. 13, спр. 4, арк. 23—24; «Літопис революції», 1928, № 4, стор. 20.

ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 112, арк. 168; Киевщина в годы гражданской войны, стор. 115; До історії більшовицьких організацій Черкащини, Черкаси, 1958, стор. 77; «Киевский коммунист», 27 жовтня 1918 р.

Протоколы первого съезда КП(б)У, стор. 5; ЦДАЖР УРСР,

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
го губернського оргбюро М. Майбородою. На зборах комуністів обрано партком у складі: М. Майбороди, Ф. Тищенко, А. Шерстюка. Після I з'їзду КП(б)У — стала базою окружної парт-організації.	ф. 1216, оп. 1, спр. 110, арк. 117; О. Тканко, С. Найдено. Черкаси. Історико-краєзнавчий нарис, Черкаси, 1958, стор. 63—64.
Уманська повітова організація КП(б)У Повітова організація оформилась восени 1918 р. після прибуття представника Київського губкому А. М. Рибак. На партійних зборах у вересні був обраний повітком: Г. І. Рубальський, Я. Семенов, С. Партигул та ін. На II з'їзді КП(б)У делегат «Поля» — П. Рубальська.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 47; Під гнітом німецького імперіалізму, стор. 242; До історії більшовицьких організацій Черкащини, стор. 71—76.
* Парторганізація м. Умань (1917) Створена у кінці червня 1918 р. Активізувала діяльність після I з'їзду КП(б)У. До середини жовтня видано і розповсюджено 13 тис. примірників нелегальної літератури. Восени в місті працювало 25 комуністів.	Т а м ж е.
* Партосередок Уманського училища садівництва та землеробства До осередку входили І. Гладун, С. Ковган, К. Савицький, А. Чалий та ін. Через них повітком здійснював зв'язок з сільськими партосередками.	До історії більшовицьких організацій Черкащини, стор. 68.
* Парторганізація м. Чигирин Створена в період підготовки до I з'їзду КП(б)У представником Київського губернського оргбюро. Була представлена на Черкаській окружній партконференції.	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 5; До історії більшовицьких організацій Черкащини, стор. 77.
Парторганізація м. Звенигорода Оформлена Київським губкомом на початку серпня 1918 р. В організації регулярно проводились партзбори, поширювались серед населення листівки. Восени в організації працювало 15 членів партії. Керувала повстанням селян повіту. На II з'їзді КП(б)У делегат «Саша».	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 5.
Партосередок с. Вільшана Для зміцнення партосередку Звенигородська організація направила комуніста І. Д. Гулькіна. Організаторами партизанських загонів були комуністи А. Герасун та О. Заславський.	Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 9241, оп. 4-а, спр. 83, арк. 43.
Партосередок м. Липовець Більшовицький осередок містечка був зв'язаний з Уманським повітком, який забезпечував їх нелегальною літературою. Листівки передруковувались на гектографі.	Історія міст і сіл УРСР. Київська область, К., 1971, стор. 357.
Київська окружна організація КП(б)У Створена на окружній партконференції 9 жовтня 1918 р. До її складу входили більшовицькі організації Васильківського, Сквирського, Канівського та частини Київського повітів. Окружком КП(б)У перебував у м. Біла Церква. Члени комітету — Жук (Черниш), Булгаков, Самойлов. Більшовики видавали листівки. Вийшов один номер газети окружному «Комуніст». Організація була представлена на II з'їзді КП(б)У. В кінці жовтня 1918 р. окружком був вистежений агентами державної варті.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 29; ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 112, арк. 11—21; Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 404; Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 88—89.
* Парторганізація м. Біла Церква (1917) Створена до I з'їзду КП(б)У. Була представлена на з'їзді — делегат Булгаков. Після про-	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 103; Киевщина в годы гражданской войны и ино-

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
валу окружкому в місті діяла група більшовиків. Наприкінці 1918 р. міська парторганізація відновила роботу.	странный военной интервенции, стор. 88—89; 1917—1920 рр. на Білоцерківщині, Б. Церква, 1927, стор. 30.
Парторганізація м. Васильків (1917) Оформилась у серпні 1918 р. Представник організації брав участь в роботі окружної партконференції. У жовтні організація налічувала 22 комуністи. Діав ревком, створювались партизанські загони.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 4, спр. 186, арк. 197; ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 112, арк. 21.
Партосередок м. Фастів (1917) Влітку в містечку діяв більшовицький партосередок.	Історія міст і сіл УРСР. Київська область, стор. 686.
* Партійна організація м. Ходорків Сквирського повіту Розпочала підпільну діяльність у травні 1918 р. ІІ представник брав участь у Всеукраїнській нараді більшовиків 26 травня 1918 р. Влітку головну увагу члени організації зосередили на підготовці збройного виступу трудящих. Була представлена на губернській нараді ревкомів. У другій половині серпня в результаті невдачі повстання організація була розгромлена. До ІІ з'їзду КП(б)У фактично не працювала.	Протоколи первого съезда КП(б)У, стор. 5; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 9241, оп. 4-а, спр. 51, арк. 8—9.
Партосередок с. Шамраївка Створена після І з'їзду КП(б)У. Очолював її комуніст-шахтар В. М. Ткаченко. Активно працювали А. Шлапацький, В. Грузд, Т. Мироненко, І. Ярошенко та ін.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 5, оп. 1, спр. 158, арк. 284; Історія міст і сіл УРСР. Київська область, стор. 586.
* Партосередок м. Тараща Створений весною 1918 р. Активно працювали О. Ковтун, І. Н. Гриневич, Я. П. Лисенко та ін. Головна увага приділялась організації повстанського руху. У червні почав діяти ревком. У головному повстанському штабі працювали більшовики — В. С. Баяс, І. Н. Гриневич, П. В. Мозоль та ін.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 13, оп. 1, спр. 13, арк. 1; Історія міст і сіл УРСР. Київська область, стор. 624.
Партосередок м. Тетіїв Влітку 1918 р. партосередок налічував 8 комуністів. Активно працювали Н. В. Кандзей, М. Г. Бурмас, О. В. Панченко та ін.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 13, оп. 1, спр. 13, арк. 2; Історія міст і сіл УРСР. Київська область, стор. 565.
* Парторганізація м. Малин (1917) Створена в квітні 1918 р. Актив парторганізації: Безбородько, Мельниченко, Канюка, Друзь та ін. В розпорядженні підпільників була типографія, друкувались і розповсюджувались листівки. На І з'їзді КП(б)У був делегатом «Безбородько»-Череватський. В кінці липня 1918 р. німецька контррозвідка викрила організацію. Частина комуністів загинула. Більшовицька організація відновила діяльність на початку листопада 1918 р.	Протоколи первого съезда КП(б)У, стор. 103; Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 163, арк. 10; Під гнітом німецького імперіалізму, стор. 143.
Бердичівська повітова організація КП(б)У. Повітова партконференція була скликана на початку грудня 1918 р., в якій брали участь 30 делегатів від волостей повіту і стільки ж — від осередків міста. Був обраний повітком.	Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 9241, оп. 4-а, спр. 74, арк. 16.
* Парторганізація м. Бердичів (1917) Відновила діяльність весною 1918 р. На І з'їзді КП(б)У була представлена двома делегатами.	Протоколи первого съезда КП(б)У, стор. 77, 104.

Назва партійного органу Коротка довідка про його діяльність	Джерела
У серпні був створений ревком, проведено страйк друкарів.	
* Партосередок заводу Шленкера (м. Бердичів). Створений у квітні 1918 р. Був одним з активних осередків міста. В кінці року осередок виріс в парторганізацію, яка налічувала 40 комуністів.	Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 32, оп. 1, спр. 13, арк. 13.
* Партосередок с. Поташня Канівського повіту В липні 1918 р. тут відбулися партійні збори з участю представника Київського губкому. В ревкомі працювали М. Дорошенко, С. Федоренко, К. Слабкий, Е. Рубаха та ін.	До історії більшовицьких організацій Черкащини, стор. 100; Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область, К., 1972, стор. 328.
* Парторганізація м. Богуслав Працювала в підпіллі з початку окупації. Була представлена на Всеукраїнській нараді більшовиків у Києві. Діяв ревком, створювались партизанські загони.	«Коммунист», 1918, № 1—2, стор. 23.
* Партосередок с. Голяки. Був оформлений восени 1918 р. з групи селян-підпільників, учасників збройного повстання.	«Літопис революції», 1928, № 2, стор. 7.
* Партосередок с. Ржищів Київського повіту. Створений напередодні I з'їзду КП(б)У Київським губернським оргбюро. Більшовики вели пропаганду серед селян, діяв партизанський загін.	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 5; Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции стор. 61.
* Радомишльська повітова організація КП(б)У. Повітова партконференція відбулась у червні 1918 р. До повіткому були обрані І. Кравченко, Г. Власенко, Л. Бетін, І. Драпій. В роботі I з'їзду КП(б)У брали участь три делегати від Радомишльської організації. Був створений ревком та партизанський загін. В результаті невдалого виступу під час серпневого повстання організація була розгромлена. Відновила діяльність тільки в кінці листопада 1918 р.	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 77, 100; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 9241, оп. 4-а, спр. 82, арк. 8; Під гнітом німецького імперіалізму, стор. 132.
* Парторганізація м. Радомишль (1917) Розпочала роботу з початку окупації. Провела роботу по встановленню зв'язків з організаціями повіту та скликанню повітової партконференції. В серпні 1918 р. була розгромлена. Відновила діяльність восени.	Т а м ж е.
* Парторганізація м. Брусилів (1917). Створена весною 1918 р. Активно працювали Г. Ривченко, Р. Гулько, М. Гулько, та ін. На шапірографії розмножувались листівки та відозви. Під час серпневого повстання організація зазнала значних втрат.	Під гнітом німецького імперіалізму, стор. 132—135; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 185.
* Парторганізація м. Коростишів. Створена в червні 1918 р. На чолі парторганізації стояли М. С. Токарський, І. М. Шуренко, К. В. Гелевей (був визначним організатором партизанського руху). Діяв бойовий загін робітників-каменярів, друкарня.	Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 9241, оп. 4-а, спр. 82, арк. 9; Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 848, оп. 1, спр. 2, арк. 68; Під гнітом німецького імперіалізму, стор. 132, 137.
* Партосередок Бердичівського шкірзаводу. Створений у жовтні 1918 р. Організатори осередку — Шморгун і Островський. Налічував 13 комуністів.	Т а м ж е, арк. 4.

Спогади

ЗАПИСНА КНИЖКА КОМІСАРА

(Закінчення) *

Із записника

Копище — Олевський.
2 000 чол. жили у лісах,
зібралися люди, село спалене.
Жеревці — близько 2 700 чол.,
спалене село.

З перших кілометрів нового рейду нас знову, в котрий уже раз, вразили звірства окупантів.

Весь світ знає про трагедію французького села Орадур, чехословацького — Лідіце, російського — Красухи і білоруського — Хатині. Не менше злочинів вчинили гітлерівці й на Україні, де вони знищили подібним чином сотні сіл і селищ.

Село Копище знаходиться на півночі Житомирської області. На його місці партизани побачили чорне згарище. Спалені були всі будинки, колгоспні будівлі, школа, клуб, лікарня, дитячі ясла. Трагедія розігралася 13 липня 1943 р. Дев'ять днів хазяйнували карателі у селі. Близько 2 000 чол., скільки можна було загнати в клуб, вони спалили там живцем. Багато людей загинуло у своїх хатах. За кілька днів до приходу карателів колгоспниця Софія Чорнуха народила дівчинку. Коли почалася облава, жінка, долаючи слабість, відповзла з немовлям на город. Але фашисти помітили її і по-звірячому вбили обох. На тілі матері залишилося 25 ран, дитини — 5.

Така сама доля спіткала й село Жеревці, згадане в записнику. Тисячі жителів змушені були тікати в ліси і переховуватися там.

Страшну картину побачили ми й на території Вінниччини, де фашисти також систематично проводили спустошливі каральні експедиції проти місцевих жителів, які, незважаючи ні на що, активно підтримували партизанів і підпільників. Так були спалені села Уладівка, Пенівка, Бруслинів, Пархомівка, Супруців та багато інших. Більш як 200 тис. мирних жителів — стариків, жінок, дітей — загинуло від рук окупантів. За далеко не повними даними, понад 64 тис. чол. — переважно молодь — було вивезено на каторжні роботи до фашистської Німеччини.

Із записника

7. І.— Зустріч у п/з ім. Леніна.
1. Пархоменко — дир. с/г школи.
2. Ус Микола — із Вінницької філармонії.
3. Олійник — редактор Літинської газети.

* Початок див.: «УІЖ», 1978, № 5.

4. Ботвинко — дир. 16 шк.
5. Марченко.
6. Миронюк.

Темні осінні ночі, густі тумани — надійні помічники партизанів. У другій половині грудня з'єднання пройшло з боями майже 200 км і досягло північних районів Вінницької області. Несподіваним кидком наші загони з ходу форсували Південний Буг поблизу м. Хмільника і ранком 4 січня 1944 р. розташувалися в селах Літинського та Хмільницького районів, кілометрів за 40 на північний захід від Вінниці. Незабаром тут відбулася моя зустріч з командуванням і загонами Вінницького партизанського з'єднання ім. В. І. Леніна. Деяких командирів, політпрацівників і бійців цього з'єднання, зокрема тих, чий прізвища згадано в записі від 7 січня 1944 р., я знав особисто ще по роботі у мирний час.

Зустріти у доброму здоров'ї знайомих людей після двох з половиною років воєнних знегод — велика радість! Смакуючи міцний самосад, ми довго і по-дружньому розмовляли у жарко натопленій землянці. Згадували довоєнні дні, товаришів по роботі...

Педагоги, працівники культури, журналісти — люди суто мирних професій. Та прийшла грізна для Батьківщини година, і всі вони взяли за зброю. Спочатку — підпільна робота, а коли формувалися партизанські загони, без довгих роздумів влилися до них. С. Т. Марченко, О. С. Миронюк — комісари загонів, М. Ф. Ус — командир групи, С. І. Олійник — начальник штабу загону, М. І. Ботвинко — політкерівник групи.

Під час розмови з давніми друзями мене цікавило не тільки життя табору. Хотілося також дізнатися про методи бойових дій загонів і з'єднання в цілому. З усього було видно, що в їх тактиці переважали напади на дрібні групи карателів та невеликі ворожі об'єкти.

За вказівкою ЦК КП(б)У Вінницький підпільний обком партії прийняв рішення вивести обидва з'єднання на територію області для проведення там широких бойових дій. Обов'язки командира з'єднання ім. В. І. Леніна, яке стало називатися кавалерійською бригадою, були покладені на майора М. І. Владимирова, а комісара — на мене. Комуніст С. А. Поздєєв залишився на посаді начальника штабу. Бойові дії з'єднань координував створений обкомом партії обласний штаб партизанського руху, до складу якого ввійшли Д. Т. Бурченко, Я. І. Мельник, М. І. Владимиров і я.

Спільний рейд обох з'єднань тривав з 9 січня по 20 березня 1944 р. Маршрут, який, залежно від обставинки, багато разів змінювався, пролягав по районах, що опинилися взимку та навесні 1944 р. в центрі найважливіших подій війни.

Із записника

- Заг. ім. Кармалюка — Федоров Г. П.
« » Щорса — Пархоменко О. Т.
« » № 3 — Басалаєв П. І.
« » Суворова — Чернявський К. І.
« » Сталіна — Марченко С. Т.
« » Богуна — Кузнецов К. Д.
« » Чапаєва — Миронюк О. С.
« » Ворошилова — Янчицький М. І.
Розвідка — Дмитров В. І.

Відомо, що інститут комісарів у партизанському русі, на відміну від регулярної армії, був збережений до кінця війни. Цим підкреслю-

валися специфіка і особливе політичне значення всенародної боротьби у глибокому тилу ворога.

Названі у наведеному вище списку особи — політичний склад загонів кавалерійської бригади ім. В. І. Леніна. Безмежно віддані справі партії, чесні і принципові комуністи, політпрацівники проводили величезну роботу, спрямовану на забезпечення високого бойового духу бійців, на безумовне виконання ними всіх наказів командування.

Візьмемо, наприклад, Семена Терентійовича Марченка. Народився він у Жмеринському районі (Вінниччина) — на батьківщині прославленого народного героя Устима Кармалюка. Вивчився, став інженером. Працював на Московському авіазаводі. Член ВКП(б) з 1925 р. Коли почалася Вітчизняна війна, Семен Терентійович був комісаром полку народного ополчення, яке обороняло підступи до столиці нашої Батьківщини — Москви. Потрапив в оточення. Пробравшись у рідні краї, організував у Літинському районі кілька підпільно-диверсійних груп. Більш як півтора року керовані С. Т. Марченком підпільники вели героїчну, сповнену постійного ризику боротьбу з ворогом. Шлях від підпільної до партизанської боротьби, подібний до того, що його пройшов С. Т. Марченко, — це шлях багатьох тисяч радянських патріотів у роки Великої Вітчизняної війни. Потрапивши до загону народних месників, С. Т. Марченко став політкерівником підрозділу, а згодом — секретарем парторганізації з'єднання ім. В. І. Леніна. Пізніше він був комісаром загону, що переріс у самостійне з'єднання ім. Й. В. Сталіна. Розсудлива, смілива і ділова людина, Семен Терентійович вмів знайти ключик до серця кожного бійця і користувався серед них заслуженим авторитетом. Командував цим загonom (з'єднанням) комуніст В. Ф. Слюсаренко, також колишній підпільник.

Костянтин Іванович Чернявський — кадровий офіцер Червоної Армії. Потрапивши в оточення, він продовжував боротьбу з ворогом. У 1942—1943 рр. керував підпільною групою с. Майдан-Чапельський Вінницького району, разом з членами якої пішов у партизани. Тут К. І. Чернявський став комісаром загону ім. О. В. Суворова, яким командував комуніст О. В. Кокарев — у минулому керівник підпільної організації, що діяла на залізничній станції Вінниця.

Загін ім. М. О. Щорса сформувався на базі підпільної організації, керованої Тимофієм Михайловичем Шкрабоцьким. Він і став командиром цього формування. Комісаром було призначено Олексія Тарасовича Пархоменка. Особовий склад загону відзначався міцною дисципліною, стійкістю і мужністю у боях. Сам Тимофій Михайлович навіть після серйозного поранення не склав повноважень, а продовжував виконувати свої нелегкі обов'язки.

Омелян Семенович Миронюк був найстаршим у бригаді не тільки за віком, а й за партійним стажем. Комуністом він став ще до революції. Великий досвід керівної роботи допомагав йому у нелегкій діяльності на посту комісара загону ім. В. І. Чапаєва, командиром якого був 23-річний Петро Тимофійович Кугай — підпільник с. Павлівки Калинівського району, один з організаторів загону ім. В. І. Леніна.

Мужнім і витривалим комуністом зарекомендував себе комісар Павло Іванович Басалаєв. Одного разу фашистська «рама», літаючи над лісом, виявила партизанів. Невдовзі з'явилися ворожі бомбардувальники. Павла Івановича було тяжко поранено, однак від евакуації він навідріз відмовився. Лікували його у санчастині з'єднання, перевозячи на підводі. Кожна вибоїна нестерпним болем віддавалася в усьому тілі, але комісар мужньо зносив страждання. Його приклад допомагав бійцям долати власну втому, слабкість, недуги.

Різні за віком і національною належністю, комуністи і безпартійні, представники найрізноманітніших професій, бійці і командири партизанських формувань були згуртовані у справжній моноліт. Велика заслуга в цьому належала нашим комісарам.

Із записника

1. Пропаганда рішень партії.
2. Врятування населення.
3. Організація його на боротьбу з ворогом.

Це — план моєї бесіди з підпільниками с. Майдан-Почапинецький Літинського району, що відбулася на початку січня 1944 р. Подібні бесіди, а також доповіді, збори були важливою формою роботи партійно-політичного і командного складу бригади серед місцевого населення. За час рейду у селах і селищах області їх було організовано більше 3 250. Крім того, ми розповсюдили там тисячі примірників центральних і республіканських газет, листівок, зведень Радінформбюро, звернень.

Все це сприяло викриттю брехливих вигадок, що їх поширювала ворожа пропаганда, зміцнювало віру людей у недалеку вже перемогу над ненависним фашизмом.

Виступаючи в с. Майдан-Почапинецький, я ще раз переконався в ефективності нашої пропагандистської роботи. Ні в кого не було сумнівів у швидкому визволенні рідної землі. Ця віра освітлювала змарнілі обличчя людей щасливими посмішками, викликала бажання ще активніше боротися з ворогом в ім'я якнайшвидшої перемоги.

Повсюдно ми говорили трудящим, що навесні вже будемо орати й сіяти для себе, а тому потрібно ховати від ворогів коней, сільсько-господарські машини та інвентар, худобу, насіння. Разом з тим, наголошували партизанські оратори, боротьба з фашистами не повинна послаблюватися: знищити бодай одного ворожого солдата, вивести з ладу хоча б один ворожий автомобіль, повідомити радянському командуванню нехай один, але важливий факт — усе це буде вкладом кожного у спільну перемогу.

Із записника

15. І. Левківці Шпиківськ. р-ну.
Козачко Василь Степанович
член ВКП(б) з 1931 р.
Підпіль. Шпик. РК —
Панасенко Ів., Черевичний Ан.,
Сичан Степан.

Над полями кружляла заметіль. Здійснивши в ніч з 14 на 15 січня 45-кілометровий марш, обидва з'єднання зупинилися в с. Левківцях Шпиківського району.

Рейдуючи районами області, підпільний обком партії головним своїм завданням вважав налагодження зв'язків і активізацію діяльності комуністичного підпілля на місцях. В ході рейду виробилися й певні форми цієї роботи — інструктування, посилення підпільних груп новими людьми, залучення певної частини підпільників до партизанських загонів.

У Левківцях обком заслухав інформацію представника шпиківських підпільників В. С. Козачка. В районі, повідомив він, є хороші можливості для дальшого розгортання боротьби. Налагоджено постійні зв'язки з багатьма підпільними групами. В деяких селах груп як таких немає, але діють окремі підпільники, наприклад, у с. Левківцях.

Секретар підпільного обкому Д. Т. Бурченко, уважно вислухавши інформацію і хвилинку подумавши, сказав:

— Треба створювати Шпиківський підпільний райком партії. Вважаю також за доцільне оформити в Левківцях місцеву підпільну групу. Далі. Враховуючи сприятливу обстановку в районі, потрібно прискорити формування бойових і розвідувальних молодіжних груп для проведення диверсійних дій на залізниці. Для допомоги ми передаємо у ваше розпорядження трьох надійних товаришів, бойових партизанів Івана Панасенка, Анатолія Черевичного та Степана Сичана.

— Повідомте всіх підпільників, а через них — населення, — продовжував Дмитро Тимофійович, — що в ці дні Червона Армія розгорнула великий наступ на Правобережній Україні. Розвіддані, зібрані вами, ми обов'язково передамо в центр. Думаю, вони будуть корисними для нашого командування.

Із записника

Бритавка.

Подольський Юхим Федорович,
Подольський Григорій Степанович —
чл. ВКП(б) з 1941 р.

Гребля коло ставу,
вул. Левківська, праворуч 3 хата —
«Чи можна купити ячменю?»

Бритавка — невелике село Чечельницького району на самому півдні Вінницької області. Партизанські загони прибули сюди надвечір 21 січня. Їх прихід був таким несподіваним, що солдати жандармського охоронного пункту фашистів, а з ними й сільський староста були захоплені зненацька у будинку колишньої школи. На вимогу негайно здатись у полон гітлерівці відповіли відмовою. Тоді командир наказав підкотити «сорокап'ятку» і відкрити вогонь прямою наводкою. 22 фашисти були знищені. Старосту вдалося взяти живцем. Гітлерівського прихвостня, який вірою і правдою служив ворогові, за вироком партизанського суду було страчено на сільській площі. Худобу та зерно, підготовлені для вивезення до Румунії, роздано населенню.

Більше двох діб підпільний обком, штаби з'єднань та деякі загони перебували в селі. Однак обстановка не давала підстав для самозаспокоєння. У районах партизанських застав весь час з'являлися групи фашистів, а надвечір другого дня вони атакували південну околицю села. Зустрінуті дружнім вогнем народних месників, гітлерівці, зазнавши втрат, відступили.

Вночі, під час чергового сеансу зв'язку, наш радист прийняв термінову радіограму. В ній командування ставило перед нами завдання провести ретельну розвідку сил противника у районі залізничної станції Кодима, на території сусідньої, Одеської області.

За допомогою місцевих товаришів нам вдалося зв'язатися з підпільниками Юхимом Федоровичем та Григорієм Степановичем Подольськими. Слова із записника — «Гребля коло ставу, вул. Левківська, праворуч 3 хата — «Чи можна купити ячменю?» — свідчать, з якою обережністю встановлювалися подібні контакти.

Підпільники допомогли нам уточнити місця розташування ворожих підрозділів, рід військ та їх приблизну кількість. Як з'ясувалося пізніше, фашисти зосереджували в районі Кодими сили для контрудару. Червона Армія не дала їм здійснити своїх намірів. Можливо, й наші донесення відіграли у цьому певну роль.

Про труднощі конспірації, про велику обачність, яку доводилося виявляти при цьому, розповідає й наступний аркуш записної книжки.

Із записника

с. Чоботарка — 25.1.
Машко Степан Сергійович, 1910,
директор с. шк.
Юрачковський Павло Климович, 1917,
директор ремучил.
(«Чи є у вас книга Горького «Мати»?»)
«Чи є у вас книга Оноре
де Бальзака «Селяни»?»
Перша партконференція — 27.1.

В результаті нічного кидка 25 січня партизанські загони вдруге за період рейду прибули до с. Заболотного, що знаходиться за 8 км від м. Крижополя. Раніше воно називалося Чоботаркою, а в 1928 р. було перейменоване на честь уродженця села, видатного вченого-епідеміолога Данила Кириловича Заболотного — президента АН УРСР у 1928—1929 рр.

Мешканці села зустріли партизанів, як давніх друзів. Кожна сім'я запросила до себе двох—трьох, а то й більше бійців. Вони діставали із сховів і охоче віддавали партизанам патрони, зброю, спорядження, підібрані під час боїв і з ризиком для життя збережені в умовах окупації.

Карателі часто називали партизанів «невловимими». У цьому вони були недалеко від істини. Радянські люди подавали нам велику допомогу і сприяння. Саме завдяки їх всебічній підтримці народні месники були невловимими для ворогів.

Щоб звести до мінімуму можливість провокацій, для кожної зустрічі зв'язківців підпільного обкому з місцевим активом заздалегідь підбиралися певні паролі. В даному випадку підпільники, як видно з вищенаведеного запису, були представниками місцевої інтелігенції. Один — С. С. Машко — директор школи, другий — П. К. Юрачковський — директор училища. Тому цілком природно було пов'язати пароль з книгою. Щоправда, у першому варіанті згадувався Горький, твори якого, як і твори інших радянських письменників, були заборочені окупантами. Тому остаточно пароль було сформульовано так: «Чи є у вас книга Оноре де Бальзака «Селяни»?»

С. С. Машко та П. К. Юрачковський постачали нас цінною інформацією про пересування ворога. Завдяки цьому командування з'єднань знало, де знаходяться карателі, і вживало необхідних заходів.

На одному місці ми ніколи не затримувалися довго. Вже 27 січня партизани були в лісі, розташованому на південний захід від Тростянця. Тут відбулася перша партійна конференція комуністів кавбригади ім. В. І. Леніна. 132 члени і кандидати в члени ВКП(б) були представлені на ній 32 делегатами. На порядку денному стояло два питання: 1) про посилення військової і політичної діяльності комуністів серед особового складу і населення; 2) вибори парткому з'єднання. До парткому були обрані М. І. Владимиров, С. Т. Марченко, О. С. Миронюк, В. І. Дмитров, П. А. Пушкін, А. І. Кучерявенко і я.

Із записника

Шура-Копіївська — Тульчин. 4.ІІ.
Кіщук Дм. Як. ком. 1924, 1886 р.
Кисельов Ів., Лотоцький Кост.

Шура-Копіївська — невелике село Тульчинського району. Тут мені знову довелося бути присутнім на засіданні підпільного обкому партії:

звітував про свою роботу командир місцевої підпільної групи Дмитро Якович Кіщук. Доповнювали його комісар групи І. І. Кисельов та начальник штабу К. П. Лотоцький.

Дмитро Якович — комуніст ленінського призову. Був залишений у селі для організації підривної роботи. Д. Т. Бурченко з глибокою повагою ставився до таких людей, адже вони виконували завдання партії під самим носом у фашистів і щохвилини ризикували життям.

— Місцеві жителі ненавидять окупантів,— гаряче говорив Д. Я. Кіщук,— саботують будь-які їхні заходи. Вважаємо, що свою місію виконали, просимося до вас у партизани.

На це Дмитро Тимофійович заперечив:

— Якщо є надійні люди — візьмемо, а для вас особисто важливі справи знайдуться й тут. Червона Армія не за горами. Треба піднімати на боротьбу з ворогом усе населення, викривати геббельсівську пропаганду. Така організаторська робота не кожному під силу. Як вважають члени підпільного обкому? — звернувся він до нас.

Всі погодилися з думкою секретаря обкому.

Поки йшло засідання, село ожило, загомоніло. У морозному повітрі заклубочився мирний димок. Це колгоспники вирішили відіграти наших хлопців і влаштували для них баню. За довгі місяці походу партизани могли про це тільки мріяти. Та не всі вони встигли скористатися цією нагодою. Розвідники доповіли, що до села наближаються підрозділи карателів. Пролунала звична команда: «До бою!»

Із записника

Шаргород, с. Івашківці,
чл. Ком. парт. Очеретнюк
Аркадій Кирилович, 1914 р.,
голов. підпільн. комітету Даньков
Іван Корнійович,
Голованчук Іван.
Зв'язкова Москаль Клара Антонівна, 1924 р.
Близько 80 чол.
Заохотити Ваню В.

Наближався кінець зими. Червона Армія успішно завершила перший етап визволення Правобережної України. Партизани перенесли бойові дії в західні райони Вінниччини.

Вранці 17 лютого після ряду сутичок з противником наші загони ввійшли у с. Івашківці, на захід від райцентру Шаргород. Партизанам була надана можливість відпочити. А підпільний обком у цей час слухав звіт представників Шаргородського підпільного райкому партії І. К. Данькова, І. Голованчука, А. К. Очеретнюка, які доповіли про обстановку в районі і сказали, що майже 80 місцевих активістів виявили бажання вступити до партизанських загонів.

— Беремо при одній умові — кожен має прийти із власною зброєю, — посміхаючись, відповів на це Д. Т. Бурченко. І справді, протягом 5—8 днів більше 75 чол. поповнили загони з'єднань. Прийшли — хто з гвинтівкою, хто з німецьким автоматом, гранатами. Дістали навіть два ручних кулемети.

В обох з'єднаннях налічувалося більше 120 жінок. Багато з них нарівні з чоловіками брали участь у бойових і диверсійних діях, у розвідці. Так, підпільниця Клара Москаль, ризикуючи життям, двічі приносила шрифт з Копайгорода для партизанської друкарні, а потім попросилася в загін. Клара добре знала район, людей і тому стала розвідницею. Надзвичайно зібрана, спостережлива, завжди спокійна і врівноважена, вона жодного разу не викликала підозри у фашистських

агентів. Якщо, наприклад, їй потрібно було вдруге потрапити на явочну квартиру, то вона це робила зовсім не так, як попереднього разу. Клара з'являлася то під виглядом далекої родички, то — ворожки, а то мінjala речі на продукт.

Сумлінно виконувала всі завдання й розвідниця Оля Слободянюк. Першого досвіду збору розвідданих вона набула ще будучи підпільницею, а коли вступила до партизанського загону, значно збагатила його. Нерідко дівчині доводилося бувати у найнебезпечніших місцях. Один необережний крок, і її могли схопити, але розсудливість і спокій допомагали відважній розвідниці знайти вихід з найскладнішого становища.

Веселими і життєрадісними запам'яталися мені штабні радистки Галя Дуруновська і Алла Семенова, які здобули свою спеціальність у московській школі партизанських радистів.

Важкі, але почесні обов'язки виконували медпрацівники — хірург Злата Добржинська, медсестри Марія Базуріна, Марія Барабашова, Марія Чернова, Оксана Кравченко та інші. Їм доводилося працювати у неймовірно складних умовах, але чуйність і доброта цих жінок допомагали пораненим бійцям швидше повертатися в стрій.

Як рідну, любили партизани Лідію Леонтіївну Волинець — матір першого комісара загону ім. В. І Леніна Петра Волинця. Фашисти вбили трьох її синів і чоловіка. Рятуючись від карателів, вона разом з останнім своїм сином, 14-річним Ванею, пішла в загін. Свою щедрю материнську любов Лідія Леонтіївна віддавала тепер чужим синам і дочкам. Тітонька Ліда і в бій проводжала, і їсти готувала, і за пораненими доглядала. Бійці справедливо називали її партизанською матір'ю.

Нарівні з дорослими воювали з ворогом юні партизани. З повагою ставилися бійці до зв'язківця Володі Чурая, розвідника Вані Волинця, партизанів Сергійка Верника, Севи Семенця, Мишка Барабана та багатьох інших. Всі вони з честю виконували найвідповідальніші доручення, не шкодуючи своїх сил, здоров'я, а нерідко й життя. У боях з фашистами були поранені 15-річний Петрик Коломієць та 14-річний Генріх Новаторський. За допомогу партизанам гітлерівські варвари розстріляли піонерів с. Левківці Шпиківського району Миколку Козачка, Ваню Покин'ячу, Ганю Козуб, Василька Нарядчука, Сергійка та Василька Вихристюків, Мотю Копійко...

Із записника

- с. Антонівка — Ткачук — рахівник колгоспу.
- с. Шпирки — Король — учитель.
- с. Попівці — Мельник Петро Йосипович вагар ц. заводу,
- Бабка — ворожка.
- с. Іванівці — Мельник Ів. Федорович — лісник.
- с. Ялтушків — Кришталь Григорій Степанович — бухгалтер райспілки.
- с. Комарівці — Чорний — робітник радгоспу.
- х. Комаровецький — Габрук.
- с. Говори — Підгорець — писар управи.
- с. Ялтушків — Підкуймуха Олександр Пилипович — директор заготзерна.

Друга половина лютого була для обох з'єднань вкрай тяжкою. Тривалі переходи, майже щоденні бої... 22 лютого командуванню з'єднань стало відомо, що фашисти мають намір оточити партизанів у районі Бар — Копайгород — Жмеринка. За рекомендацією підпільного обкому було прийнято рішення вивести партизанські загони з цього району. Таким чином, ми знову виявилися для гітлерівців «невловимими». І допомогли нам у цьому місцеві активісти, які вчасно

передали нам потрібну інформацію. Народ глибоко вірив партизанам, вважав їх представниками Комуністичної партії, Радянської влади на окупованій території. Наведений вище перелік осіб і сіл — це, власне, список зв'язківців-підпільників. Їх рекомендували Шаргородський, Барський та Жмеринський підпільні райкоми партії. Серед зв'язківців — представники різних професій, люди різного стану і віку. Підпільникам вдалося залучити на свій бік навіть писаря управи і бабку-ворожку — людей далеких від комуністичних переконань.

Під впливом бойових рейдів Вінницького з'єднання і кавбригади ім. В. І. Леніна та в результаті великої організаторської і масово-політичної роботи підпільного обкому партії на півдні, південному заході і заході Вінниччини значно активізувалася боротьба населення проти окупантів. Це надзвичайно непокоїло фашистів та їх прихвостнів. Свідченням цього є, наприклад, такий наказ місцевих властей, опублікований реп-тилькою «Барський вісник» за 25—26 лютого 1944 р.: «Останнім часом в окрузі з'явилися радянські бандити (так фашисти називали партизанів. — В. Н.), і місцеві жителі дають їм притулок, їжу, транспорт. Наказую: всім старостам негайно доповідати гебітскомісару про появу бандитів. Той, хто подає допомогу бандитам, буде повішений, будинок спалений, а майно конфісковане. Той, хто видасть бандитів, буде нагороджений». Та охочих до подібного «заробітку» не знаходилося.

Із записника

с. Іолтухи — Червінський Нарциз Іванович,
радіоприймач, друкарня.
с. Лисянка — радіоприймач.

Почалася відлига. У повітрі запахло весною. Це підбадьорювало партизанів. Загони з'єднань продовжували вести активні дії проти окупантів. Однак загальна обстановка для нас ускладнилась. Гітлерівці не відмовилися від плану оточення і знищення основних сил народних месників. Враховуючи це, підпільний обком партії і обласний штаб партизанського руху прийняли рішення, згідно з яким обидва з'єднання мали на певний час залишити Вінниччину.

Іолтухи — село на території сусідньої, Кам'янець-Подільської області. Тут з'єднання перебували з 26 лютого до 3 березня. Ці місця були знайомі багатьом партизанам ще з часів минулого рейду, і ми легко відновили зв'язки з підпільниками, населенням.

Фронт невпинно відкочувався на захід. У прифронтовій смузі серед гітлерівців панували неймовірний безлад і метушня. Шляхи були загачені відступаючими у паніці військами. До Німеччини спішно відправлялися ешелони з награбованим добром. У цьому місіві пленталися й групи зрадників Батьківщини — поліцаї, старости, наглядачі та інша нечисть, що продалась окупантам.

З Українського штабу партизанського руху надійшло розпорядження — враховуючи обстановку, посилити удари по комунікаціях ворога.

Вінницькі з'єднання знову перенесли бойові дії на територію своєї області. Пересуваючись на схід, кавбригада ім. В. І. Леніна 8 березня в районі сіл Верхівка — Примощаниця вступила в бій з частинами противника. Вдало вибравши позиції, партизани майже впритул розстрілювали атакуючих ворогів. Гітлерівці втратили більше 100 чол. і відступили.

Протягом кількох днів на території Шаргородського району пар-

тизани знищили 6 мостів на шосейних і 5 на польових дорогах, а також залізничний міст через р. Рів під Жмеринкою.

Ранком 15 березня передові підрозділи з'єднань ввійшли в с. Рожнятівка Томашпільського району. Того ж дня тут відбулася зустріч командування з'єднань і членів підпільного обкому з керівниками місцевих підпільних груп Ф. М. Воронюком, Г. К. Чорненьким і Сауляком. Члени цих груп (загалом 18 чол.) поповнили партизанські формування. Надвечір більшість загонів обох з'єднань направилися в навколишні села Комаргород, Томашпіль, Антонівку та Борівки на виконання бойових завдань. Із засідок партизани розстрілювали групи ворожих солдатів, що відступали, палили автомашини, тягачі, розганяли тиллові колони.

Бойові дії народних месників у районі зазначених сіл сприяли успішному розвитку наступальної операції військ 2-го Українського фронту по визволенню великого залізничного вузла — станції Вапнярки.

16 березня партизани продовжували знищувати фашистів, що в паніці втікали під натиском радянських частин. Однак потік ворожих військ дедалі наростав, і на кінець дня партизани були змушені залишити Рожнятівку. А наступного ранку у лісі, неподалік від цього самого села, дозори Червоного загону побачили великі військові колони — танки, машини з піхотою, гармати. Як виявилось, це були передові частини 202-ї стрілецької дивізії 35-го стрілецького корпусу (командир — генерал-лейтенант С. Г. Горячев).

І ось довгождана зустріч! Тут же, у лісі, відбувся короткий мітинг. Гарячі слова, міцні солдатські обійми. У багатьох партизанів на очах сльози радощів, яких ніхто не соромиться. У пам'яті кожного несамохит зринають суворі кадри війни: партизанські клятви і військові присяги, холодні зимові ночі в лісах і окопах, виснажливі походи, загибель бойових друзів...

Згадалося все. Лісова галявина замість затишної квартири, ящик з-під патронів замість столу, черствий окраєць хліба та печена картоплина на сніданок, обід, вечерю... Сили ворога завжди були переважними. У нас часто не вистачало боєприпасів, зброї. Економили кожний патрон, кожну гранату. Та ніхто не відступив перед труднощами. Все винесли партизани. Все зробили для того, щоб наблизити великий День Перемоги.

Загони	Із записника		
	чл. ВКП(б)	канд.	чл. ВЛКСМ
ім. Кармалюка	8 (12)	5 (11)	30 (41)
» Щорса	15 (24)	12 (19)	44 (56)
» № 3	7 (10)	5 (12)	25 (32)
» Суворова	6 (13)	7 (14)	20 (31)
» Сталіна	9 (29)	4 (24)	15 (72)
» Богуна	5 (4)	7 (15)	16 (34)
» Чапаєва	7 (11)	5 (14)	20 (48)
» Ворошилова	4 (9)	3 (12)	8 (21)
Комендант. вз.	9 (11)	4 (29)	10 (31)
Розвідка	3 (5)	3 (8)	29 (37)
	73 (128)	55 (158)	217 (403)

З цієї таблиці видно, яким був партійно-комсомольський проша-рок загонів кавбригади ім. В. І. Леніна у січні 1944 р. і яким він став на момент розформування бригади (цифри у дужках). Кількість членів ВКП(б) і членів ВЛКСМ за цей час майже подвоїлася, а кандидатів

у члени партії — зросла майже втричі. Кількісне зростання партійних і комсомольських організацій загонів народних месників, як і партизанських формувань у цілому, було характерним для 1944 р. Кавбригада ім. В. І. Леніна налічувала на час свого розформування 1575 бійців і командирів.

При цьому слід мати на увазі, що далеко і далеко не всі просьби про зарахування до загонів ми могли задовольнити — не вистачало зброї, боєприпасів. Тому підпільний обком рекомендував створювати на місцях групи резерву Червоної Армії та бойові загони самооборони.

Наприкінці березня обидва вінницькі партизанські з'єднання прибули до обласного центру. Їх гаряче вітало населення міста, керівники області. Тут відбувся парад партизанів на честь визволення Вінниці і області від фашистських загарбників.

Війна тривала ще близько 400 днів і ночей. Переважна більшість партизанів з розформованих загонів уже в лавах Червоної Армії добивала ворога у його лігві. Інших — партія направила на відбудову зруйнованого окупантами народного господарства.

Багато народних месників, підпільників не дожило до очікуваного Дня Перемоги, ціною свого життя заплативши за наше світле сьогодення. Пам'ять про них — безсмертна!

В. Є. НИЖНИК (Київ)

ПІСЛЯМОВА

Василь Єрмолайович Нижник мріяв побувати у тих місцях, де йому довелося партизанити в роки Великої Вітчизняної війни, але через тяжку хворобу так і не зміг цього зробити. З тих пір, як розпочалася наша робота над розшифруванням записної книжки та над вивченням у зв'язку з цим діяльності вінницьких партизанських з'єднань, мрія Василя Єрмолайовича оволоділа і мною. Так влітку 1977 р. я потрапив до Старочуднівської Гуті — невеликого села на півдні Житомирщини, де діяла партизанська майстерня по ремонту зброї і де, як розповідав Василь Єрмолайович, 5 грудня 1943 р. він разом з командиром бойової розвідгрупи О. Н. Кравченком проводив урочисті збори, присвячені Дню Радянської Конституції. Хотілося зустрітися з учасниками цієї події, довідатися, як склалися їхні долі. Звичайно, з того часу пройшло більше тридцяти років, але проведення подібних зборів в умовах фашистської окупації — факт, який не міг не відкластися в пам'яті.

Голова сільської Ради В. С. Башинський, з яким я поділився своїми намірами, охоче погодився допомогти мені. Напередодні мого приїзду до Старочуднівської Гуті там відбулися збори, присвячені обговоренню проекту нової Конституції СРСР, Володимир Сатурович детально розповів мені про них.

У доповіді, з якою виступив голова місцевого колгоспу В. С. Войнаш, містилися переконливі цифри і факти. Уже 20 років у хатах колгоспників горять лампочки Ілліча, село радіофіковане. Є середня школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, дві бібліотеки, магазин, пологовий будинок, медпункт. У селі нині майже не зустрінеш хати під соломою, всі — під шифером, залізом.

Докорінні зміни відбулися в характері праці колгоспників. Запроваджено помісячну заробітну плату, розв'язане питання пенсійного забезпечення колгоспників. Це і є соціалізм у дії. Непогані перспективи відкриваються перед селом у недалекому майбутньому. Уже в нинішній п'ятирічці заплановано будівництво дороги, яка зв'яже Старочуднівську Гуту з основною магістраллю.

У своєму виступі колишній партизан комуніст Віктор Степанович Прокопович, висловлюючи думку всіх присутніх, сказав:

— Нова Конституція — наша, народна. Вона закріплює великі соціальні завоювання радянського ладу, гарантує трудящим широкі права і свободи. За це билися на фронтах війни багато наших односельців, 39 з яких полягли у боях з фашистами, за це ми, партизани, ходили по ворожих тилах. Радянські люди відстояли свою Бать-

ківщину від супостата, відродили її з попелу. Ми вдячні рідній партії за щасливе життя і цілком схвалюємо проект нової Конституції.

Нині Віктор Степанович на пенсії, але в міру своїх сил допомагає колгоспові, бере участь у громадському житті села. У розмові зі мною він тепло згадував про О. Н. Кравченка та В. Є. Нижника, під керівництвом яких діяв у 1943—1944 рр. Під час урочистих зборів 5 грудня 1943 р. В. С. Прокопович у складі спеціальної групи охорняв село від можливого нападу гітлерівців. Після війни колгоспники двічі, у 1946 і 1955 роках, обирали його головою сільради.

Тринадцятирічною дівчиною була присутньою на тих пам'ятних зборах Оля Савіна. Нині Ольга Михайлівна Тарасюк завідує колгоспною фермою, обрана депутатом райради.

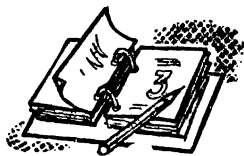
Значних успіхів у вирощуванні великої рогатої худоби досягла Валентина Віталіївна Ткачук (Паримська). За чесну і добросовісну працю вона нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, обрана до обласної Ради народних депутатів. Її батько й мати також були на зборах 5 грудня 1943 р., де уважно слухали схвильовану доповідь В. Є. Нижника. У січні 1944 р., коли Червона Армія визволила село від фашистських загарбників, Віталій Ткачук, не дочекавшись народження Валентини, пішов на фронт добивати ворога.

Були на тих зборах і підлітки Марія Гнатюк та Олексій Прокопович. Вони розповіли тоді комісарові про те, як провалилася фашистська витівка з відкриттям у селі школи, яка б працювала за нацистською програмою, з молитвами та уроками закону божого. Діти бойкотували заняття в ній. Нині Олексій Петрович Прокопович — член КПРС, працює механізатором на фермі, Марія Гнатюк (Осика) — обліковець.

День, проведений у Старочуднівській Гуті, залишив у моїй пам'яті глибокі враження, викликав багато думок. «Ніхто не забутий, ніщо не забуто» — цей девіз сприймався після відвідання села на Житомирщині з особливою реальністю. А ще я думав про спадкоємність поколінь радянських людей, про те, що славні традиції батьків, які не шкодували сил і життя у боротьбі з фашизмом, гідно продовжують їхні діти, чий патріотичні справи примножують могутність нашої Батьківщини, наближають комуністичне майбутнє.

Г. Є. ЯСЄВ (Київ)

Наш календар

ДО 20-РІЧЧЯ ВИНИКНЕННЯ РУХУ ЗА КОМУНІСТИЧНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ

Восени 1958 р. у нашій країні розгорнулася підготовка до XXI з'їзду КПРС. В обстановці великого патріотичного піднесення трудові колективи включилися в соціалістичне змагання на честь з'їзду за най-

вищу продуктивність праці, за дострокове виконання державного плану.

П'ятдесяті роки характеризувалися великими успіхами в розвитку економіки нашої країни, які базувалися на неперервному зростанні основних виробничих фондів соціалістичної промисловості. На основі кількісних і якісних змін у складі робітничого класу, неперервного підвищення його професійного, загальноосвітнього і культурного рівня сталися важливі зрушення в розвитку трудової діяльності цієї провідної сили радянського суспільства. Історичний досвід будівництва соціалізму переконливо підтверджує, що кожному ступеню розвитку соціалістичного виробництва відповідає новий етап соціалістичного змагання. На кінець п'ятдесятих років сталися такі кількісні й якісні зміни в розвитку виробничих сил і суспільних відносин, які об'єктивно підготували перехід до нового етапу соціалістичного змагання.

Повсякденна організаторська і виховна робота Комунистичної партії забезпечила виникнення і розвиток руху за комунистичне ставлення до праці, ініціатором якого в жовтні 1958 р. став колектив депо станції Москва-Сортувальна.

За ініціативою передовиків і новаторів виробництва було поставлено питання про змагання за звання ударника чи колективу комунистичної праці. В нього включалися найбільш підготовлені працівники промисловості, будівництва і транспорту, які ставили підвищені вимоги до своєї праці, життя і поведінки в побуті. Той факт, що почин москвичів, які виступили із закликом «Жити і працювати по-комунистичному!», було підхоплено майже одночасно в різних кінцях Радянського Союзу і за короткий час він дістав поширення в усіх провідних галузях народного господарства, свідчив про поступове визрівання цієї форми соціалістичного змагання, якісно нового етапу в його розвитку. Рух, в якому вдало поєднувалися праця, навчання і побут учасників змагання, увібрав у себе все краще, що було нагромаджено попереднім розвитком всенародного змагання, значно збагатив його. Змагання за звання бригади або ударника комунистичної праці стало яскравим виявом зрослої політичної і трудової активності радянських людей, піднесення освіти і культури нашого народу, зростання його добробуту.

В широкому розмахові передз'їздівського змагання, в якому боротьба за досягнення високої продуктивності праці органічно поєднувалася з вихованням нової людини, утвердженням принципів комунистичної моралі в праці і побуті, Комунистична партія прозорливо побачила велике майбутнє, прояв творчої ініціативи героїчного робітничого класу. В русі за комунистичне ставлення до праці виявилось прагнення радянського народу зробити традиційне змагання більш конкретним, збагатити його новим змістом, охопити всі сторони виробничого і духовного життя. Тісно поєднуючи в єдине ціле працю, навчання і побут, учасники нового руху проявляли великий патріотизм, високу свідомість у розв'язанні господарських проблем, добивалися дальшого зміцнення економічної могутності Радянської Батьківщини, утверджували комунистичні починання в усіх сферах суспільного життя. Значення нового етапу в розвитку соціалістичного змагання полягало в тому, що за порівняно короткий строк цей рух перетворився у велику моральну силу, став школою масового героїзму і виховання трудящих.

Центральний орган партії — газета «Правда» дала високу оцінку патріотичному починанню колективу станції Москва-Сортувальна і багато зробила для його поширення в нашій країні. Нову ініціативу робітничого класу схвалили грудневий (1958 р.) Пленум ЦК КПРС та XXI з'їзд КПРС. На всіх наступних етапах соціалістичного і ко-

муністичного будівництва КПРС, республіканські партійні організації приділяли велику увагу дальшому розвитку соціалістичного змагання, впровадженню прогресивних форм і методів праці.

Позачерговий XX з'їзд Компартії України (січень 1959 р.) у своїй резолюції відзначив: «В містах і селах України, як і по всій нашій Батьківщині, шириться рух за створення бригад комуністичної праці, що являє собою вищу форму соціалістичного змагання. Обов'язок всіх партійних організацій — всебічно допомагати бригадам комуністичної праці, підтримувати і розвивати ініціативу мас, ширити цей чудовий патріотичний рух сучасності»¹.

Соціалістичному способу життя притаманні такі форми колективізму, які піднімають особистість до свідомості своєї відповідальності за спільну справу, розвивають почуття солідарності в боротьбі за підвищення ефективності виробництва. Колективізм і товариська взаємодопомога, які стали характерною ознакою ударників і бригад комуністичної праці, сприяли формуванню нового типу трудової дисципліни — свідомої і добровільної.

Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев у доповіді «Великий Жовтень і прогрес людства» відзначав: «Висока організованість на всіх рівнях, у всіх ланках партійного, державного і господарського керівництва, на кожному робочому місці — це неодмінна, обов'язкова передумова розв'язання поставлених XXV з'їздом завдань»².

Ініціативу москвичів «Жити і працювати по-комуністичному!» було підтримано багатьма передовими колективами Радянської України. Комуністи і комсомольці провідних загонів робітничого класу республіки очолили рух за звання колективу комуністичної праці. Так, серед шахтарів однією з перших включилася в рух бригада робітників очисного вибою шахти № 5—6 ім. Г. М. Димитрова на чолі з К. А. Севериновим, шахти «Північна» № 2, яку очолив М. Я. Мамай, шахти ім. Лутугіна, якою керував О. А. Кольчик. Серед металургів першою у цьому змаганні стала комсомольсько-молодіжна бригада доменного цеху Дніпровського металургійного заводу ім. Ф. Е. Дзержинського, очолювана старшим горновим П. Лигуном і майстром зміни В. Ф. Пильяєм. Молоді робітники чавуноливарного цеху Харківського заводу транспортного машинобудування ім. В. О. Малишева на чолі з І. Сичем та О. Топчієм у числі перших включилися в змагання за звання бригади комуністичної праці. На київському заводі «Червоний екскаватор» ініціатором змагання виступила бригада Ю. М. Куцого. З блискавичною швидкістю рух за комуністичне ставлення до праці набрав великого поширення в промисловості, серед працівників транспорту і будівництва. Активно включилися в змагання і працівники сільського господарства республіки. Одними з перших були бригади доярок колгоспу ім. Т. Г. Шевченка Тетіївського району Київської області, колгоспу «Україна» Гайворонського району Кіровоградської області та багато інших передових колективів.

Партійні організації Радянської України глибоко вивчали досвід перших бригад комуністичної праці, добивалися створення необхідних умов для виконання ними високих соціалістичних зобов'язань, узагальнювали і поширювали їх передовий досвід.

Забезпечення умов роботи колективів, які розпочали змагання за звання комуністичних, постійна підтримка їх починань з боку партійних, комсомольських і профспілкових організацій сприяли зростанню рядів учасників змагання за це почесне звання. Якщо в кінці 1958 р. понад 9 тис. виробничих колективів України боролися за високе звання комуністичних³, то на кінець січня 1959 р. їх було вже 10 тис., а по всій країні в цьому русі брало участь 35 тис. колективів⁴. Особливо широкого розмаху набуло змагання в Запорізькому, Київському, Харківському, Донецькому, Одеському промислових центрах, в яких число бригад, що боролися за звання комуністичних, в кінці 1958 р. становило від 500 до понад 800 колективів⁵. Вони об'єднували в своїх рядах десятки тисяч передових робітників, які надихали на трудові подвиги сотні тисяч послідовників. В листопаді—грудні 1958 р. на міських, обласних зльотах і нарадах учасників змагання за комуністичне ставлення до праці вже підбивалися перші підсумки цього руху. Високих почесних звань були удостоєні передові виробничі колективи, які виборили право називатися комуністичними своєю

¹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 2, К., 1977, стор. 619.

² Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Паладі з'їздів 2 листопада 1977 року, К., 1977, стор. 12.

³ Очерки истории Коммунистической партии Украины, К., 1977, стор. 649.

⁴ Движение коллективов и ударников коммунистического труда на Украине. 1958—1961 гг. Сборник документов и материалов, К., 1963, стор. 11.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 8, спр. 1521, арк. 9, 10.

самовідданою працею, умілим поєднанням її з підвищенням загальноосвітнього, професійного та культурного рівня, дотриманням високих принципів комуністичної моралі. Одними з перших у республіці звання бригади комуністичної праці були удостоєні прославлені колективи на чолі з зачинателями цього руху: К. А. Севериновим, О. А. Кольчиком, М. Я. Мамаєм, Ю. М. Куцим та багатьма іншими.

В ході нарад і зльотів виявилися певні недоліки, що мали місце в розгортанні цього руху. Вони проявлялися, зокрема, у поспішності присвоєння почесних звань окремим колективам, які цього ще не заслужили. З боку деяких керівників було зроблено спроби штучно створювати бригади з найбільш кваліфікованих робітників, які були спеціально підібрані з різних колективів. Так було, наприклад, на підприємстві Донбасу⁶. У гонитві за кількісними показниками окремі керівники підприємств і будов проявляли формалізм у присвоєнні почесних звань комуністичних, забуваючи застереження В. І. Леніна про те, що «таку почесну назву треба **завоювати** довгою і впертою працею, завоювати доведеним практичним успіхом у будівництві справді комуністичному»⁷. Завдяки постійній увазі Комуністичної партії ці та інші недоліки і помилки, пов'язані з недосвідченістю окремих керівників, поступово виправлялися.

Серед учасників руху за комуністичне ставлення до праці на Україні дістав підтримку почин прядильниці Вишньоволоцького бавовняного комбінату В. І. Гаганової, яка у 1959 р. добровільно перейшла з передової бригади у відстаючу і добила того, що вивела її в число передових. У цьому русі, що був названий гагановським, особливо яскраво виявилися нові риси радянської людини, яка свідомо йшла на зменшення в оплаті праці, по-державному підходила до розв'язання складних завдань боротьби за підвищення її продуктивності, проявляла високу політичну зрілість, турботу про справу всієї країни. У квітні 1960 р. приклад знатної прядильниці на Україні наслідувало вже понад 12 тис. чол.⁸

Наполеглива боротьба передових колективів за право називатися комуністичними, за високі показники у праці, підвищення культурно-технічного рівня і утвердження принципів комуністичної моралі у кожного учасника цього руху свідчила про велику економічну, політичну і виховну силу нової форми соціалістичного змагання трудящих, успішні організаторської і виховної роботи партії.

Республіканська нарада передовиків змагання за звання бригад і ударників комуністичної праці (квітень 1960 р.) відіграла важливу роль у справі узагальнення успіхів нового руху. На цей час у республіці в русі брали участь понад 63 тис. бригад, змін, цехів, підприємств, які об'єднували 1 млн. трудящих. Понад 9 тис. виробничих колективів і більш ніж 30 тис. робітникам і колгоспникам було присвоєно почесне звання колективу і ударника комуністичної праці⁹. На Всесоюзній нараді учасників руху за комуністичне ставлення до праці (травень 1960 р.) було дано високу оцінку вкладу передових колективів у створення матеріально-технічної бази комунізму. Велику групу зачинателів руху відзначено високими урядовими нагородами.

Напередодні XXII з'їзду Компартії України (вересень 1961 р.) у республіці в змаганні за звання колективу комуністичної праці брали участь вже понад 132 тис. бригад, змін, цехів і підприємств, в яких налічувалося 3,5 млн. трудящих, а звання ударника комуністичної праці виборювало понад 525 тис. чол. На цей час почесне звання комуністичного заводу мали 36 850 колективів. Ще в 1960 р. його вибороли робітники мартенівського цеху металургійного заводу «Запоріжсталь», цеху аміачної селітри Горлівського азотнотукового заводу (колектив цього заводу в 1960 р. досяг рівня продуктивності праці, запланованого на 1965 р.). В кінці 1961 р. колективи 184 підприємств республіки завоювали право називатися комуністичними¹⁰. Серед них — київський завод «Точелектроприлад», Дніпродзержинський, Ждановський і Запорізький коксохімічні заводи, Дніпрогес ім. В. І. Леніна, Жидачівський картонно-паперовий комбінат, шахта № 1-біс «Центральна» тресту «Красноармейскуголь» та ін. Почесне звання надавалося тим колективам, які систематично виконували і перевищували виробничі плани, добивалися підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції, брали активну участь у суспільно-політичному житті країни.

Учасники змагання постійно підвищували вимоги до почесних звань, контролювали виконання взятих зобов'язань, вишукували резерви для підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції. Зростали вимоги і до членів таких колективів. Однією з дійових форм перевірки того, чи має право бригада, цех, зміна носити звання комуністичної, стали їх звіти на загальних зборах колективу підприємства,

⁶ Советский рабочий класс. Краткий исторический очерк (1917—1973), М., 1975, стор. 502.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 25.

⁸ Історія Української РСР, т. II, К., 1967, стор. 704.

⁹ Движение коллективов и ударников коммунистического труда на Украине. 1958—1961 гг., стор. 422.

¹⁰ Там же.

розширених засіданнях цехкомів чи завкому. Траплялися випадки, коли колективу, який мав перед тим почесне звання комуністичного, відмовляли у підтвердженні цього права.

В наші дні під керівництвом ЦК Компартії України, партійних органів на місцях профспілки республіки проводять постійну роботу по вдосконаленню форм соціалістичного змагання, посиленню дієвості й масовості руху за комуністичне ставлення до праці. В дні підготовки до 60-річчя Великого Жовтня у Всесоюзному соціалістичному змаганні на честь цієї знаменної дати брало участь понад 21 млн. трудящих республіки, причому більше половини з них були охоплені рухом за комуністичне ставлення до праці. Робітничий клас Української РСР бере все активнішу участь у цьому змаганні. В кінці 1977 р. робітники становили понад 80% від загального числа учасників змагання¹¹.

В Листі ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ партійним, радянським, господарським, профспілковим і комсомольським організаціям, трудящим Радянського Союзу про розгортання соціалістичного змагання за виконання і перевиконання плану 1978 р. і посилення боротьби за підвищення ефективності виробництва і якості роботи¹² накреслено чітку програму заходів по виконанню народногосподарського плану, підвищенню продуктивності праці, дальшому вдосконаленню соціалістичного змагання, впровадженню більш прогресивних форм і методів праці. Трудящі Української РСР, як і всієї країни, докладають зусиль для втілення в життя історичних рішень XXV з'їзду КПРС, зміцнення економічної могутності Батьківщини.

М. Р. ПЛЮЩ (Київ)

¹¹ В. О. Сологуб. Профспілки і соціалістичне змагання.—«Комуніст України», 1977, № 10, стор. 32.

¹² «Коммунист», 1978, № 2, стор. 3.

К. О. КІРКІЖ

(До 90-річчя з дня народження)

Купріян Осипович Кіркіж належить до когорти більшовиків, що в запеклій і тяжкій боротьбі прокладали шлях, по якому сьогодні йдуть сотні мільйонів людей і по

якому, відзначав Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв, «...судилося піти всьому людству»¹.

Народився К. О. Кіркіж 28 вересня 1888 р. у с. Смолянці Лепельського повіту Вітебської губернії в сім'ї селянина-бідняка. Закінчив тут двокласне народне училище. 15-річним підлітком пішов працювати на паперову фабрику. Тут, у робітничому середовищі він пройшов школу політичного гарту. На робітничих зборах і мітингах К. Кіркіж прислухався до більшовицького слова правди, яке заклиало на боротьбу проти царизму і капіталістичної експлуатації. За участь у революційному русі юнакові довелося уникати переслідувань поліції і часто міняти місце роботи. З 1907 р. і аж до призову в армію (1909 р.) він працював на різних підприємствах Києва.

У тяжкі роки реакції К. О. Кіркіж, мужньо переборюючи труднощі, збагатився новим політичним досвідом і остаточно визначив своє місце в рядах борців за пролетарську справу. В 1910 р. Купріян Осипович став членом РСДРП і активно включився в партійну роботу. Працюючи на ризьких підприємствах («Едуард Бруно і К», «Саламандра», «Атлас і К» та ін.), він брав участь в організації страйків, політичних демонстрацій. Як член агітаційної колегії Вітебського підпільного комітету більшовиків, К. О. Кіркіж багато зробив для політичного виховання, організації і згуртування пролетарських мас, активно роз'яснював їм політику партії, наполегливо боровся за очищення її від опортуністичних елементів. У 1912 р. за організацію робітничого страйку він був заарештований і кинутий за ґрати. Вийшовши на волю, К. О. Кіркіж знову поринув у вир політичних подій. Напередодні першої світової війни К. Кіркіж працював на ризькому заводі «ВЕК», де очолював лікарняну касу, яка стала центром партійної роботи на цьому найбільшому підприємстві Риги.

¹ Л. І. Брежнєв. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Паладі з'їзді 2 листопада 1977 року, К., 1977, стор. 3.

З наближенням фронту у 1915 р. завод «ВЕК» був евакуйований до Харкова, куди разом з групою робітників-більшовиків приїхав і К. О. Кіркїж. Тут, у пролетарському центрі України Купріян Осипович провів майже десять років. К. О. Кіркїж одразу ж активно включився в роботу Харківської організації РСДРП. Він очолював заводську більшовицьку організацію, був обраний членом підпільного партійного комітету Петінського району. Працювати доводилося в надзвичайно тяжких умовах поліцейських репресій, зрадницької політики дрібнобуржуазних партій. Більшовики використовували будь-яку можливість для поширення революційних ідей серед мас. Вони розповідали робітникам правду про грабіжницький характер війни, закликали їх відстоювати більшовицькі лозунги перетворення імперіалістичної війни у громадянську, викривали зрадництво меншовиків та інших угодовських партій. І коли в лютому 1917 р. прогрімала революційна буря, більшовики Харкова були на чолі робітничих мас. Звістка про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції дійшла до Харкова того ж дня — 27 лютого. Члени Харківської міської більшовицької організації, що залишилися на волі, одразу ж розмножили на гектографі та друкарських машинках відозву, у якій говорилося про повалення самодержавства і містився заклик до робітників — виходити на вулиці і обирати своїх представників до Рад². Вранці наступного дня відозву читали робітники окремих заводів.

28 лютого К. О. Кіркїж і А. Ф. Пастер організували мітинг робітників заводу «ВЕК», по закінченні якого над будинком заводу було піднято червоний прапор³. Купріян Осипович багато зробив для створення заводської бойової дружини, члени якої охороняли заводське майно й робітничі квартали міста, вели боротьбу проти дезорганізаторів виробництва⁴. Робітники заводу «ВЕК» обрали Купріяна Осиповича першим головою заводського комітету, а у квітні 1917 р. він очолив більшовицьку організацію Петінського (Заводського) району Харкова. Водночас він був членом Харківського комітету РСДРП(б) і членом Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів.

Озброєні історичними рішеннями VII (Квітневої) Всеросійської партійної конференції, яка схвалила ленінський план переходу до соціалістичної революції, більшовицькі організації Харкова, як і всієї України, активізували свою діяльність. Роз'яснюючи політику ленінської партії, викриваючи зрадників і капітулантів, більшовики завойовували широкі маси трудящих на свій бік.

Після липневих подій керівники харківських більшовиків Артем (Ф. А. Сергєєв), М. О. Руднєв, М. О. Глаголев, М. К. Бушев, С. І. Покко, К. О. Кіркїж та інші зробили все, щоб донести до широких трудящих мас правду про розстріл мирної демонстрації в Петрограді, викривали дії властей та їх пособників — меншовиків і есерів, які перейшли в табір контрреволюції. Згуртовуючи навколо більшовицьких організацій міста широкі маси трудящих, Харківський комітет РСДРП(б) водночас приділяв значну увагу військовій підготовці збройних сил революції, створенню загонів Червоної гвардії. Значний вклад у цю справу вніс К. О. Кіркїж. Петінський район виставив 1500 червоногвардійців⁵.

К. О. Кіркїж — активний учасник і керівник революційних виступів харківських робітників напередодні Жовтня, у дні Великої Жовтневої соціалістичної революції, а також під час боротьби за встановлення Радянської влади на Україні. В складі червоногвардійського загону він бився проти каледінських банд.

У 1918 р. партія направила К. О. Кіркїжа на роботу до Москви. Він очолив колегію артилерійського заводу «ВЕК», а згодом виконував функції особуоповноваженого військового відомства у Курську і Харкові. У роки громадянської війни (з червня 1919 р. по листопад 1920 р.) Купріян Осипович перебував у лавах Червоної Армії. Він був комісаром бригади дивізії і начальником тилу 14-ї армії, брав участь у боях проти денікінських банд і білополяків. За хоробрість і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, К. О. Кіркїжа нагороджено бойовим орденом Червоного Прапора.

У листопаді 1920 р. Купріян Осипович знову прибув до Харкова. Перехід до мирного будівництва в країні відбувався в надзвичайно складних умовах. На початок 1921 р. з 319 підприємств ценової промисловості Харківщини діяло тільки 180 (56,4%). Кількість робітників, зайнятих на діючих підприємствах міста, у 1921 р. зменшилася порівняно з 1914 р. більш як у два рази — з 60 210 чол до 27 315. Не

² Див.: 1917 год в Харькове, Харьков, 1927, стор. 118—120.

³ Нариси історії Харківської обласної партійної організації, Харків, 1970, стор. 140.

⁴ Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. Сборник документов и материалов. Февраль 1917 — апрель 1918 гг., Харьков, 1957, стор. 20; П. Павлюк. Харківська Червона гвардія, К., 1948, стор. 16.

⁵ П. Павлюк. Назв. праця, стор. 47, 58; Нариси історії Харківської обласної партійної організації, стор. 181.

краще становище було і в сільському господарстві⁶. Харківський губком КП(б)У приділяв у той час значну увагу правильній розстановці партійних кадрів. К. О. Кіркіжа, як здібного організатора й досвідченого партійного працівника, губком направив до Іванівського райкому КП(б)У м. Харкова, де його обрали членом бюро, а згодом — завідувачим агітаційним відділом.

У розв'язанні народногосподарських завдань відбудовного періоду більшовикам Харківщини довелося подолати чимало труднощів: виправляти недоліки в роботі окремих господарників, проводити боротьбу з опозиціонерами, які намагалися перешкодити партійному будівництву. Губернська парторганізація (з 1922 р. Купріян Осипович — секретар губкому КП(б)У) твердо дотримувалася у боротьбі проти антипартійних елементів ленінської лінії і відіграла велику роль у житті всієї партії.

Підсумки п'ятирічного періоду боротьби трудящих Харківщини за відбудову промисловості і сільського господарства підбила X Харківська окружна конференція КП(б)У (31 жовтня — 10 листопада 1925 р.). Із звітною доповіддю про діяльність партійної організації на ній виступив К. О. Кіркіж⁷. Найважливішим фактором у досягненні успіхів відбудовного періоду, відзначалося на конференції, було величезне зростання авторитету Комуністичної партії і, зокрема, однієї з найбільших парторганізацій республіки — Харківської, яка впевнено йшла ленінським курсом, втілюючи в життя плани соціалістичного будівництва.

У 1925 р. К. О. Кіркіж працював завідувачим оргвідділом ЦК КП(б)У. На VI, VIII конференціях і IX з'їзді КП(б)У він обирався членом ЦК КП(б)У, а на VI—IX Всеукраїнських з'їздах Рад — членом ВУЦВК. Пленум ЦК КП(б)У, який відбувся після IX з'їзду (КП(б)У, обрав К. О. Кіркіжа членом Політбюро, Оргбюро і секретарем ЦК КП(б)У.

29 листопада 1926 р. Об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК КП(б)У обрав Купріяна Осиповича головою ЦКК КП(б)У. IV сесія ВУЦВК IX скликання затвердила його наркомом РСІ УРСР і головою бюджетної комісії ВУЦВК.

У 1927—1929 рр. К. О. Кіркіж — секретар ЦК КП(б) Узбекистану. На цій відповідальній посаді Купріян Осипович з властивими йому енергією й партійною принциповістю розв'язував важливі завдання соціалістичного будівництва в республіці. Для Компартії Узбекистану роки соціалістичної індустріалізації були водночас і роками її дальшого організаційного та ідейного зміцнення. Досконало володіючи ленінським стилем роботи, К. О. Кіркіж доклав чимало зусиль для дальшого зміцнення зв'язків комуністів з масами, для поліпшення керівництва радянськими, профспілковими та іншими масовими організаціями трудящих. Він часто зустрічався з трудящими республіки. Так, 16 серпня 1927 р. Купріян Осипович брав участь у зборах окружного Ташкентського партактиву і виступив на них з доповіддю про підсумки липнево-серпневого Пленуму ЦК ВКП(б), 9 листопада — у зборах Самаркандського окружного партактиву. 28 травня 1928 р. Купріян Осипович виступав з доповіддю «Завдання колгоспного будівництва в республіці» на I Всеузбецькому з'їзді колгоспників, 30 жовтня—3 листопада—брав участь у роботі республіканської наради жінок Узбекистану⁸.

У 1929 р. К. О. Кіркіж очолив Центральний Комітет профспілки радторгслужбовців, а з 1931 р. він — голова ЦК профспілки робітників машинобудування⁹.

К. О. Кіркіж був делегатом XI—XVI з'їздів партії. На XIII з'їзді РКП(б) його було обрано кандидатом у члени ЦК РКП(б), на XIV—XV з'їздах — членом ЦК ВКП(б), а на XVI з'їзді — членом ЦКК ВКП(б). Він був кандидатом у члени Президії ЦКК ВКП(б), обирався членом ЦВК СРСР на I—VI з'їздах Рад СРСР.

24 травня 1932 р. життя К. О. Кіркіжа трагічно обірвалося, але воно завжди буде взірцем самовідданого служіння Комуністичній партії, радянському народові.

В. П. БУЛКІНА (Київ)

⁶ Нариси історії Харківської обласної партійної організації, стор. 306.

⁷ Там же, стор. 349—350.

⁸ Коммунистическая партия Узбекистана в период построения фундамента социализма. Летопись событий. Часть третья (1925—1932), Ташкент, 1976, стор. 78, 86, 106, 110.

⁹ ПЛ ИПП при ЦК Компартії України, ф. 39, оп. 4, спр. 70, арк. 1.

АКАДЕМІК В. І. ПІЧЕТА

(До 100-річчя з дня народження)

Минає сто років з дня народження видатного радянського історика і славіста, академіка АН СРСР Володимира Івановича Пічети. Його творча спадщина хронологічно і тематично охоплює широке коло про-

blem з історії Росії, України, Білорусії, Литви, а також Польщі, Чехії, Сербії, Болгарії та інших країн. За період своєї педагогічної діяльності Володимир Іванович виховав багато дослідників як вітчизняної, так і зарубіжної історії.

Життєвий шлях і наукова діяльність В. І. Пічети зв'язані з Україною, що заслуговує на спеціальне дослідження. Та слід сказати, що в літературі, присвяченій цьому питанню, дуже мало приділено уваги вкладові вченого у вивчення історії України¹. Відома лише невелика за обсягом публікація М. М. Ткаченка². Тому автор даної замітки спиниться на зв'язках В. І. Пічети з Україною та його вкладові у вивчення її історії.

Народився Володимир Іванович Пічета 9 (21) жовтня 1878 р. у Полтаві. В 1897 р. він закінчив Полтавську класичну гімназію. Того ж року вступив на історико-філологічний факультет Московського університету. В. І. Пічета слухав лекції і брав участь у семінарах таких відомих викладачів російської історії, як В. О. Ключевський, М. О. Рожков, М. В. Довнар-Запольський, М. М. Богословський, М. К. Любавський, а також загальної історії — В. І. Герье, П. Г. Виноградов, Р. Ю. Віппер, С. Ф. Фортунатов та ін. Про них Володимир Іванович писав згодом у своїх спогадах³. Напевно, в університеті В. І. Пічета познайомився з приват-доцентом Д. І. Єваторницьким (Яворницьким), який викладав археологію та історію «малороссийского козачества»⁴. Зв'язки між ними не припинялися і в наступні роки.

Володимир Іванович закінчив університет з дипломом першого ступеня в 1901 р. З дружиною Марією Валеріанівною він вийшов на Україну. Київське попечительство народної освіти направило його до Коростишева — викладачем словесності учительської семінарії. Його дружина пізніше згадувала: «І ми поїхали на південь в соснові ліси Київської губернії, на живописні береги річки Тетерева. І пірнули ми в саму гущу життя, оточені надзвичайно бідним населенням, все життя якого — яскрава сторінка громадського і політичного гноблення російського самодержавства»⁵. В Коростишеві Володимир Іванович працював 2 роки, заслужив любов учнів — майбутніх педагогів, активно відгукувався на всі питання, які хвилювали молодь. В. І. Пічета не міг погодитися з реакційними діями директора семінарії, а тому влітку 1903 р. переїхав з сім'єю до Катеринослава.

У Катеринославі В. І. Пічета викладав історію і словесність у комерційному училищі та місцевих гімназіях. Директором училища у той час був краєзнавець А. С. Синявський, який фактично очолював створену в березні 1903 р. Катеринославську вчену архівну комісію. Діяльність комісії, яка ставила перед собою мету — збирати, охороняти й вивчати пам'ятки місцевої старовини, зокрема архівні, викликала інтерес у В. І. Пічети. Вже 30 вересня 1903 р. на засіданні комісії він став її членом⁶. На цьому ж засіданні Володимир Іванович зробив доповідь на тему «Записка Юрія Крижанича о Малороссии»⁷.

В. І. Пічета брав участь і в наступних засіданнях комісії. Так, 3 травня 1904 р. він прочитав доповідь «К століттю імпер. общества истории и древностей российских». На цьому ж засіданні, як зазначалося в його протоколі, був присутній також Д. І. Яворницький, а «відведені місця для публіки були всі зайняті»⁸.

Згадані доповіді В. І. Пічети, а також його повідомлення під назвою «Несколько слов о состоянии архива Екатеринославского нижнего земского суда» друкувалися в першому випуску «Летописи» комісії в 1904 р.⁹. Таким чином, перші результати дослідницької діяльності Катеринославської комісії були зафіксовані у першому ви-

¹ Див., наприклад: Памяти академика В. И. Пичеты. — Ученые записки Института славяноведения (далі — УЗИС), т. 1, М.—Л., 1949, стор. 5—54; Славяне в эпоху феодализма. К столетию академика В. И. Пичеты. Сборник, М., 1978, стор. 343.

² Н. М. Ткаченко. Работы академика В. И. Пичеты по истории Украины. — УЗИС, т. 1, стор. 15—19.

³ В. И. Пичета. Воспоминания о Московском университете (1897—1901 гг.). — В сб. Славяне в эпоху феодализма, стор. 52—65.

⁴ М. М. Шубравська. Д. І. Яворницький. Життя, фольклорно-етнографічна діяльність, К., 1972, стор. 62.

⁵ К. В. Пичета. Владимир Иванович Пичета (Из воспоминаний дочери). — В сб. Славяне в эпоху феодализма, стор. 110.

⁶ Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии (далі — Летопись...). Год первый, Екатеринослав, 1904, стор. 186.

⁷ Там же, стор. 190.

⁸ Там же, стор. 200, 203.

⁹ Там же, стор. 1—17, 44—53, 54—61.

пуску «Летописи». Вміщені в ній доповіді Володимира Івановича теж були його першими публікаціями. Можна сказати, що збіг цих фактів не є випадковим.

1905 р. В. І. Пічета опублікував у наступному випуску «Летописи» нові праці: «Политико-экономические взгляды Юрия Крижанича в связи с состоянием Московского государства во второй половине XVII века»¹⁰ та «Из Екатеринославской старины»¹¹. У них порушувалися питання соціально-економічного характеру, зокрема, в другій автор досліджував становище селянства Південної України на початку XIX ст.

З кінця XIX ст. в Катеринославі діяло наукове товариство, яке об'єднувало спеціалістів різних галузей знань. В. І. Пічета був членом і цього товариства, яке в 1904 р. видало його доповідь «Падение крепостного права в России» окремою книжечкою.

Праці В. І. Пічети з'являлися і в періодичних виданнях. Так, у «Вестнике Екатеринославского земства» побачила світ його стаття «Памяти Сергея Михайловича Соловьева», що була першим історіографічним дослідженням молодого вченого.

Як наведені, так і інші факти дали підставу радянському історикові В. Д. Корольку зробити висновок, що «саме в Катеринославі Володимир Іванович почав займатися напруженою науковою роботою, саме тут починався його великий шлях історика-дослідника»¹². Але діяльності прогресивного, демократично настроєного вченого всіляко перешкождали реакційні чиновники Катеринослава. В 1905 р. Володимир Іванович довелося залишити це місто і виїхати до Москви. На вокзалі його проводжали численні учні та колеги¹³, що свідчило про популярність історика серед молоді та прогресивної громадськості міста. Після переїзду до Москви В. І. Пічета продовжував підтримувати зв'язки з ученими, зокрема з істориками України.

У Москві на В. І. Пічету чекали великі труднощі. В умовах матеріальних нестатків і виснажливої праці довелося йому прокладати шлях у науку. Але саме тут розширилося коло дослідницьких інтересів ученого, посилюлися його демократичні погляди¹⁴. В переджовтневому десятиріччі Володимир Іванович видав праці узагальнюючого характеру, присвячені, зокрема, селянській реформі 1861 р., Вітчизняній війні 1812 р., так званому «смутному времени» початку XVII ст., реформам Петра I та іншим питанням. З-під пера Володимира Івановича вийшли також праці з історії зарубіжних слов'янських країн.

В. І. Пічету продовжували цікавити питання, пов'язані з історією України¹⁵. Так, у відомій енциклопедії «Гранат» він опублікував статті «Галицкое княжество» (1912) та «Даниил Романович — князь Галицкий» (1913), в інших виданнях — «Наказы украинских городов в 1767 году» (1915); огляди «Новые материалы и работы по истории Украины» (1914), «Новые труды польских историков по истории Украины» (1914); численні рецензії на праці Г. Писаревського (1908), В. О. Барвінського (1911), П. Г. Клепатського (1913), Н. П. Василенка (1915) та ін.

Високо оцінював В. І. Пічета творчість геніального українського поета-революціонера Т. Г. Шевченка. В 1911 р. Володимир Іванович разом з академіком Ф. Коршем і вченими О. Новицьким та А. Кримським¹⁶ виступав у Московському університеті на урочистому засіданні, присвяченому шевченківським днем. У 1914 р., незважаючи на заборону царських властей, В. І. Пічета опублікував статтю «Неволя в творчестве Т. Г. Шевченко»¹⁷. У ній, зокрема, зазначається, що поезія Шевченка — це гнівний протест проти кріпосництва. Справдилося сподівання Шевченка — впали пута кріпацтва. Але мрія поета про те, що не залишиться «слід панського на Україні», ще не здійснилась. Та настане час, пише В. І. Пічета, й вона здійсниться, «і тоді прокинуться великі духовні сили українського народу, до цього часу штучно затримані». Віра в народ, у його силу була притаманна Володимир Івановичу як історикові, і це проходить червоною ниткою через усі його дослідження.

Слід сказати, що не всі положення та оцінки, які висловлював В. І. Пічета у своїх працях, написаних до 1917 р., можна сприйняти без застережень. Та він згодом з марксистських позицій переглянув ряд своїх тверджень. Це стосується і питань історії України.

Великий Жовтень відкрив нові можливості для широкого і справді наукового висвітлення минулого. Так само, як і інші прогресивні вчені, В. І. Пічета дуже скоро

¹⁰ Летопись... Год второй, Екатеринослав, 1905, стор. 47—58.

¹¹ Там же, стор. 13—29.

¹² В. Д. Корольок. Владимир Иванович Пичета.— В сб. Славяне в эпоху феодализма, стор. 5.

¹³ К. В. Пичета. Назв. спогади, стор. 111.

¹⁴ В. Д. Корольок. Назв. праця, стор. 6—7.

¹⁵ Видано досить повну «Бібліографію праць В. І. Пічети» (УЗИС, т. I, стор. 35—54), тому обмежимося тільки посиланням на рік публікації.

¹⁶ Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839—1959, т. I, К., 1963, стор. 265.

¹⁷ «Украинская жизнь», 1914, № 2, стор. 24—31.

ділом довів свою відданість Радянській владі. Вже у 1918 р. він — професор Московського університету і викладач у вищих військових училищах, певний період був головним інспектором Центрархіву. Володимир Іванович виявив себе як талановитий організатор навчальної і науково-дослідницької справи.

У 1921—1929 рр. В. І. Пічета був першим ректором і професором Білоруського університету, а після створення Академії наук Білоруської РСР у 1928 р. його обрали академіком АН БРСР. Володимир Іванович проводив велику наукову роботу. Він і раніше приділяв увагу питанням історії Білорусії, а в період перебування в Мінську створив на цю тему ряд праць монографічного характеру. В 1924 р., зокрема, Володимир Іванович завершив роботу над створенням «Історії Білорусії», яка охоплювала події з давніх часів до кінця XVI ст. В 1927 р. вийшла з друку його праця «История сельского хозяйства и землевладения в Белоруссии», а також інші ґрунтовні дослідження¹⁸. Треба відзначити, що в працях, присвячених історії Білорусії, є також чимало вперше порушених питань стосовно минулого України. В 1923 р. вийшла в світ праця В. І. Пічети, яка не втратила свого значення і нині, — «Введение в русскую историю (Источники и историография)». У роки перебування в Білорусії В. І. Пічета приділяв значну увагу історії Росії. Згаданий період був важливим етапом у становленні В. І. Пічети як історика-марксиста.

Коло наукових інтересів Володимира Івановича було необмеженим. Про це яскраво свідчить такий факт. Коли в 1939 р. у Московському державному університеті було створено кафедру історії південних і західних слов'ян, а в Інституті історії АН СРСР — сектор слов'янознавства, кафедру і сектор очолив Володимир Іванович. Підготовка кадрів славистів, комплектування наукового сектору, розробка нових тем і проблем вимагали від Володимира Івановича багато часу, ініціативи і сил.

У 1939 р. Західна Україна і Західна Білорусія возз'єдналися з УРСР і БРСР. У зв'язку з цим великі завдання постали і перед ученими — розкрити історичну закономірність цього процесу. Володимир Іванович був першим істориком, який уже 21 вересня 1939 р. виступив на сторінках газети «Известия» із статтю «Братья-украинцы и братья-белоруссы (Из истории народов Украины и Белоруссии)». Неодноразово публікував В. І. Пічета свої статті в періодичній пресі, видавав брошури, присвячені минулому західноукраїнських і західнобілоруських земель. А на початку 1940 р. вийшла в світ його книжка «Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии». Це було перше монографічне дослідження в радянській історіографії, присвячене історії возз'єднаних земель.

Крім згаданих наукових праць, у 1939—1941 рр. вийшли монографії В. І. Пічети, присвячені історії СРСР, Литви і Польщі. Він був першим висококваліфікованим рецензентом таких видань, як «Нариси історії України» (книги 2, 4, 8) та «Історія України. Короткий курс», що вийшли напередодні Великої Вітчизняної війни.

Глибокий, бойовий радянський патріотизм проймає праці В. І. Пічети, написані в 1941—1945 рр. Вони підносили бойовий дух радянських воїнів на фронті і працівників тилу. У 1943 р. були опубліковані його праці з історії України — «Борьба украинского и белорусского народов за свободу», «Октябрьская социалистическая революция на Украине», «Великий сын украинского народа — Богдан Хмельницкий» та ін. У лютому і березні 1945 р. Володимир Іванович прочитав лекції, які були видані окремими брошурами, на теми: «Возрождение Украины-Руси и Белой Руси в XVI в.» — «начале XVII в.» та «Казацкое государство на Украине (XVII — XVIII вв.)».

У післявоєнні роки В. І. Пічета особливу увагу приділяв історії південних і західних слов'ян, досліджуючи водночас і минуле України. Про це свідчить праця «Роль русского народа в исторических судьбах славянских народов», що вийшла в 1946 р. Володимир Іванович перший дав оцінку документальному збірникові «Україна перед визвольною війною 1648—1654 рр.», що вийшов з друку в 1946 р. В. І. Пічета вніс також чималий вклад у розробку проблем української історіографії, джерелознавства та інших спеціальних дисциплін.

Володимир Іванович завжди був готовий допомогти тому, хто звертався до нього за порадою. А зверталися до нього вчені різних країн.

Не стало Володимира Івановича Пічети 23 червня 1947 р. Після його смерті залишилася багата рукописна спадщина, яка зберігається в Архіві АН СРСР¹⁹. Не всі праці В. І. Пічети з історії України були опубліковані. Настав час видати вибрані твори вченого з історії України, більшість з яких стала бібліографічною рідкістю, а також підготувати ґрунтовне історіографічне дослідження, присвячене його вкладові у розвиток української радянської історичної науки, у зміцнення дружби між російським, українським та білоруським народами.

Ф. П. ШЕВЧЕНКО (Київ)

¹⁸ Див.: Славяне в епоху феодалізму. стор. 66—81.

¹⁹ В. Д. Королюк. Рукописное наследство академика В. И. Пичеты. — УЗНІС, т. 1, стор. 24—32.

ІСТОРИКИ ПНР ПРО СПІЛЬНУ БОРОТЬБУ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ТРУДЯЩИХ ПРОТИ ГНОБИТЕЛІВ У 1648—1654 рр.

Трудашних Радянського Союзу та Польської Народної Республіки зв'язує міцна й непорушна дружба, загартована в боях і труді.

Перший секретар ЦК Польської об'єднаної робітничої партії Е. Герек у своєму виступі по Центральному телебаченню Радянського Союзу напередодні святкування 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції говорив: «Дружба між Польською Народною Республікою і Радянським Союзом лягла в основу всього соціалістичного розвитку нашої країни»¹.

Яскравим прикладом дружби і взаємодопомоги трудящих мас двох країн є події, пов'язані з визвольною війною українського народу 1648—1654 рр., коли проти гніту магнатів і шляхти разом з українськими селянами, міщанами та козаками із зброєю в руках боролися й трудящі Польщі.

Польські, як, до речі, й українські, шляхетські та буржуазні історики, виходячи з інтересів експлуататорських класів, всіляко замовчували або перекручували факти, що свідчили про спільні прагнення і єдність дій народних мас України і Польщі.

Історики Польської Народної Республіки, спираючись на значну джерельну базу, з наукових позицій висвітлюють хід визвольної війни 1648—1654 рр., розкривають її класовий характер, підкреслюють, що український народ боровся не лише проти національного, а й проти соціального гніту. Так, З. Млинарський, відкриваючи організовану 26—27 листопада 1954 р. Польською Академією наук і Польсько-Радянським інститутом наукову сесію, присвячену 300-річчю возз'єднання України з Росією, зазначив, що український народ у XVII ст. героїчно боровся з тим самим ворогом, що пригноблював і польський народ, — з магнатами та шляхтою².

С. Лібішовська у рефераті «Ставлення польських народних мас до народно-визвольної війни на Україні в 1648—1654 рр.», виголошеному на згаданій сесії, підкреслила, що трудящі маси Польщі підтримували визвольну війну українського народу і допомагали селянсько-козацькому війську, оскільки «тисячі поляків вважали цю війну власною справою»³.

Серед питань, пов'язаних з визвольною війною українського народу 1648—1654 рр., що цікавлять сучасних польських істориків, важливе місце належить безпосередній участі поляків у бойових діях селянсько-козацьких загонів проти польсько-шляхетських військ. В. Томкевич називає три такі основні джерела поповнення селянсько-козацького війська польськими повстанцями: перше — це поляки, які жили на Україні та в Білорусії і з самого початку визвольної війни брали участь у бойових діях на боці повстаючого українського народу, друге — мешканці з різних місцевостей Польщі, які спеціально прибували на Україну, щоб узяти участь у війні проти магнатів, третє — жовніри, що перейшли на бік повстанців⁴. Вже в першій битві поблизу урочища Жовті Води на бік селян і козаків перейшли цілі загони жовнірів⁵.

В міру просування повстанського війська на Полісся, Підляшшя та Червону Русь, де проживала значна кількість поляків, приплив до нього селян і міщан поль-

¹ «Известия», 22 жовтня 1977 р.

² Z. Młynarski. Zagajenie.— «Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego», 1955, № 1—2, стор. 84.

³ Z. Libiszowska. Stosunek polskich mas ludowych do walki narodowo-wyzwoleńczej na Ukrainie w latach 1648—1654.— Sesja naukowa w trzecie rocznicę zjednoczenia Ukrainy z Rosją. 1654—1954. Materiały, Warszawa, 1956, стор. 54.

⁴ W. Tomkiewicz. O składzie społecznym i etnicznym kozaczyzny Ukrainnej na przełomie XVI i XVII w.— «Przegląd Historyczny», t. XXXVII, 1948, стор. 250—254.

⁵ Z. Libiszowska. Назв. праця, стор. 54.

ського походження збільшувався. Так, з документів архіву Чарториського, використаних З. Лібішовською, видно, що у війську Б. Хмельницького під Замостям налічувалося сім тисяч поляків⁶. Історики ПНР цілком слушно зазначають, що різниця у релігійних поглядах не була перешкодою для вступу поляків в українські селянсько-козацькі загони. Це дає підстави говорити про спільність класових інтересів польського і українського селянства.

Про наявність поляків у селянсько-козацькому війську свідчить і «Реєстр» козаків 1649 р., до якого внесено багато прізвищ з іменами Станіслав, Войцех, Марціан і подібними, що, на думку С. Лібішовської, вказує на польське походження людей, яким ці імена належали.

Участь дрібної і служилої польської шляхти в українському селянсько-козацькому війську підтверджує й наявність у згаданому «Реєстрі» таких польських прізвищ, як Бялобжицький, Долецький, Гаворецький, Грабковський, Ябковський та ін.

Слід мати на увазі, що прізвища багатьох поляків, які загинули ще до Зборівської битви, не потрапили у «Реєстр» 1649 р. Серед тих, хто віддав своє життя за визволення української землі від гнобителів, був і корсунський наказний полковник поляк Станіслав Мрозовицький, який загинув під час облоги Збаража. Його подвиг оспіваний у відомій народній пісні:

Ой, Морозе, Морозенку, ти славний козаче,
За тобою, Морозенку, вся Україна плаче...

Гетьманський уряд довіряв полякам, що перейшли на бік повсталого народу, відповідальні посади, доручав ведення дипломатичних переговорів тощо. Так, на думку істориків ПНР, поляком за походженням був військовий суддя Семен Голуховський, відомий також під ім'ям «Семена Ляха», а поляк Лозинський у 1648 р. був направлений Б. Хмельницьким послом до князя Трансильванії Юрія II Ракоці⁷.

Одним з видатних полководців часів визвольної війни українського народу був київський полковник Михайло (Станіслав) Кричевський, якого називали «правою рукою» гетьмана Б. Хмельницького. Коли селянсько-козацьке військо рухалося на Збараж, він командував авангардом. У битві під Старокостянтиновом ворогуючі армії очолювали представники двох протилежних суспільних таборів: з одного боку, князь Я. Вишневецький, а з другого, — козацький полковник М. Кричевський. «Феодальну Річ Посполиту, — наголошує С. Лібішовська, — представляв полонізований руський князь, у жилах якого не було жодної краплинки польської крові. Зв'язувало його з польськими магнатами одне — класові інтереси. А українські народно-визвольні загони вів у бій поляк, який, борючись за свободу українського народу, боровся одночасно з ворогами власного народу»⁸.

З-під Збаража М. Кричевський був направлений з військом назустріч армії гетьмана Я. Радзівілла, яка рухалася на допомогу основним польським силам, з наказом будь-що затримати її. У нерівній битві з ворогом під Лоевом М. Кричевський ціною власного життя виконав це відповідальне завдання.

Історики ПНР наводять і ряд інших прізвищ поляків, які воювали у складі української селянсько-козацької армії. Це, зокрема, Міхал Сеткевич⁹, Войцех Рокіцький¹⁰, Адам Хмелецький¹¹ та ін.

Значну увагу сучасні польські історики приділяють питанню про вплив визвольної війни українського народу на розвиток антифеодального руху у самій Польщі. Це знайшло відображення в працях Вл. Бортновського¹², Б. Барановського¹³, Ст. Щотки¹⁴, Вл. Чаплинського¹⁵, А. Керстена¹⁶, Є. Вислоцького¹⁷ та інших, де пока-

⁶ Там же, стор. 55.

⁷ Там же, стор. 56.

⁸ Там же, стор. 57.

⁹ Там же, стор. 59.

¹⁰ Там же, стор. 56.

¹¹ B. Baranowski. Narodowo-wyzwoleńcza walka ludu ukraińskiego w XVII wieku.— „Nowe drogi”, 1954, № 1.

¹² Wł. Bortnowski. Wpływ rewolucji kozackiej na chłopów polskich.— „Nasza myśl”, 1948, № 11, стор. 24—28.

¹³ B. Baranowski. Dokumenty chłopskiej doli, Łódź, 1948.

¹⁴ S. Szczotka. Powstanie chłopskie pod wodzą Kostki Napierskiego w r. 1651, Warszawa, 1951.

¹⁵ Wł. Czaplinski. Ruchy ludowe w roku 1651.— „Przegląd Historyczny”, t. XLIV, zesz. 1—2, Warszawa, 1953, стор. 64—90.

¹⁶ A. Kersten. Wyzwoleńcza walka ludu ukraińskiego.— „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego”, 1955, № 1—2, стор. 201—231.

¹⁷ J. Wisłocki. O działalności emisariuszy Chmielnickiego w Wielkopolsce w 1651 roku.— Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza, t. 1, zesz. 1, 1955, стор. 35—47.

зано, як боротьба українського народу активізувала виступи польських народних мас за своє соціальне визволення.

Успіхи українських селянсько-козацьких військ вселяли у польських селян і мішан віру у можливість перемоги над експлуататорами. Польські трудящі дедалі рішучіше бралися за зброю, що викликало у феодалів та магнатів значне занепокоєння. Так, коли в 1648 р. почастішали виступи селян у Краківському воєводстві, сейм змушений був прийняти рішення, відповідно до якого посполите рушення цього воєводства мало залишатися для охорони феодальних і магнатських маєтностей на місці і не брати участі у поході на Україну, що певною мірою послабило польські військові сили, які направлялися туди. Це слід розцінювати як значну допомогу польських селян українським трудящим масам.

Про досить великі селянські заворушення на Підляшші у вересні 1648 р. писав папський нунцій Торрес. Наближення військ Б. Хмельницького до Замостя викликало активізацію антифеодального руху серед населення лівденно-західних земель. У Сандомирському воєводстві повстали селяни із с. Плавна напали на хоругву ротмістра Пігловського з полку старости Конінського¹⁸. Такі випадки були непоодинокими.

Польські селяни бралися за зброю навіть у районах, що були досить віддаленими від театру воєнних дій. Так, коли поміщик Сухоржевський хотів розправитися з упійманим селянином-втікачем, натовп селян, у якому налічувалося 150 чол., не дав йому зробити цього. «Ей, дав би бог пана Хмельницького, — говорили селяни, — навчив би тих панків, як шарпати хлопа»¹⁹.

Міська біднота Варшави, одержавши звістку про наближення селянсько-козацьких військ, встановила з ними зв'язки і готувалася до збройного виступу. А на Мазовше в цей самий час діяв тридесячний загін повстанців²⁰.

З особливою силою спалахнула антифеодальна боротьба у Польщі в 1651 р., коли великі селянські повстання вибухнули в південній Малопольщі, Познанському, Каліському, Серадському воєводствах, на Мазовше, в Люблінському воєводстві, частково на Підляшші²¹. «Револьюційний рух польських селян у 1651 р., — зазначає Б. Барановський, — став можливим лише завдяки впертій і важкій боротьбі, яку протягом років вели українські та білоруські повстанці із спільним ворогом — феодальною польською олігархією»²². Найбільш організований характер мали виступи селян Підгалля (Південна Польща) під керівництвом Костки Наперського. На думку вчених, К. Наперський діяв у контакті з Б. Хмельницьким. Готуючись до великої битви з польським феодальним класом, пише з цього приводу Б. Барановський, гетьман не міг не розраховувати на допомогу селянського антифеодального повстання у Польщі.

Надіслані з України посланці, переодягнуті в жебраків або прочан, обходили польські села і закликали місцевих селян до спільної боротьби з експлуататорами. Б. Хмельницький доручив організацію цієї справи полковнику Стасенку (Стаху Вільчипському). Сучасні польські історики вважають, що він був селянином, який утік від свого феодала з Люблінщини²³. Ймовірно, що посланці Стасенка мали зв'язки з К. Наперським²⁴.

У Великопольщі керівником селянських виступів був П. Гжибовський, який очолив повстання на території Познанського і Каліського воєводств²⁵.

Історики ПНР переконливо спростовують твердження шляхетських та буржуазних представників історичної науки, які намагалися довести, що на землях власне Польщі нібито не було масових антифеодальних рухів або всіяко применшували їх значення. Так, на противагу буржуазному польському історичному Л. Кубалі, який твердив, що в 1648—1654 рр. територія Мазовше не була охоплена антифеодальним рухом, Б. Барановський, глибоко проаналізувавши відповідні джерела, довів, що в околицях Цеханова, Шренська і Селюня мали місце селянські виступи, які були жорстоко придушені властями.

Водночас Б. Барановський слушно зауважує, що було б спрощенням пояснювати антифеодальний рух на землях Польщі у згаданий період лише впливом визвольної війни українського народу. Він, зазначає вчений, насамперед був результатом суперечностей, властивих феодальному суспільству Речі Посполитої, а боротьба

¹⁸ Z. Libiszowska. Назв. праця, стор. 59, 62.

¹⁹ J. Wistocki. Назв. праця, стор. 44.

²⁰ Z. Libiszowska. Назв. праця, стор. 62.

²¹ B. Baranowski. Powstania chłopskie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, Warszawa, 1952, стор. 46.

²² Там же.

²³ B. Baranowski. Powstanie Kostki Napierskiego w 1651 r., Warszawa, 1951, стор. 47.

²⁴ Там же.

²⁵ Там же, стор. 72.

українського народу за соціальне визволення стала прикладом для польських селян, які сподівалися на допомогу селянсько-козацьких військ. Про це, зокрема, свідчать матеріали повстання у Підгаллі²⁶.

Виступи польських селян сковували дії королівських військ. Так, Б. Барановський звертає увагу на той факт, що в 1651 р., коли селянсько-козацьку армію спіткала невдача у битві під Берестечком, польська шляхта не змогла здійснити свій намір жорстоко придушити повстанський рух на Україні, оскільки почалося значне піднесення антифеодальної боротьби у самій Польщі²⁷.

У своїх дослідженнях Б. Барановський порушив також важливе питання про ставлення гірників Малополющі до повстання, очолюваного К. Наперським. Один з розділів його праці «Повстання Костки Наперського в 1651 році» називається «Союзники селянських повстанців — робітники»²⁸.

Інший польський учений — А. Керстен — зробив слушні висновки про те, що вплив визвольної війни українського народу на піднесення антифеодального руху в Польщі знайшов свій вияв не лише у великих повстаннях, а й позначився на загальних настроях трудящих мас країни. «Дрібні виступи польських селян, — пише А. Керстен, — були для польських феодалів дуже серйозною перешкодою в мобілізації сил на боротьбу з народом України і Білорусії»²⁹.

Висвітлюючи події, пов'язані з визвольною війною українського народу 1648—1654 рр., історики ПНР зазначають, що як українські, так і польські селяни зазнавали чимало лиха від походів королівських військ. Як пише О. Гурка, внаслідок походів польських військ по-варварському було сплюндровано Брацлавщину до такої міри, що навіть Л. Кубаль змушений був у своїх нарисах назвати цю територію «пропащою країною»³⁰. Від походів польських найманих військ і шляхетського посполитого рушення зазнали значних руйнувань господарства селян Львівщини, Люблінського воєводства, Волині³¹.

Родюча українська земля перетворилася на страшну руїну. Спалені села і містечка, потравлені поля, безлюдні оселі траплялися на кожному кроці. Не кращим було становище і в Польщі. Протягом кількох років війни, яка з польського боку велася винятково в інтересах феодалів і магнатів, становище польських селян і міщан значно погіршилося. Непомірним тягарем лягали на їх плечі податки, що дедалі зростали.

Уже в 1651 р. похід королівського війська під Берестечко був організований з великими труднощами, бо не вистачало грошей. Тому в 1652—1654 рр. сейми затвердили низку нових податків, «незвичайних у вітчизні». Однією з форм протесту трудящих мас проти свого нестерпного становища та свавілля феодалів були втечі, які набрали в цей час масового характеру. Спроби магнатів придушити народно-визвольну боротьбу на Україні та в Білорусії підірвали життєві сили польської феодальної держави, довели країну до стану занепаду, вкрай загострили класову боротьбу на її території. «Голод і злидні були... причинами наростання хвилі виступів народних мас», — зазначає А. Керстен³².

Отже, сучасні польські історики приділяють певну увагу висвітленню у своїх працях спільної боротьби українського та польського народів проти феодального гноблення в роки визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Особливо багато зробили вони в цьому напрямі у 50-ті роки, коли відзначалося 300-річчя возз'єднання України з Росією.

Розробляючи різні аспекти проблеми, історики ПНР використали широке коло відповідних джерел, ввели до наукового обігу такі документи, які з різних причин були обійдені шляхетськими хроністами та буржуазними істориками. Зокрема, вони активно залучили до своїх праць матеріали Головного архіву давніх актів у Варшаві, воєводських архівів, а також рукописи, які зберігаються в бібліотеці музею ім. Чарториських у Кракові, Народному закладі ім. Оссолінських у Вроцлаві, бібліотеці Польської Академії наук у Кракові та ін. Слід зазначити, що встановлені польськими істориками факти, а також їх висновки, пов'язані з подіями 1648—1654 рр. знайшли своє використання і в працях радянських дослідників.

Найвищою певної джерельної бази дала історикам ПНР можливість розкрити у своїх працях як питання визвольної війни українського народу в цілому, так і

²⁶ B. Baranowski. Narodowo-wyzwolenca walka ludu ukraińskiego w XVI wieku, стор. 40.

²⁷ Там же.

²⁸ B. Baranowski. Powstanie Kostki Napierskiego w 1651 r., стор. 77—82.

²⁹ A. Kersten. Назв. праця, стор. 231.

³⁰ O. Górka. Bohdan Chmielnicki — jego historycy, postać i dzieło. — Sesja naukowa w trzechsetną rocznicę zjednoczenia Ukrainy z Rosją. 1654—1954, стор. 92.

³¹ Z. Libiszowska. Назв. праця, стор. 45.

³² A. Kersten. Назв. праця, стор. 218.

ті аспекти, що стосуються спільної боротьби українського і польського народів під час цієї війни.

Підбиваючи підсумки обговорення цих питань польськими істориками на науковій сесії, присвяченій 300-річчю возз'єднання України з Росією, академік Г. Яблонський говорив, що в роки визвольної війни український народ, громлячи польських магнатів, «боровся... не проти польського народу, а в його інтересах»³³.

У нових історичних умовах братерство трудящих України і Польщі, яке зароджувалося у їх спільній боротьбі проти класових гнобителів, набуло дальшого розвитку. Нині дружба між радянським і польським народами, як і всіма народами країн соціалістичної співдружності, — міцна і непорушна. «Єдність поглядів Комуністичної партії Радянського Союзу і Польської об'єднаної робітничої партії по всіх корінних проблемах сучасності, всебічне співробітництво наших країн, — говорив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, — являють собою надійну основу для дальшого розвитку братніх відносин між Польщею і Радянським Союзом»³⁴.

Г. В. Бухало (Ровно)

³³ „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego”, 1955, № 1—2, стор. 198.

³⁴ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 110—111.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

М. В. Искров.

В БОРЬБЕ ЗА МИР И СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОГРЕСС.

(Из истории участия КПСС в разработке
стратегии и тактики международного
коммунистического движения),

Политиздат, М., 1978, 303 с.

Одне з пайважливіших завдань, поставлених XXV з'їздом партії перед вченими-суспільствознавцями, — наукове узагальнення всесвітньо-історичного досвіду КПРС, міжнародного комуністичного і робітничого руху. Перетворення міжнародного комуністичного руху в пайвпливовішу політичну силу сучасності, дальший розвиток світового революційного процесу, в якому марксистсько-ленінські комуністичні і робітничі партії відіграють провідну роль, зростаюча інтернаціоналізація класової боротьби і взаємозв'язок усіх основних революційних, визвольних сил, розширення масштабів ідеологічного протистояння двох соціальних систем — усе це зумовлює гостру потребу глибокого і всебічного висвітлення корінних питань історії і теорії, стратегії і тактики комуністичного руху, багатющого досвіду КПРС як складової частини міжнародного комуністичного і всього визвольного руху.

Вірні принципам марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму, КПРС приділяє велику увагу проблемам міжнародного комуністичного руху, аналізу закономірностей і перспектив суспільного розвитку.

Серед нових праць, присвячених узагальненню історичного досвіду міжнародної діяльності нашої партії, привертає увагу читачів рецензована книга відомого радянського вченого д-ра істор. наук М. В. Искрова, в якій проаналізовано вклад КПРС у розробку стратегії і тактики світового комуністичного руху. Монографія написана на основі великої кількості джерел, умілий аналіз яких автор поєднує з широкими узагальненнями конкретно-історичного матеріалу.

Праця складається з двох частин. У першій частині висвітлюються роль В. І. Леніна в розробці стратегії і тактики міжна-

родного комуністичного руху, боротьба за ідейне і організаційне зміцнення комуністичного руху в 20-х—30-х роках, боротьба компартій проти небезпеки фашизму і війни, за єдиний робітничий і народний фронт, за втілення в життя політичної лінії VII конгресу Комінтерну напередодні і в роки другої світової війни. Друга частина присвячена стратегії і тактиці комуністичного руху в післявоєнний час. Тут розглядаються питання зміцнення і розвитку соціалістичної співдружності, деякі проблеми робітничого руху в країнах розвинутого капіталізму і національно-визвольного руху, боротьби за мир і безпеку народів, за міжнародне співробітництво. Така структура монографії дозволила автору розкрити на широкому історичному фоні вклад КПРС у розвиток і збагачення стратегічних концепцій міжнародного комуністичного руху стосовно конкретних умов, внутрішньої і зовнішньої обстановки.

В цьому зв'язку привертає увагу, насамперед, вагомість і обгрунтованість положень про значення діяльності В. І. Леніна по створенню і зміцненню партії більшовиків, його боротьби проти всіх видів опортунізму, авантюризму, націоналізму в міжнародному робітничому русі. Автор слушно наголошує на тому, що в працях В. І. Леніна, в його виступах на конгресах Комінтерну розкрито характер нової епохи, показано всесвітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, дано аналіз рушійних сил світового революційного процесу, взаємодії робітничого і національно-визвольного руху, робітничого класу і селянства та інших соціальних верств. Ленінські положення з кардинальних питань визвольної боротьби трудящих заклали основу стратегії сучасного міжнародного комуністичного руху.

В роботі підкреслюється, що В. І. Ленін будував більшовицьку партію як партію послідовних пролетарських інтернаціоналістів. Більшовизм увібрав у себе все багатство революційної стратегії і тактики, весь світовий досвід визвольного руху трудящих мас, виразив основні тенденції його історичного розвитку в новій епосі. Як вказував В. І. Ленін, наша партія спирається «на досвід робітників усього світу і на її

теоретичний досвід, на здобутки їх свідомості, їх науки, досвід, підсумований *марксизмом*, — і на практичний досвід пролетарів сусідніх країн...»¹.

Проведений автором аналіз ролі В. І. Леніна, партії більшовиків у розробці стратегії і тактики міжнародного комуністичного руху дав можливість зробити обґрунтований висновок про вирішальний вклад нашої партії в ідейно-політичний арсенал світового комуністичного руху, про те, що в документах Комінтерну, підготовлених безпосередньо В. І. Леніним або під його керівництвом і при його активній участі, глибоко і всебічно висвітлено всі основні положення стратегії і тактики міжнародного революційного руху післяжовтвеної епохи (стор. 43).

У рецензованій праці наведено численні факти про боротьбу КПРС та інших братніх компартій в 20-ті—30-ті роки за ідейне і організаційне зміцнення комуністичного руху, проти загроз фашизму і війни, за єдиний робітничий і народний фронт. Спираючись на документи Комінтерну, М. В. Іскров ґрунтовно аналізує боротьбу за більшовизацію комуністичних партій. У книзі підкреслюється, що реалізація цього завдання передбачала ідейно-організаційне зміцнення компартій на основі оволодіння лєнінізмом, засвоєння всього того, що має в досвіді більшовизму міжнародне, загальне значення. Отже, йшлося не про механічне перенесення всього досвіду більшовицької партії на всі інші компартії, а про творче застосування принципів лєнінізму стосовно конкретних умов тієї чи іншої країни.

Автор значну увагу приділив боротьбі нашої партії за втілення в життя лєнінського плану будівництва соціалізму, проти різного роду ворожих угруповань, які намагалися нав'язати їй антилєнінський курс. Широко висвітлюється, зокрема, боротьба з троцькізмом, що заперечував можливість перемоги соціалізму в СРСР, намагався нав'язати Комінтерну курс на «підштовхування» революції, вів фракційну, розколюючу діяльність в комуністичному русі.

Вірна своєму інтернаціональному обов'язку, КПРС віддавала багато сил і уваги, пише М. В. Іскров, справі згуртування міжнародного комуністичного руху на принципах марксизму-лєнінізму, щедро ділилась з братніми компартіями своїм досвідом, мистецтвом політичної боротьби (стор. 62). Вироблені КПРС свічки періоду часткової стабілізації капіталізму, світової економічної кризи, завдань антиімперіалістичної боротьби та ін. мали важливе значення для визначення стратегії і тактики комуністичного руху стосовно конкретних історичних умов.

У рецензованій праці чітко викладено питання про вклад радянських комуністів у справу боротьби за єдність робітничого класу,

всіх демократичних, антиімперіалістичних сил проти фашизму. Виходячи з аналізу змін у міжнародній обстановці, що наступили в середині 30-х років, з новою розстановкою класових сил у світі, викликаной, з одного боку, перемогою соціалізму в СРСР, а з другого — зростанням реакції в країнах капіталу, перетворенням фашистської небезпеки в найбільшу загрозу для робітничого класу і всього людства, міжнародний комуністичний рух розробив нову стратегію і тактику.

Цілком об'єктивним, на нашу думку, є висновок про визначальне значення VII конгресу Комінтерну (1935 р.) у подальшій розробці на основі творчого застосування лєнінської ідейної спадщини, при активній участі і підтримці ВКП(б) стратегії і тактики комуністичного руху в боротьбі проти фашизму. Конгрес орієнтував братні партії на створення єдиного робітничого і широкого антифашистського народного фронту як всередині окремих країн, так і в міжнародному масштабі, на згуртування всіх прогресивних, демократичних сил проти фашизму і загрози імперіалістичної війни. Вироблена конгресом концепція антифашистського народного фронту була новим видатним вкладом у стратегію комуністичного руху.

Автор переконливо показав, що правильність політичної лінії VII конгресу Комінтерну була повністю підтверджена успіхами, яких комуністичний і робітничий рух домогся в 30-ті роки, коли в ряді країн виникли широкі народні фронти, її відповідність потребам історичної обстановки виразно виявилась також у період другої світової війни. В роки війни комуністи з новою силою проявили себе як справжні патріоти і інтернаціоналісти, послідовні борці за свободу і незалежність народів, стали організаторами і керівниками визвольної, антифашистської боротьби народних мас.

Більшу частину книги — що цілком виправдано — автор присвятив висвітленню міжнародної діяльності КПРС у повоєнні роки, на сучасному етапі розвитку світового революційного процесу. В книзі відтворено картину послідовної боротьби нашої партії на чолі з її Центральним Комітетом, Політбюро ЦК КПРС за зміцнення і розвиток соціалістичної співдружності, за згуртованість міжнародного комуністичного і робітничого руху, за зміцнення союзу сил соціалізму і національного визволення, за мир, безпеку народів, міжнародне співробітництво.

Автор зазначає, що важливою умовою дальшого просування вперед світового комунізму є творча розробка на основі марксистсько-лєнінської теорії питань стратегії і тактики, нових проблем, що їх висуває хід подій і практика революційного руху; взаємний обмін досвідом усіх братніх комуністичних і робітничих партій.

У післявоєнний час в стратегічних умовах комуністичного руху знайшли своє відображення такі всесвітньо-історичної

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 100.

ваги події, як розгром фашизму і японського мілітаризму в ході другої світової війни, перемога соціалістичних революцій у ряді країн і перетворення соціалізму в світову систему, виникнення соціалістичної співдружності — міжнародного союзу нового типу. Комуністи враховують й те, що під могутнім натиском національно-визвольного руху відбувся розпад колоніальної системи імперіалізму, істотно поглибилася загальна криза капіталізму, дедалі більшого розмаху набуває боротьба робітничого класу, широких трудящих мас.

Наведені в книзі факти переконливо свідчать про те, що всі ці явища глибоко проаналізовані в документах братніх партій, насамперед КПРС, яка внесла визначний вклад у розробку нової стратегічної лінії комуністичного руху. Основні положення цієї лінії сформульовані в документах міжнародних Нарад компартій 1957, 1960 рр. Визначну роль в дальшій розробці корінних проблем суспільного розвитку з урахуванням досвіду революційного руху відіграли міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій 1969 р., регіональні наради комуністів у 70-х рр., з'їзди КПРС та інших братніх партій.

У книзі значну увагу приділено розглядові діяльності КПРС, спрямованій на зміцнення соціалістичної співдружності, зростання її сил, політичного впливу та інтернаціональної згуртованості. Підкреслюється зростаюче значення таких факторів, як соціалістична інтеграція, всебічний розвиток співробітництва між соціалістичними країнами. Разом з тим автор не приховує того, що розвиток соціалістичної співдружності в цілому і кожної країни зокрема відбувається в боротьбі нового з старим, через подолання суперечностей, які виникають. Докладно висвітлюється велика робота, що її проводить КПРС спільно з братніми партіями інших соціалістичних країн, зв'язана з теоретичним осмисленням процесу становлення і розвитку соціалістичної співдружності, науковим розкриттям і практичною реалізацією основних закономірностей соціалістичного будівництва. Як показано в праці, результати великої теоретичної роботи нашої партії знайшли в 60—70-х рр. своє відображення в Програмі партії, в звітних доповідях Центрального Комітету XXIII, XXIV, XXV з'їздам КПРС, у виступах, промовах, доповідях, статтях Л. І. Брежнєва та інших керівних діячів КПРС.

Окремий розділ книжки присвячено проблемам робітничого руху в країнах розвинутого капіталізму. Автор переконливо показує обґрунтованість висновків і положень XXV з'їзду КПРС про наростання класової боротьби трудящих проти гніту монополій, розширення масштабів революційно-демократичного, антиімперіалістичного руху. Значне місце відведено аналізу ролі і місця робітничого класу в сучасному світовому революційному процесі. Спираючись на документи КПРС і міжнародного комуністичного руху, на конкретні дослідження

вчених-марксистів, автор розкриває авангардну роль робітничого класу в антиімперіалістичній боротьбі трудящих, наголошує на тому, що провідна роль робітничого класу в боротьбі за революційне перетворення світу визначається насамперед його місцем у системі суспільного виробництва, зростанням чисельності, організованістю, силою, дисциплінованістю, свідомістю, його політичним і моральним авторитетом у суспільстві. Викриваючи фальсифікації буржуазних ідеологів і ревізіоністів, автор показує, що в умовах сучасної науково-технічної революції ряди робітничого класу, його роль ще більше зростають (стор. 158—176).

У книзі висвітлюється багатопланова, актуальна проблема союзу сил соціалізму і національно-визвольного руху. На конкретному матеріалі автор обґрунтовує думку про те, що наша партія неухильно проводить лінію підтримки національно-визвольного руху, вбачає в ньому свого природного союзника в боротьбі проти імперіалізму, за соціальний прогрес. В той же час союз національно-визвольного руху з світом соціалізму, з пролетаріатом капіталістичних країн зміцнює революційну спрямованість боротьби за національне визволення.

КПРС глибоко аналізує хід визвольної боротьби народів, впливає на цю боротьбу силою прикладу і підтримки, активно розвиває відносини з революційно-демократичними партіями, з іншими революційними силами і організаціями національно-визвольного руху, викриває підступні дії імперіалізму проти народів Азії, Африки, Латинської Америки. У книжці переконливо показано, що розробка КПРС кардинальних питань національно-визвольного руху має важливе значення для стратегії і тактики комуністичного руху.

В заключному розділі — «За мир і безпеку народів, за міжнародне співробітництво» — читач знайде матеріал про основні напрями зовнішньополітичного курсу КПРС. Наведені М. В. Іскровим факти, аналіз документального матеріалу показують історичну заслугу КПРС перед світовим соціалізмом, комуністичним, робітничим і національно-визвольним рухом, яка полягає в тому, що на основі наукового аналізу сучасного суспільного розвитку, точного врахування співвідношення класових сил на світовій арені була обґрунтована можливість розрядки в міждержавних відносинах, чітко визначені основні завдання практичної діяльності по зміцненню міжнародної безпеки, розроблено курс на оздоровлення й фундаментальну перебудову міжнародних відносин.

Дослідження М. В. Іскрова, безперечно, є значним внеском у радянську історіографію міжнародної діяльності КПРС. Рецензована книга є гідним добробком в історико-партійну літературу, що вийшла до 75-ї річниці II з'їзду РСДРП.

В. В. Сухарев (Київ)

В. Є. Лось.

**КПРС — ОРГАНІЗАТОР
КУЛЬТУРНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
НАРОДІВ СРСР У ПЕРІОД
БУДІВНИЦТВА КОМУНІЗМУ,**

*Видавництво при Київському
державному університеті видавничого
об'єднання «Вища школа»,
К., 1977, 150 с.*

Грунтовне вивчення діяльності КПРС як керівної і організуючої сили в справі розвитку культурного співробітництва народів СРСР у період будівництва комунізму дає змогу розкрити діалектику процесу взаємозбагачення і зближення культур соціалістичних націй, формування єдиної інтернаціональної культури радянського народу.

Серед опублікованих останнім часом праць, присвячених цьому питанню, привертає увагу монографія В. Є. Лося «КПРС — організатор культурного співробітництва народів СРСР у період будівництва комунізму». У ній на багатому фактичному матеріалі показано форми і методи співробітництва народів СРСР у всіх галузях культури, науки і народної освіти, шляхи взаємозбагачення і зближення національних культур, створення спільної для радянського народу інтернаціональної культури, а також висвітлено діяльність культурно-освітніх установ та організацій як опорної бази партії по вихованню народів СРСР у дусі інтернаціоналізму, дружби і співробітництва, роль преси, радіомовлення і телебачення у цьому процесі.

Автор наголошує, що вирішальною передумовою зміцнення братнього співробітництва народів СРСР у побудові нового суспільства була Велика Жовтнева соціалістична революція.

Як відомо, В. І. Ленін всебічно обґрунтував об'єктивну необхідність, визначив умови і шляхи здійснення культурної революції в нашій країні, а також її завдання як складової, невід'ємної частини процесу побудови комунізму. У рецензованій праці переконливо показано, що найважливішою особливістю культурної революції був її народний характер. Після Великого Жовтня всі багатства культури, всі духовні цінності стали надбанням народу. Була створена радянська система народної освіти, мережа культурно-освітніх закладів і установ, у свідомості трудящих міцно утвердилось марксистсько-ленінський світогляд.

У Програмі КПРС, прийнятій XXII з'їздом партії, вказувалося, що «культурний розвиток у період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства буде завершальним етапом великої культурної революції. На цьому етапі забезпечується створення всіх необхідних ідеологічних і культурних умов для перемоги комунізму»¹. В. Є. Лось

підкреслює, що головним завданням цього етапу є значне підвищення культурно-технічного рівня всіх робітників і колгоспників, залучення широких мас трудящих до опанування надбаннями культури як одна з важливих умов ліквідації істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, подолання культурно-побутових відмінностей між містом і селом, а також дальше зростання ролі громадськості в культурному житті країни. Кінцевим результатом всієї культурно-виховної роботи буде формування нової людини — всебічно розвинутого будівника комуністичного суспільства. В умовах розвинутого соціалізму міцною матеріальною основою дружби і співробітництва народів СРСР став єдиний господарський організм, який склався в межах усієї країни.

Комуністична партія виступає ініціатором координації творчого співробітництва працівників народної освіти і науки братніх республік, визначає основні напрями дальшого всебічного розвитку радянської освіти і науки. У рецензованій книзі на значному фактичному матеріалі показано, що це співробітництво здійснюється у формах обміну передовим досвідом, спільної участі в роботі наукових конференцій, семінарів, нарад, сесій тощо. Автор вказує, що «запровадження таких форм співробітництва сприяє удосконаленню навчального процесу, вихованню свідомих будівників комунізму, дальшому творчому розвитку наукової думки. Братня співдружність працівників народної освіти і науки національних республік дає змогу зосереджувати їх зусилля на розв'язанні важливих теоретичних і практичних проблем, чітко визначати роль і місце кожного навчального, наукового колективу в загальній справі побудови комуністичного суспільства» (стор. 63).

В. Є. Лось цілком правильно наголошує, що в наш час неможливо забезпечити високі темпи зростання продуктивних сил, технічного прогресу без міцних знань основ наук, без широкого розгортання наукових досліджень і швидкого впровадження їх результатів у виробництво (стор. 63). Нині освіта і наука стають не тільки теоретичною базою виробництва, а й активно діючим елементом сучасної матеріальної і духовної культури. Тому Комуністична партія і Радянський уряд створюють всі умови для того, щоб радянська освіта і наука зростали й розвивалися, досягали нових вершин, сприяли технічному прогресу, підвищенню матеріального добробуту і культурного рівня народу.

Значну увагу в монографії приділено розкриттю діяльності Комуністичної партії по організації братерського співробітництва народів СРСР у розвитку літератури і мистецтва. Дослідник слушно підкреслює, що політика партії в питаннях розвитку літератури і мистецтва ґрунтується на ленінських принципах партійності і народності. КПРС виступає за збагачення форм і стилів співробітництва, які виробляються і роз-

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 113.

виваються на засадах соціалістичного реалізму.

У монографії аналізується діяльність культурно-освітніх закладів та організацій, яким в умовах розвинутого соціалізму належить важлива роль у здійсненні завдань нового етапу культурної революції, подоланні істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, поступовому піднесенні рівня культури села, формуванні всебічно і гармонійно розвиненої особи. Використавши й узагальнивши значний фактичний матеріал, автор розкрив форми і методи роботи культурно-освітніх установ та організацій у справі пропаганди ідей дружби народів, радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму. З цією метою їх працівники організовують теоретичні конференції, семінари, наради, вечори, дні і тижні дружби народів, читають лекції тощо.

Дослідник висвітлив роль преси, радіо і телебачення — важливих засобів масової інформації і пропаганди — у вихованні трудящих на ідеях інтернаціоналізму, дружби і співробітництва народів. Адже відомо, що саме завдяки цим засобам масової інформації мільйони радянських людей, навіть у найвіддаленіших районах

країни, мають змогу безпосередньо знайомитися з видатними досягненнями діячів культури союзних республік.

Висновки і узагальнення, зроблені автором монографії, ґрунтуються на великому конкретно-історичному матеріалі, що аналізується з партійних, класових позицій. Через усю книгу чітко проводиться думка про керівну і спрямовуючу роль КПРС у розвитку культурного співробітництва народів СРСР в умовах зрілого соціалізму, проте, на наш погляд, автору необхідно було б ґрунтовніше показати роль місцевих парт-організацій у цьому процесі. Бажано було б більше уваги приділити критиці буржуазних фальсифікацій проблем культурного будівництва в нашій країні. Деякі місця книги перевантажені фактичним матеріалом. Інколи в праці наводяться застарілі дані (стор. 49, 51).

Присвячена актуальній і ще мало дослідженій темі, монографія В. Є. Лося заслуговує позитивної оцінки. Її з інтересом прочитають викладачі-суспільствознавці вузів, аспіранти, вчителі середніх шкіл.

М. О. Буцько (Київ),
М. І. Пакчук (Київ)

*СОВЕТСКАЯ КУЛЬТУРА В ГОДЫ
ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ,
изд-во «Наука», М., 1976, 272 с.*

Сучасні покоління радянських людей і всі прогресивні люди світу, звертаючись до історії Великої Вітчизняної війни, пізнають всю величчю всесвітньо-історичної перемоги радянського народу над фашистськими загарбниками. Одним з головних джерел перемоги радянського народу в минулій війні були його невичерпні духовні сили, найпередовіша в світі багатонаціональна соціалістична культура, що зросла і розквітла на благодатному ґрунті радянського суспільного ладу, на безсмертних ідеях марксизму-ленінізму.

Про велику суспільну роль радянської культури і науки у створенні необхідних соціально-економічних, матеріально-технічних, політичних і моральних умов для перемоги Радянської країни над фашистською агресією розповідається в книзі «Советская культура в годы Великой Отечественной войны»*, що вийшла у видавництві «Наука». Книга створена колективом авторів на основі матеріалів всесоюзної наукової сесії «Радянський тил у Великій Вітчизняній війні».

У змістовній передмові до книги (автор

М. П. Кім), а також у статті «Перемога радянської соціалістичної ідеології над фашистською ідеологією у Великій Вітчизняній війні» (Ф. В. Константинов), якою відкривається книга, глибоко розкрито велику роль соціалістичної культури і радянської соціалістичної ідеології в боротьбі проти гітлерівської ідеології націоналізму, шовінізму, расизму, що концентрувала в собі все найбільш реакційне, антинародне, вороже людині і людству, всю гнилість імперіалістичної системи, її антигуманізм і жорстокість (стор. 12). У цій безприкладній непримиренній боротьбі перемогла соціалістична ідеологія, яка відбиває корінні інтереси робітничого класу і всього прогресивного людства.

Перемога Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні, зазначається в передмові до книги, «багато в чому була зумовлена тим, що на службу їй були поставлені всі досягнення і потенціальні можливості радянської науки і культури» (стор. 4).

У статті «Вклад радянської культури в перемогу над фашизмом» йдеться про діяльність книжкових видавництв, преси, кінематографії, радіо, культурно-освітніх закладів, театрів і філармоній, колективів образотворчого мистецтва, спілок письменників, усіх інших організацій і установ культури, що служили інтересам фронту, вихованню радянських людей в дусі безмежної відданості народу, партії, рідній Вітчизні, великим ідеалам соціалізму.

* Редколегія: чл.-кор. АН СРСР М. П. Кім (відп. редактор), Л. В. Іванова, В. О. Куманьов, В. А. Маамягі, Л. В. Максакі, А. П. Ненароків.

Комуністична партія і Радянський уряд, партійні і радянські органи на місцях постійно піклувалися про розвиток культури народу, про підвищення її ролі в ідейно-політичному і патріотичному вихованні воїнів Радянської Армії і трудівників тилу. З цією метою були прийняті спеціальні постанови з питань народної освіти, преси, культурно-освітньої роботи, мистецтва, літератури, науки.

Велику роль в ідейному вихованні трудящих відігравали працівники суспільних наук. В усних виступах і популярних лекціях, у статтях і книгах вони роз'яснювали характер і цілі боротьби радянського народу проти фашистських загарбників, викривали ідеологію і расову політику фашизму тощо. У військових частинах, на фабриках і заводах, по радіо з лекціями і бесідами часто виступали видатні вчені, письменники, журналісти.

Незважаючи на труднощі воєнного часу, Радянський уряд асигнував за рахунок державного бюджету значні кошти на розвиток культури, на якнайшвидшу відбудову культурних закладів у районах, визволених від фашистських загарбників.

Смертельна загроза німецького фашизму ще міцніше об'єднала трудящих усіх націй і народностей Радянської країни навколо Комуністичної партії. Посиливалися взаємозв'язки і взаємовплив національних соціалістичних культур народів СРСР. Створювалися нові радянські культурні цінності світового значення, збагачені і примножені найкращими досягненнями культур російського і всіх інших народів Радянського Союзу.

Про дальший розвиток культури, зміцнення взаємозв'язків і взаємодопомоги національних культур народів СРСР йдеться, зокрема, в статтях «Художнє життя Сибіру в воєнні роки», «Культура Української РСР на службі фронту», «Культура Азербайджану у воєнний час».

Учені і письменники, артисти і художники, вчителі і лікарі, які були евакуйовані з України в східні райони країни разом із своїми організаціями, установами, інститутами, мистецькими закладами, успішно працювали в різних районах Сибіру, в Туркменії, Узбекистані, Киргизії, Казахстані, Таджикистані, Башкирії, в Грузії, Вірменії, Азербайджані, віддаючи свої сили і знання великій справі перемоги над ворогом.

В лабораторіях, на заводах, в університетах трудилися вчені, досліджуючи теоретичні і прикладні проблеми, що мали першочергове значення для забезпечення армії найновішою військовою технікою, боеприпасами. Президент АН СРСР академік В. Л. Комаров писав у той час на сторінках газети «Правда»: «Участь у розгромі фашизму — найбагатородніше і найвеличніше завдання, яке будь-коли стояло перед наукою, і цьому завданню присвячені знання, сили і саме життя радянських учених» (стор. 39).

Автори статей рецензованої книги називають імена видатних радянських учених, розповідають про їх самовіддану працю в усіх галузях природничих, технічних і гуманітарних наук. В цьому плані цінними є статті-спогоди академіків С. А. Христіановича «З думою про майбутнє», Б. Б. Піотровського «Ермітаж в блокаду» та ін.

Радянський народ, вихований ленінською партією в дусі безмежної віри в торжество соціалізму, ведучи важку, криваву війну проти фашизму, втрачаючи мільйони своїх героїчних співвітчизників, з непохитним оптимізмом дивився вперед. Ці оптимізм і віра в перемогу над ворогом проявлялися, зокрема, в постійному піклуванні Комуністичної партії і Радянського уряду про освіту і виховання підлітків цих поколінь. Висвітленню цих питань, а також підготовки спеціалістів для фронту і тилу у вищих та спеціальних середніх учбових закладах присвячено ряд змістовних статей. У збірнику широко показано діяльність художньої інтелігенції, яка своєю невтомною творчою працею в роки війни завойовувала велику вдячність і глибоку повагу всього радянського народу. Театральні колективи і творчі працівники кіно, композитори і художники, самодіяльні мистецькі колективи і філармонії провели велику роботу на фронті і в тилу, допомагаючи партії виховувати волю і віру радянських людей в неминучу перемогу.

Почуття патріотизму і безмежної відданості інтелігенції Радянській Батьківщині в роки великих випробувань яскраво висловив композитор Д. Шостакович. «Дні війни з особливою гостротою, — писав він, — поставили питання про роль працівників культури. Ми захищаємо свободу, честь і незалежність нашої Батьківщини. Ми боремося за світлі в історії людства ідеали. Ми б'ємося за свою культуру, за науку, за мистецтво. За все, що ми створювали і будували. І радянський художник ніколи не міг стояти осторонь від тієї історичної сутички, яка велася між розумом і мракобессям, між культурою і варварством, між світлом і темрявою»¹.

У збірнику вміщено також статті про діяльність культурно-освітніх закладів у роки війни.

Не всі питання соціалістичної культури виствітлюються в рецензованій книзі з належною повнотою. Так, на її сторінках ми не знаходимо змістовних нарисів про книговидавничу справу, пресу, радіо, народну творчість. Очевидною є потреба в підготовці спеціального монографічного дослідження про соціалістичну культуру років Великої Вітчизняної війни, у якому було б всебічно розкрито велич духовного світу радянського народу, його найперсодовішої в світі культури.

¹ Дмитрій Шостакович. Посвященная ленинградцам. Когда пушки гремели... 1941—1945, М., 1973, стор. 186.

Рецензована книга оригінальна за своєю будовою і авторським складом. У ній виступають такі видатні діячі культури, як уславлений радянський поет, Герой Соціалістичної Праці О. О. Сурков, кінорежисер М. С. Донської, вчені С. А. Христия-

нович, Б. Б. Піотровський, які особисто своєю творчістю і організаторською діяльністю внесли значний вклад у розвиток радянської науки і культури.

С. К. Гутянський (Київ)

А. Г. Кузьмін.

НАЧАЛЬНЫЕ ЭТАПЫ
ДРЕВНЕРУССКОГО ЛЕТОПИСАНИЯ,

изд-во МГУ,
М., 1977, 406 с.

Темою рецензованої монографії є історична писемність Древньої Русі. Значне місце в ній приділено аналізу «Повісті временних літ» — одного з основних джерел з історії Київської Русі. Автор поновому ставить питання про час зародження давньоруського літописання, датуючи його кінцем X — початком XI ст.

У вступі до книги А. Г. Кузьмін — відомий дослідник давньоруського літописання — чітко визначив свою позицію щодо характеру вивчення історичної писемності, згідно з якою літописи розглядаються як суспільно-політичне явище і як найважливіше джерело з історії суспільної думки (стор. 4).

Особливий інтерес становить перший розділ монографії, в якому порушено методологічні аспекти вивчення літописів, зроблено спробу показати можливість та компетенцію допоміжних історичних дисциплін. Відзначивши, зокрема, що джерелознавство має свій предмет дослідження, А. Г. Кузьмін водночас не вважає джерело єдиною основою історичного знання, а цілком слушно відводить головне місце теоретичному знанню. «Теорія допомагає визначити місце того чи іншого факту в історичному процесі, сприяє розкриттю його суті», — пише дослідник (стор. 14). На його думку, об'єктивно оцінити місце конкретного джерела в процесі пізнання дійсності також неможливо без врахування «позаджерельних знань» (стор. 16).

Порушивши питання про визначення предмета текстології, А. Г. Кузьмін показав, що деякі вчені прагнуть штучно розширити його, а інколи навіть безпідставно відносять до текстології майже все коло предметів джерелознавчого циклу (стор. 22). Не окремою наукою, а лише багатоаспектною дослідницькою проблемою, на думку А. Г. Кузьміна, є і літописознавство.

Важливе значення має постановка А. Г. Кузьмінім питання про ставлення до конкретного джерела. Він вважає неправильним поділ джерел на «якісні в цілому і неякісні в цілому», справедливо наголо-

шуючи на тому, що це «практично означає виключення з наукового обігу багатьох «сумнівних» пам'яток». Проте примиритися з подібним ставленням до джерел з боку окремих учених неможливо, оскільки, по-перше, немає ніяких підстав твердити, ніби вже не залишилося «білих плям» в історії Давньої Русі і, по-друге, що знайдено ключ для безпомилкового визначення ступеня достовірності писемних джерел. Висновок А. Г. Кузьміна про непізнаність джерела чи про невміння ним поки що користуватися (стор. 16, 17), на нашу думку, є надзвичайно важливим, оскільки відкриває перспективу у дослідженні багатьох «недостовірних» джерел.

У другій частині першого розділу А. Г. Кузьмін зупинився на основних етапах вивчення літописів, а також здійснив «проникнення» до творчої лабораторії В. М. Татищева, К. Н. Бестужева-Рюміна, М. Д. Приселкова, О. О. Шахматова, М. М. Тихомирова, Б. О. Рібакова та інших дослідників давньоруського літописання. Він розвиває і поглиблює висновок про надзвичайну розгалуженість давньоруського літописання, підкреслює його безпосередній зв'язок з ідеологією епохи. Саме встановлення зв'язку між текстом і суспільним середовищем, що його породило, повинно бути покладено в основу літописознавчого дослідження. Без розв'язання цього завдання текст не можна не тільки правильно зрозуміти, але й навіть правильно прочитати.

А. Г. Кузьмін вперше у радянській історіографії ставить питання про репрезентативність наявного літописного матеріалу для відтворення справжньої історії давньоруського літописання. Виходячи з уявлення про літописання як арену боротьби ідей і концепцій, він висловлює цілком слушну думку про можливу загибель цілих літописних традицій (стор. 54).

У другому розділі А. Г. Кузьмін, порівнюючи пам'ятники, які містять найдавніші історичні традиції, доходить висновку про можливе угасання деяких гілок літо-

¹ А. Г. Кузьмін. Об источниковедческой основе «Истории Российской» В. Н. Татищева. — «Вопросы истории», 1963, № 9; його ж. Был ли В. Н. Татищев историком? — «Русская литература», 1971, № 1; його ж. Стаття 1113 г. в «Истории Российской» В. Н. Татищева. — Вестник Московского университета, серия IX, М., 1972.

писання в зв'язку з самоізоляцією окремих районів. Переконливим прикладом цього служить «Поучение Владимира Мономаха», що міститься лише в Лаврентіївському літопису. Важливі дані одержав автор книги в результаті встановлення взаємозв'язків між Лаврентіївським та Іпатіївським літописами, аналізу Новгородського першого літопису, а також літописних зводів XV—XVI ст.

А. Г. Кузьмін знову детально проаналізував «татищевські відомості». Він вважає, що В. М. Татищев користувався при написанні своєї праці «История Российской» даними багатьох літописів, які не дійшли до нас, — Розкольникового, Хрущовського, Єропкінського, Симонового, Оренбурзького та Астраханського. У попередніх працях А. Г. Кузьмін неодноразово і переконливо доводив дослідницьку сумнівність В. М. Татищева¹. Висновок же, що міститься в рецензованій книзі, — дещо несподіваний. Зважаючи на труднощі у розмежуванні оригінальних текстів джерел та редакційних пояснень історика, А. Г. Кузьмін вважає доцільним «утримуватись від широкого використання «татищевських відомостей» (стор. 131).

Дослідження давніх літописних джерел, при всій важливості і складності цього завдання, для А. Г. Кузьміна не самоціль. Воно необхідне, насамперед, для реконструкції явищ і фактів суспільно-політичного життя Древньої Русі. Надзвичайний інтерес щодо цього становить висновок А. Г. Кузьміна про загальноруський характер літописних зводів кінця XII — початку XIII ст., про відображене в них поняття єдиної Русі, яке не зникло і в період феодальної роздробленості (стор. 63).

У третьому розділі А. Г. Кузьмін досліджує літописання кінця XI — початку XII ст., що відіграло важливу роль у розвитку давньоруської історичної писемності. На відміну від багатьох своїх попередників він не обмежився встановленням авторства того чи іншого літописного матеріалу, вважаючи, що питання про імена літописців «має досить обмежене значення». Прагнення розподілити наявний матеріал між відомими авторами, на думку А. Г. Кузьміна, може призвести (і призводить. — П. Т.) до збіднення справжньої картини літописання, до поглинання видатних, але анонімних авторів менш визначними, які, проте, вказали своє ім'я (стор. 132). Проблема авторства «Повісті временних літ» для А. Г. Кузьміна важлива остільки, оскільки вона зв'язана з відтворенням етапів складання даного літопису. З цієї метою він дослідив Києво-Печерський патерик, що складається в основному з листування між Симоном і Полікарпом, а також з'ясував сліди літописної традиції Десятинної церкви. А. Г. Кузьмін вважає, що Симон і Полікарп переказували зміст джерел, а не дослівно переписували їх (стор. 167).

Аналіз великого кола джерел дав змогу А. Г. Кузьміну обґрунтувати висновок про неможливість зведення літописання кінця XI — початку XII ст. тільки до печерської традиції. У цей час на Русі працювало не два-три, а значно більше літописців, імена яких нам невідомі.

До числа найменш розроблених проблем давньоруського літописання належить його хронологія. У рецензованій монографії цьому питанню присвячено спеціальний розділ. На відміну від Н. Г. Бережкова, який вважав, що в «Повісті временних літ» використано один безрезневий стиль, А. Г. Кузьмін довів, що її редактори знали також ультрабезрезневий та вересневий стилі.

Існує традиційне уявлення про те, що найточніша хронологія подій давньоруської історії міститься в «Повісті временних літ». Спроби поставити під сумнів його правильність неодмінно зустрічали протести. Зокрема, вже протягом тривалого часу точаться дискусії навколо дати закладення Софії Київської. «Повість временних літ» повідомляє про закладення Софії під 1037 р., новгородські літописи датують цю подію 1017 р. Останніми роками багато вчених, у тому числі Н. Н. Ільїн, С. О. Висоцький, Г. Н. Логвин і автор цих рядків², дотримуються думки про більшу точність повідомлень новгородських літописів. Для обґрунтування своїх тверджень вони використали нові аргументи, зокрема й одержані при дослідженні самої Софії. Докази прихильників пізнішої дати залишилися традиційними — вони переконані в якійсь особливій достовірності хронології «Повісті временних літ». Після виходу праці А. Г. Кузьміна, в якій доведено, що найповніші відомості про князювання Ярослава збереглися саме в софійсько-новгородських літописах, суперечки про пріоритет хронології «Повісті временних літ» стають безпідставними. Так, в оповіданнях про Ярослава, на думку автора монографії, міститься хронологічна плутанина подвійного характеру. В одному випадку літописець пристосовував не зовсім зрозумілі йому дати до константинопольської ери і внаслідок цього при датуванні подій помилявся на 4—5 років. В іншому — йому довелося опрацювати джерело, в якому підсумкова оцінка діяльності Ярослава припадала на 1035 чи 1037 рр. Тому після уточнення хронології з'ясувалося, що події, датовані раніше 1017—1018 рр., насправді відбулися в середині 30-х років.

² Н. Н. Ильин. Летописная статья 6522 г. и ее источник, М., 1957, стор. 117—123; П. П. Толочко. Исторична топографія стародавнього Києва, К., 1970; С. А. Висоцкий. Средневековые надписи Софии Киевской, К., 1976, стор. 240—251; Г. Н. Логвин. Новые наблюдения в Софии Киевской. — Культура средневековой Руси, Л., 1974, стор. 154—160.

Значне місце в монографії приділено з'ясуванню слідів найдавніших історичних сказань, що увійшли до «Повісті временних літ». Серед них — повість про полян, переказ про заснування Києва, розповідь про хазарську дань. Справедливо зв'язавши ці сюжети з полянослов'янською концепцією походження Русі, А. Г. Кузьмін датує її створення часом не пізніше початку правління Ізяслава Ярославича (стор. 322—326). До періоду Ярославичів автор відносить й появу ряду інших сюжетів, зокрема полемічних випадів проти новгородців. Літописець, що «сипав іронічні стріли на новгородців», дивився крізь призму фактів середини XI ст., коли, на думку А. Г. Кузьміна, Новгород перебував на становищі «пасинка» Києва (стор. 324). Не виключено, однак, що літописна традиція, яка відбиває суперництво між двома найголовнішими центрами Русі, має і глибше коріння. Найбільше ускладнилися відносини між Києвом і Новгородом наприкінці X — на початку XI ст. і, можливо, уже в цей час київські літописці іронічно ставилися до новгородців.

А. Г. Кузьмін поділяє погляди О. О. Шахматова та Б. О. Рибаківа, згідно з

якими складання першого новгородського літопису слід датувати 50-ми роками XI ст. На ряді конкретних прикладів (опис боротьби Ярослава з Брянським, розповідь про похід Володимира Ярославича 1043 р. на Константинополь та ін.) він переконливо показує, що до софійсько-новгородських літописів були включені ранні новгородські записи світського і церковного походження, яких не «знала» «Повість временних літ».

Відзначимо, що широта і переконливість аргументації дослідника немовби контрастують з обережністю висновків, у ряді випадків авторська «недомовленість» здається навіть недоречною. Але в цілому позиція А. Г. Кузьміна, пояснена ним у заключенні, очевидно, правильна. На жаль, істотним недоліком більшості джерелознавчих досліджень є не відсутність висновків, а недостатня їх обґрунтованість.

Рецензована монографія А. Г. Кузьміна, в якій висвітлено багато аспектів суспільно-політичного життя Древньої Русі, стане в нагоді спеціалістам — історикам і філологам, учителям середніх шкіл і студентам вузів.

П. П. Толочко (Київ)

Виктор Драчук.
ДОРОГАМИ ТЫСЯЧЕЛЕТИЙ.
О ЧЕМ ПОВЕДАЛИ ПИСЬМЕНА,
изд-во «Молодая гвардия»,
М., 1976, 253 с.

Дедалі більший інтерес читачів викликають книги серії «Эврика» видавництва «Молодая гвардия». До неї належить науково-популярна книга В. С. Драчука, в якій розповідається про досягнення дослідників багатьох поколінь у вивченні та дешифруванні давніх форм письма. Книга ґрунтується на багатому фактичному матеріалі, який висвітлено поетапно — від предметного, піктографічного та ідеографічного до літературно-звукового письма. Автор зосередив увагу на найбільш значних успіхах у вивченні писемності багатьох народів світу, в тому числі й давньої Русі.

З глибин століть дійшов до нас цілий ряд пам'яток із загадовими знаками Північного Причорномор'я, де мешкали в той час кімерійці, скіфи, сармати, давні греки, римляни, готи, гуни, алани, алти, роси. Кому ж належали ці написи? В. С. Драчук розповідає про досягнення в галузі дешифрування знаків Північного Причорномор'я, розкриває перед читачем свою лабораторію дослідження. Саме завдяки копіткій праці автора до наукового обігу введено велику кількість причорноморсь-

ких знаків, яких тепер палічується близько тисячі. Своїй появі вони зобов'язані тотемічним уявленням людей того часу про тварин як прашурів людини. На доказ своїх висновків В. С. Драчук вдало наводить своєрідну етнографічну паралель з племенами, які й сьогодні зберегли родовий лад, зокрема з обськими уграми (стор. 185—194).

Заслуговує на увагу гіпотеза автора про походження князівських гербів, емблем Київської Русі від знаків Північного Причорномор'я римських часів, а також тамг ранньосередньовічних виробів (стор. 208). Зацікавлять читачів і найновіші дані про графіті Софії Київської, новгородські берестяні грамоти, екскурси в історію письма, зокрема, індійців, інків, шумерів, етрусків тощо.

У книзі науково-популярно розповідається про найбільш ранні етапи фіксування знань народами світу з допомогою найрізноманітніших знакових систем, показано напрямки їх еволюції в майбутньому. В. С. Драчук популярно висвітлює виникнення піктографічного письма, різні системи складового й літературного письма, розкриває специфіку і походження ієрогліфів. Паралельно автор наводить чимало фактів з історії, культури, мистецтва і побуту давніх народів, що відбилися саме в пам'ятках їх писемності. Перед читачем проходить ряд імен видатних учених-дешифруваль-

ників письма: Ж. Шампольона, М. Вентріса, Л. Черепніна, Б. Рибакова та ін.

У рецензованій книзі простежено зв'язок між такими суто спеціальними дисциплінами, як історія розвитку письма та його дешифрування, і такими актуальними проблемами науки, як створення інформаційно-пошукових систем з використанням електронно-обчислювальних машин. Автор показує, як за допомогою цілого комплексу наукових методів дешифрування дослідники дістали можливість зрозуміти і вивчити стародавні, нерідко досить складні, тексти.

Рецензований твір насичений значним історичним, етнографічним, археологічним, фізіологічним матеріалом, який допомагає проникнути в суть висвітлюваних проблем. Цьому сприяють і численні ілюстрації.

Разом з тим не можна не помітити, що автор не проводить чіткої грані між знаковою передачею інформації і власне мовною графікою. А саме остання й заслуговує назви «письмо». Тим часом термін «знак» може бути пов'язаний як з фізичним предметом, так і з абстрактним поняттям. Якраз знак є носієм інформації. Наука ж, що вивчає властивості знаків і знакових природних і штучних систем, називається семіотикою, або семіологією. Вона виділяє три основних аспекти вивчення знаків і знакових систем. Це: синтактика, семантика і прагматика. Якщо синтактика і семантика мають справу з певною частиною семіотичних проблем, то прагматика вивчає всю проблематику, що стосується семіотики, загалом. Тобто прагматика тісно пов'язана з такими конкретними науками, як лінгвістика і психолінгвістика, соціальна психологія і психологія, матеріальна і загальна історія, історична етнографія тощо. Мовну графіку характеризують співвідношення знаків з елементами даної мови: із словами та морфемами, з комплексами фонем, із складами, фонемами тощо.

У рецензованій книзі бажано було б навести більше прикладів так званого «предметного письма», досить поширеного свого часу серед народів нашої країни. Зокрема, відомо, що ще наприкінці XIX ст. якути, евенки, мансі, ханти користувалися вузликовими календарями¹. Розповідаючи про бирки як своєрідні форми розрахунку, розписок боргових зобов'язань, бухгалтерських нотаток, доречно було б згадати про

нам'ятки, аналогічні до зарубок на стінах стародавньої соляної копальні гори Дуздаг поблизу Нахичівані. (Виникнення цього рудника відноситься до III — початку II тисячоліття до н. е.) Вони нагадують клинопис, розшифрувавши який, учені дійшли висновку, що це — бухгалтерські записи. Слід відзначити, що до 30-х років XIX ст.² податкові і боргові обов'язки фіксувалися на бирках і в Англії.

На жаль, недостатньо уваги приділено і написам — графіті XI—XVII ст. на стінах Софійського собору в Києві, яких на сьогодні вже відкрито 292³. Давньоруські графіті виявлено також у церкві Михайла Видубецького монастиря, на руїнах Золотих воріт, керамічному посуді, які є історичним джерелом для вивчення соціально-економічної історії та культури Київської Русі. Зокрема, давньоруські графіті свідчать про значне поширення писемності на Русі.

Радянському читачеві було б цікаво дізнатися також про історію агванської (кавказько-албанської) писемності. Відомо, що середньовічні вірменські джерела відносять створення агванського алфавіту приблизно до 430 р. н. е.⁴

Не можна погодитися з автором, що нині неможливо вказати точної дати запозичення греками письма від фінікійців (В. С. Драчук називає X—VIII ст. до н. е. — стор. 154). Англійський учений Джон Чедвік визначає її досить точно — 776 р. до н. е.⁵

Загалом книга є, безумовно, корисною. Про це свідчить і той факт, що після присудження першої премії Всесоюзного товариства «Знання» рецензована книга В. С. Драчука в 1977 р. вийшла другим виданням. Бажано було б і в нашій республіці ширше практикувати видання науково-популярних праць і з інших спеціальних історичних дисциплін, зокрема, хронології, метрології, геральдики, нумізматики, палеографії, сфрагістики тощо, досягнення яких необхідно доводити до широкого кола читачів.

С. З. Зарємба (Київ)

² И. Я. Д е п м а н. Возникновение системы мер и способов измерения величин, М., 1956, стор. 25.

³ С. А. В ы с о ц к и й. Средневековые надписи Софии Киевской. (По материалам граффити XI—XVII вв.). К., 1976, стор. 5.

⁴ Тайны древних писмен. Проблемы дешифровки, М., 1976, стор. 444.

⁵ Т а м ж е, стор. 116.

¹ С. И. С е л е ш н и к о в. История календаря и хронология, М., 1972, стор. 16.

Петро Кравчук.
УКРАЇНСЬКИЙ
СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ
У КАНАДІ. 1907—1918.

*Видавниче товариство «Кобзар»,
 Торонто, Канада, 1976, 167 с.*

XX століття стало епохою бурхливого розвитку і поширення в усьому світі ідей соціалізму. З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії ці ідеї були втілені в життя у першій в світі робітничо-селянській державі — Країні Рад. Після розгрому німецького фашизму утворилася світова соціалістична система, що докорінно змінило співвідношення сил на міжнародній арені. Нині соціалізм — це магістральний шлях розвитку людства.

Тому цілком природним є прагнення дослідників всебічно вивчити і якнайглибше осмислити історію соціалістичного руху як у світовому масштабі, так і в окремих країнах. Висвітленню процесу становлення й розвитку українського соціалістичного руху в Канаді присвячена нова книга відомого прогресивного канадського громадського діяча, голови крайового виконавчого комітету Товариства об'єднаних українських канадців (ТОУК), публіциста й історика Петра Кравчука. Раніше ця його праця друкувалася частинами в органі ТОУК — газеті «Життя і слово», а в 1976 р. вийшла окремим виданням.

П. Кравчук відомий науковій громадськості Радянської України як сумлінний і невтомний дослідник. Його доробок як історика постійно зростає. П. Кравчук — весь час у творчому пошуку. Він подорожує по Канаді та інших країнах, вивчає архіви та бібліотеки різних історичних матеріалів, дотримуючись класового підходу до висвітлюваних подій і фактів. Перу вченого належать численні наукові есеї, дорожні нотатки, статті.

В рецензованій праці автор ґрунтовно висвітлює малодосліджені питання історії трудової української імміграції в Канаді, пов'язані із зародженням і розвитком українського соціалістичного руху в цій країні, показав його місце та значення в загальноканадському соціалістичному русі. Праця написана на основі ретельного вивчення й аналізу значної кількості матеріалів, передусім тих, що вміщувались у газетах «Червоний прапор» (1907—1908 рр.), «Робочий народ» (1909—1918 рр.), «Робітничє слово» (1916—1918 рр.) та ін. При цьому П. Кравчук кваліфіковано узагальнює факти, з'ясовує першопричини й основні тенденції розвитку тих чи інших явищ. Аналізуючи багатющу інформацію з наукових позицій, він шукає і знаходить пояснення перебігові складних внутрішніх процесів, що мали місце в українському соціалістичному русі Канади. Історичні події автор прагне показати

в усій їх складності і суперечливості. Так, розглядаючи період 1917—1918 рр., він викриває націоналістичне ренегатство окремих провідних діячів, підкреслює важливість очищення українського соціалістичного руху в Канаді від чужих йому елементів.

Значний науковий інтерес становлять наведені П. Кравчуком факти про зв'язки між керівниками українського соціалістичного руху в Канаді та революціонером-демократом І. Франком. Багато уваги приділено в книжці показові ролі робітничої преси у поширенні серед трудящих соціалістичних ідей та виникненні організованих форм прогресивного руху, у залученні класово свідомих робітників до українських відділів Соціалістичної партії Канади (СПК). Наприклад, газета «Червоний прапор», перший номер якої вийшов у 1907 р., ставила за мету «вести робітничі маси в бій з безправ'ям, визиском та рабством» (стор. 13).

На сторінках рецензованої праці розкрито причини слабкості руху, розходжень і напружених відносин між Федерацією українських соціал-демократів (ФУСД), що виникла в 1909 р., і СПК, керівництвом якої виявило схильність до англо-саксонського шовінізму, відходило від інтернаціоналістських позицій. У 1910 р. ФУСД приєдналася на правах автономної організації до Соціал-демократичної партії Канади (СДПК). Нам здається, що окремі місця книжки трохи навіть переобтяжені показом дрібних чвар серед представників соціалістичного руху.

Обом канадським соціалістичним партіям — СПК і СДПК — П. Кравчук дає правильну оцінку, як опортуністичним і реформістським, але водночас показує, чим вони відрізнялися одна від одної. СДПК була ближчою для українських трудящих, оскільки не заперечувала автономії етнічних соціалістичних федерацій, тимчасом як СПК обмежувала їх діяльність. Значну увагу приділено в праці організаційній будові ФУСД (з січня 1914 р. — Українська соціал-демократична партія Канади — УСДПК), її федеративним зв'язкам з СДПК.

Автор підкреслив велику роль у розвитку й консолідації соціалістичного руху в Канаді таких визначних прогресивних українських діячів, як М. Попович, І. Навізівський, М. Шатунський. Послідовні интернаціоналісти в УСДПК вели постійну боротьбу проти носіїв дрібнобуржуазної, націоналістичної ідеології, які стояли на перешкоді до спільних дій пролетарів різних національностей.

На наш погляд, особливо важливим у праці є показ глибокого впливу марксистсько-ленінських ідей і послідовної, до кінця революційної політики більшовицької партії на позицію УСДПК. Керовані В. І. Леніним більшовики Росії не тільки засудили імпералістичну війну, а й вступили за її перетворення у громадянську,

за повалення влади капіталу, за здійснення соціалістичної революції. УСДПК також рішуче виступила проти розв'язаної імперіалістами війни, викривала загарбницькі наміри її ініціаторів, які на стражданнях народних мас наживали величезні прибутки. Одночасно П. Кравчук звертає увагу на певну незрілість українського соціалістичного руху в Канаді, що, зокрема, виявилось у непослідовності УСДПК при визначенні шляхів виходу трудящих воюючих країн з імперіалістичної війни, у плутанині, яка деякий час була в поглядах членів цієї партії на шляхи соціального й національного визволення українського народу.

Безсумнівною заслугою автора є висвітлення процесу зростання класової свідомості українських пролетарів Канади, які вважали себе складовою частиною робітничого класу цієї країни. Так, **окопаний** з'їзд відділів УСДП провінцій Манітоба і Саскачеван у 1915 р. твердо заявив: «Ми себе вважаємо за рівноправних канадців» (стор. 97). Слідом за конференцією закордонних секцій РСДРП, що відбулася в лютому 1915 р. у Швейцарії, вищезначений з'їзд проголосив: «Заявляємо, що стоїмо далі на принципах інтернаціонального соціалізму, осуджуємо усіх соціалістів, що попирають принципіально війну, і кличемо пролетаріат цілого світу здвинути за руйн II опортуністичного Інтернаціоналу III революційний Інтернаціонал» (стор. 98).

У книзі наголошується, що члени УСДПК постійно виявляли великий інтерес до революційних подій у Росії та на Україні. Вони, як і всі канадські трудящі, радо вітали перемогу Лютневої революції і повалення самодержавства в Росії. По Канаді прокотилася хвиля масових мітингів солідарності. Учасники одного з них, що відбувся 25 березня 1917 р. у Вінніпезі, схвалили запропоновану М. Поповичем резолюцію, в якій, зокрема, зазначалося: «Ми переконані, що російські товариші не спиняться на довершеній зміні політичного устрою Росії, але поведуть боротьбу аж до повної перемоги робочого люду над всіми його ворогами» (стор. 118—119). II крайовий з'їзд УСДПК, який відбувся в серпні 1917 р., висловив надію, що пролетаріат України «у тісній злуці з революційним пролетаріатом Росії і прочих держав буде змагати до прискорення соціальної революції і соціалізму»

(стор. 129). П. Кравчук показує також рішучу підтримку з боку української соціал-демократії Канади Великої Жовтневої соціалістичної революції. Так, газета «Робочий народ» через два тижні після перемоги збройного повстання у Петрограді підкреслювала, що «з надією звернув свій погляд туди (на революційну Росію.— Л. Л.) революційний пролетаріат усіх країв і народів» (стор. 135).

У книжці зазначається, що вже в грудні 1917 р. УСДПК подолала свою нечітку позицію щодо Центральної ради, правильно охарактеризувала її як виразника класових інтересів української буржуазії. Орган УСДПК — газета «Робочий народ» — гостро засуджував Центральну раду за зв'язки з контрреволюційними силами Росії, міжнародним імперіалізмом. Газета опублікувала біографію В. І. Леніна, вміщувала на своїх сторінках окремі його твори, матеріали більшовицької партії. У лютому 1918 р., висловлюючи ставлення українських трударів до подій на Україні, газета «Робочий народ» писала: «Ми, робітники, без огляду на нашу національну приналежність, хочемо усі до одного вольної України, однаке такої України, в якій уся власть належить лише робітникам, бідним селянам і жовнірам. Ми хочемо соціалізму на Україні» (стор. 139). Це свідчило про високий рівень класової свідомості передових канадських робітників українського походження, про вірність УСДПК принципам пролетарського інтернаціоналізму, яких вона дотримувалася до кінця свого існування. Буржуазія боялася дальшого поширення соціалістичних ідей та розвитку робітничого руху в Канаді, намагалася будь-що зупинити цей процес. Відповідно до урядового закону від 25 вересня 1918 р. багато прогресивних організацій і товариств Канади, у тому числі УСДПК, було заборонено.

Після створення у 1921 р. Комуністичної партії Канади до її рядів вступило й чимало колишніх членів УСДПК. Це, як зазначає автор, був уже новий період в історії українського соціалістичного руху в Канаді (стор. 153).

Книга П. Кравчука, в якій широко розкрито різні аспекти досліджуваної автором проблеми, є, безумовно, цінним джерелом для вивчення нової та новітньої історії Канади.

Л. О. Лещенко (Київ)

Р. Симоненко.

НА УТРИМАННІ РЕАКЦІЇ

(Український буржуазний націоналізм — ворог миру і суспільного прогресу),

Видавництво політичної літератури України, Київ, 1977, 141 с.

Загострення боротьби між комуністичною і буржуазною ідеологіями — закономірний результат сучасного суспільного розвитку. Воно зумовлене неухильною зміною співвідношення сил між соціалізмом і капіталізмом на користь соціалізму, зростанням робітничого й національно-визвольного руху. Апологети капіталізму у боротьбі проти комуністичної ідеології стають на шлях здійснення ідеологічних диверсій, методом «психологічної війни» намагаються похитнути соціалістичну переконаність радянських людей.

Визначаючи ставлення марксистів-ленінців до ідеологічної боротьби, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради Союзу РСР товариш Л. І. Брежнев сказав: «У боротьбі двох світоглядів не може бути місця нейтралізму і компромісам. Тут потрібна висока політична пильність, активна, оперативна і переконлива пропагандистська робота, своєчасна відсіч ворожим ідеологічним диверсіям»¹. Розвиваючи це положення у відповідях на запитання французької газети «Монд», товариш Л. І. Брежнев відзначав: «...Безглуздо і небезпечно в наш час намагатися забезпечити перемогу тих чи інших ідей, тієї чи іншої ідеології з допомогою сили, з допомогою зброї. Ідеологічна боротьба не повинна переростати в «психологічну війну», не повинна використовуватись як засіб втручання у внутрішні справи держав і народів або вести до політичної і воєнної конфронтації»².

У перших рядах «ідеологічних диверсантів» ідуть буржуазні націоналісти усіх мастей і відтінків, яких у свій час було вигнано за межі Батьківщини і які знайшли притулок у капіталістичних країнах. Серед цієї армії відщепенців не останнє місце займають українські буржуазні націоналісти. Розвінчання підступів реакції, своєчасна відсіч ідеологічним диверсіям антикомуністів, у тому числі й українських буржуазних націоналістів, є важливим завданням працівників ідеологічного фронту.

З цієї точки зору рецензована праця, автор якої послідовно викриває антинародні, контрреволюційні дії українського буржуазного націоналізму на різних етапах його існування, становить значний інтерес. У ній на основі великого фактичного матеріалу показується псевдонаукова, антикомуністична суть ідеології і політики ук-

раїнського націоналізму, метою якого завжди був захист інтересів панівних класів, боротьба проти сил демократії і прогресу. На це були спрямовані не тільки політичні, а й практичні дії націоналістичних організацій.

Український буржуазний націоналізм, будучи інструментом у руках «своїх» та іноземної буржуазії, повною мірою проявив свою справжню реакційну суть після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. У рецензованій праці дається характеристика системи організацій націоналізму, її природи, тих рис, які визначали її розвиток і поразки, особливості сьогодишньої діяльності контрреволюційної емігрантщини» (стор. 32). Чітко і послідовно автор викриває політику і криваву практику ОУН — крайньої правої партії українського буржуазного націоналізму, яка мала глибоку внутрішню схожість з фашизмом, спільні з ним класові корені та соціальну базу, близькі ідеології. Показуючи злочинну діяльність оунівців напередодні і в роки Великої Вітчизняної війни, їх безпосередню участь у фашистських планах перетворення України в колонію Німеччини і тотального знищення слов'янських народів, автор підкреслює повний моральний розклад фашистських найманців, які, відкинувши лозунг «самостійності й незалежності», відкрито й беззастережно перейшли на службу до окупантів.

Безсумнівний інтерес викликає спроба автора показати джерела існування сучасного буржуазного націоналізму, розглянути внутрішні особливості розвитку української еміграції, її місце і становище в країнах поселення. Характерними особливостями української еміграції, підкреслюється в рецензованій праці, є процес класової диференціації, який постійно посилюється, зростання соціальної нерівності в її середовищі, чітка поляризація сил. Всі намагання буржуазних націоналістів зберегти і законсервувати «українське гетто» за допомогою церкви, широкої мережі різного роду так званих допомогових організацій і кредитних товариств в кінцевому підсумку приречені на провал, бо сьогодні передові пролетарі українського походження, особливо молодь, рвуть пута духовного рабства, беруть дедалі активнішу участь у класовій боротьбі трудящих.

Окремий розділ книги присвячений альянсу українського буржуазного націоналізму і церкви. Викривши класовий характер цього союзу, показавши основні напрями і зміст спільних дій «союзників» у 20—30-х роках, а також під час другої світової війни, автор головну увагу приділяє аналізу подій сьогодишнього дня. Українські буржуазні націоналісти і війовничі клерикали в еміграції, йдучи в авангарді імпералістичної реакції, вважають своїм першорядним завданням духовне розтління українських трудящих мас і насамперед молоді. Вони намагаються зробити моло-

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 83.

² «Правда», 16 червня 1977 р.

де покоління слухняним зняряддям для виконання своїх реакційних планів, за його рахунок поповнити рідкісні націоналістичні організації, загальмувати процес об'єднання українців з трудящими інших етнічних груп у боротьбі за соціальне і національне визволення. Злісний антикомунізм войовничих клерикалів і українських буржуазних націоналістів гарантує їм підтримку імперіалістичних, мілітаристських кіл, які намагаються ускладнити міжнародну обстановку.

Але водночас посилення реакційності, антирадянського спрямування всієї діяльності буржуазно-націоналістичних організацій, підкреслює Р. Симоненко, веде до підризу їх позицій серед трудових прошарків населення. Прогресивні організації і органи преси української еміграції викривають підступи реакційних кіл, які хочуть повернути людство до часів «холодної війни».

Автор рецензованої праці переконливо ілюструє марксистське положення про класовий характер буржуазного націоналізму незалежно від його національного забарвлення. Так, антисемітська спрямованість українського буржуазного націоналізму не заважала його лідерам вступати в прямі контакти з керівниками сіоністських партій і організацій з метою проведення спільної контрреволюційної діяльності. Кров же десятків тисяч євреїв, яких нищили петлюрівці й інша подібна нечисть під час погромів, не стала перешкодою для сіоністів у їх підтримці антинародних, реакційних буржуазно-націоналістичних режимів на Україні. Подібна картина, заз-

начається в книзі, спостерігалася і в 20—30-і роки на Західній Україні, і під час Великої Вітчизняної війни. В наші дні українські буржуазні націоналісти вбачають у світовому сіонізмі силу, здатну, на їх погляд, завдати значної шкоди революційному і національно-визвольному рухові. Тому вони й заграють перед Тель-Авівом, пише Р. Симоненко, намагаються якнайширше взяти на озброєння досвід, форми і методи діяльності сіоністів, брати участь в усіх антирадянських кампаніях, які інспіруються світовим сіонізмом та його покровителями з Вашингтона, розробляти спільні плани активізації «психологічної війни» тощо.

Викладений у книзі матеріал дає підстави її авторові зробити обґрунтований висновок про ворожий радянському народові характер діяльності українського буржуазного націоналізму, «який завжди був іграшкою в руках реакційних імперіалістичних сил... і дедалі облудніше виступає як зняряддя антикомунізму» (стор. 139). Незважаючи на окремі недоліки (перенасиченість фактичним матеріалом, що утруднює сприйняття, не завжди обґрунтована деталізація тощо), книга, без сумніву, викличе великий інтерес у працівників ідеологічного фронту, буде служити справі боротьби проти українського буржуазного націоналізму, розвінчанню підступів реакції, вихованню радянських людей на принципах пролетарської солідарності і непримирненості до різного роду націоналістичних пережитків.

В. В. Добрецова (Львів)

ВОПРОСЫ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК.

Межведомственный
научный сборник. Вып. 27.

Критика современных
буржуазных фальсификаций
в вузовском курсе истории КПСС,

издательское объединение
«Вища школа».

Изд-во при Киевском
государственном университете,
К., 1976, 160 с.

Позитивні зрушення у світовій політиці, пом'якшення міжнародної напруженості, як відзначалось на XXV з'їзді КПРС, створюють сприятливі умови для поширення ідей соціалізму. Але, з другого боку, стає більш активним ідейне протистояння двох систем, імперіалістична пропаганда — більш витонченою. Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев у звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії підкреслив, що «у боротьбі двох світоглядів не може бути місця нейтралізму і компромісам. Тут по-

трібна висока політична пильність, активна, оперативна і переконлива пропагандистська робота, своєчасна відсіч ворожим ідеологічним диверсіям»¹.

Буржуазні фальсифікатори намагаються викликати недовіря до Комуністичної партії першої в світі соціалістичної держави, посіяти сумніви серед трудящих щодо переваг соціалізму над капіталізмом. З цією метою буржуазні апологети немов у кривому дзеркалі висвітлюють історію КПРС, її боротьбу за здійснення соціалістичної революції, побудову соціалізму, розгорнуте комуністичне будівництво. Ідейною основою фальсифікаторів є антикомунізм.

В. І. Ленін вчив партію, що «коли ідейний вплив буржуазії на робітників падає, підривається, слабшає, буржуазія скрізь і завжди вдавалася і буде вдаватися до найодчайдушнішої брехні і наклепу»². Керуючись ленінськими настановами, радян-

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 83.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 335.

ські історики, філософи, економісти, соціологи з партійних, класових позицій викривають буржуазних фальсификаторів, платних адвокатів інтересів і політики буржуазії. Лише протягом останніх років вийшов з друку ряд наукових збірників і монографій з цієї проблеми, періодично друкуються статті, в яких дається рішуча відсіч спробам фальсификаторів висвітлювати історію і діяльність КПРС з буржуазних, наклепницьких позицій. Радянські вчені викривають наукову неспроможність ідейних ворогів комунізму, переконливо доводять, що їх наклепи знаходяться у повній суперечності з історичною правдою і об'єктивною закономірністю боротьби КПРС за побудову комунізму.

Цій меті підпорядкований і рецензований збірник, підготовлений кафедрою історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті у співдружності з викладачами вузів республіки *. Автори збірника вперше зробили спробу дати наукову методику викриття сучасних буржуазних фальсифікацій при вивченні вузівського курсу історії КПРС. Це дуже важливо для формування у студентської молоді марксистсько-ленінської ідейності, переконаності та непримиренності до буржуазної ідеології.

Збірник починається статтею проф. М. А. Аكوпова «Викриття буржуазних фальсификаторів у вузівському курсі історії КПРС», в якій висвітлюються завдання, що випливають з рішень XXV з'їзду партії, перед вузівським курсом історії КПРС. Автор слушно зауважує, що одним з найважливіших завдань радянської історичної науки є викриття буржуазних фальсифікацій історії і політики КПРС. У статті зосереджено увагу на ряді важливих питань викриття спроб фальсификаторів протиставити Леніна Марксу, партію — робітничому класові, диктатуру пролетаріату — демократії, соціалістичну співдружність — «національному комунізму» та ін.

В окремих статтях даються методичні поради, як показати студентам неспроможність буржуазних тлумачень боротьби за створення марксистської партії в Росії, роль партії в роки першої російської революції 1905—1907 рр., в період між першою і другою буржуазно-демократичними революціями.

Жодна подія всесвітньої історії за силою і глибиною свого впливу на розвиток

людства не може зрівнятися з Великою Жовтневою соціалістичною революцією, яка відкрила нову епоху — епоху переходу від капіталізму до соціалізму. Це змушені визнавати і представники буржуазної науки, але їх інтерпретація спрямована на приниження значення Жовтневої революції, на послаблення її впливу на народи світу. Тому автори статті «Проти антикомуністичних перекручень історії Великої Жовтневої соціалістичної революції» Л. П. Богиня і Б. І. Корольов розповідають про головний метод викриття фальсификаторів історії Жовтня, які намагаються принизити роль партії у соціалістичній революції, заперечують наявність об'єктивних і суб'єктивних передумов для її здійснення, народний характер революції, її всесвітньо-історичне значення.

Грунтовними є методичні поради авторів, що стосуються критики буржуазних фальсифікацій історії Великої Вітчизняної війни. Радянський народ під керівництвом ленінської Комуністичної партії здійснив небачений в історії подвиг — розгромив ударну силу імперіалізму — німецький фашизм, відстояв свою свободу і незалежність і врятував людство від поневолення.

В нашій країні видано велику кількість літератури, в якій об'єктивно і ґрунтовно висвітлюється подвиг радянського народу та Збройних Сил СРСР у роки минулої війни. Зовсім інші цілі переслідують фальсифікатори із США, ФРН, Англії, Франції. Вони прагнуть виправдати напад фашистської Німеччини на СРСР, перебільшують воєнні дії союзників на другорядних театрах війни, усіма силами рекламують США як «архітектора перемоги», приписують вирішальну роль Радянського Союзу у розгромі фашистської Німеччини. Антикомуністичні фальсифікації використовуються для того, щоб «довести» незаконний, випадковий характер нашої всесвітньо-історичної перемоги і нав'язати думку про можливість успіху нової, краще організованої агресії проти соціалізму. Викриття фальсификаторів при вивченні теми минулої війни має велике наукове і політичне значення для виховання радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму у студентської молоді.

Період удосконалення розвинутого соціалізму і поступового переходу до комунізму займає важливе місце в діяльності КПРС. Небачено зріс міжнародний авторитет КПРС, досягнуто величезних успіхів у галузі господарського і культурного будівництва, в удосконаленні суспільних відносин і вихованні нової людини. Об'єктивною закономірністю в умовах комуністичного будівництва є зростання керівної ролі Комуністичної партії. Аналізуючи літературу, присвячену викриттю фальсификаторів даного періоду, автори збірника показують, що вороги комунізму спрямовують свої вигадки насамперед

* Редакційна колегія: проф. Г. Г. Вдовиченко, проф. М. Р. Доній (відп. редактор), доц. І. Л. Доценко, доц. Я. С. Калакура (заст. відп. редактора), проф. Г. Л. Нікольников, проф. Ю. І. Палкін, проф. М. С. Черненко, доц. П. К. Шапа, проф. П. М. Шморґун. Відповідальний за випуск проф. М. О. Буцько.

проти об'єктивного характеру зростання ролі КПРС.

Вороги наукового комунізму намагаються довести, що після перемоги революції і побудови соціалістичного суспільства Комуністична партія нібито вичерпала свою керівну роль у радянському суспільстві. У збірнику показано, що реакційна буржуазна історіографія докладає відчайдушних зусиль, щоб дискредитувати діяльність КПРС, знайти протиріччя між об'єктивною закономірністю зростання ролі партії в період комуністичного будівництва і розвитком соціалістичної демократії, довести «диктатуру партії» в СРСР.

Буржуазні фальсифікатори, перекручуючи суть зовнішньополітичного курсу КПРС на сучасному етапі, намагаються ототожнювати мету радянської зовнішньої політики з метою, яку переслідують імперіалістичні кола. Вони особливо нападають на політику мирного співіснування. Проте ці та інші «теорії» фальсифікаторів усіх напрямів і відтінків не мають під собою реального ґрунту, вони позбавлені майбутнього.

Слід відзначити, що не всі статті однаковою мірою глибоко викривають буржуазних фальсифікаторів, але всі вони допоможуть викладачеві правильно виховувати студентську молодь на матеріалах складної ідеологічної боротьби, яка ведеться на сучасному етапі.

Очевидно, настав час створити окремий методичний посібник, в якому слід дати

на основі найновіших даних вітчизняної історіографії розгорнуту наукову критику буржуазних фальсифікаторів історії і теорії КПРС з кожної теми усього курсу. Це сприяло б вдосконаленню викладання історії КПРС у вищій школі і поліпшенню формування марксистсько-ленінського світогляду радянських спеціалістів.

Л. І. Брежнев у доповіді про проект нової Конституції на сесії Верховної Ради СРСР 4 жовтня 1977 р., піддаючи критиці буржуазних ідеологів, говорив: «У них одна мета: перешкодити зростанню впливу соціалізму на уми людей, посягти будь-якими засобами на довіру і неприязнь до нього. Звідси шаблонні вигадки, безсоромні фальсифікації і пряма брехня про Радянський Союз в розрахунку на слабку обізнаність аудиторії, на легковірних читачів, слухачів, глядачів»³.

Це повинні постійно мати на увазі працівники вищої школи, фахівці суспільних наук, вести активну боротьбу проти буржуазних фальсифікаторів радянської дійсності, історії і діяльності КПРС — натхненника і організатора всіх наших перемог, соціалістичного і комуністичного будівництва.

В. Ю. Николаєнко (Київ)

³ Л. І. Брежнев. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення, К., 1977, стор. 18.

Хроніка та інформація

Відзначення 75-річчя II з'їзду РСДРП і 60-річчя I з'їзду Компартії України

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ В ОДЕСІ

29 червня ц. р. в Одеському державному університеті відбулася науково-теоретична конференція «Важлива віха в історії Комуністичної партії Радянського Союзу (до 75-річчя II з'їзду РСДРП та 60-річчя I з'їзду Компартії України)». Її відкрив ректор університету, д-р фіз.-мат. наук, проф. В. В. Сердюк.

З доповіддю «XXV з'їзд КПРС про зростання керівної ролі партії в сучасних умовах» виступив зав. кафедрою історії КПРС, д-р істор. наук, проф., Герой Радянського Союзу Н. М. Якупов. Він підкреслив величезне значення XXV з'їзду КПРС, розповів про історичний шлях, який пройшла наша партія за 75 років, про роль КПРС у світовому революційному русі.

Висвітленню ролі В. І. Леніна у створенні партії нового типу присвятив свій виступ зав. кафедрою наукового комунізму доц. Д. М. Щербakov. Він підкреслив, що сила нашої партії — в неперушній вірності ленінським заповітам.

Зав. кафедрою історії СРСР д-р істор. наук, проф. М. Ю. Раковський розповів про величезне значення книг Генерального Секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша

Л. І. Брежнєва «Мала земля» та «Відродження».

Тема доповіді зав. кафедрою історії УРСР доц. В. П. Ващенко — «Створення Компартії України — бойового загону КПРС». Керівник лекторської групи Одеського обкому Компартії України д-р істор. наук, проф. Є. І. Цимбал зосередив увагу у своїй доповіді на викритті буржуазних фальсифікацій історії виникнення партії нового типу, висвітлив особливості ідеологічної боротьби на сучасному етапі.

В роботі науково-теоретичної конференції взяли участь заст. зав. відділом науки і навчальних закладів Одеського обкому Компартії України В. О. Бистрін, перший секретар Центрального райкому Компартії України м. Одеси Б. М. Стречень, зав. відділом науки і навчальних закладів міського комітету Компартії України М. М. М'ясковський.

Конференція прийняла рекомендації щодо дальшого вивчення і висвітлення історичного значення II з'їзду РСДРП та I з'їзду Компартії України, використання в практиці комуністичного виховання молоді славних традицій Комуністичної партії.

І. К. Калмакан (Одеса)

ОБЛАСНА ТЕОРЕТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ В ХАРКОВІ

24 червня 1978 р. у Харкові відбулася обласна теоретична конференція, присвячена 75-річчю II з'їзду РСДРП. Її організували науково-методична рада кафедр суспільних наук Харківського вузівського центру і Харківський держуніверситет ім. О. М. Горького. В роботі конференції взя-

ли участь понад 600 науковців, ветеранів Комуністичної партії, викладачів суспільних наук вузів і технікумів, пропагандистів.

Вступним словом конференцію відкрив секретар Харківського обкому Компартії України В. А. Івашко.

З доповіддю «Закономірності виникнення і розвитку КПРС» виступив зав. кафедрою історії КПРС Харківського політехнічного інституту ім. В. І. Леніна, д-р істор. наук, проф. С. З. Голиков. Доповідач особливо наголосив, що в історичному процесі з'єднання наукового соціалізму з масовим робітничим рухом, створенні партії нового типу вирішальна роль належала В. І. Леніну.

«II з'їзд РСДРП та його всесвітньо-історичне значення» — тема доповіді зав. кафедрою історії КПРС Харківського університету, канд. істор. наук, доц. І. Г. Тупикова, який відзначив, що виникнення в 1903 р. на II з'їзді РСДРП більшовизму як політичної течії і політичної партії стало поворотним пунктом не лише російського, а й міжнародного робітничого руху.

Канд. істор. наук, доц. М. В. Миросниченко (Сумський філіал Харківського політехнічного інституту) в своєму науковому повідомленні показав видатну роль газети «Искра» у підготовці II з'їзду РСДРП. «КПРС — партія наукового комунізму» — тема виступу канд. істор. наук, доц. В. І. Астахової (ХДУ).

У наукових повідомленнях д-ра істор. наук, проф. С. А. Канавенка (Харківський авторозвідний інститут) і канд. істор. наук, доц. П. Т. Миросникової (Харківський юридичний інститут) висвітлено такі питання, як КПРС — партія інтернаціоналістів-ленінців, а також місце Комуністичної партії в політичній системі радянського суспільства.

Компартії України — бойовому загону КПРС, славне 60-річчя якого відзначають у цьому році комуністи і всі трудящі республіки, присвятив свій виступ д-р істор. наук, проф. І. К. Рибалка (ХДУ).

Канд. істор. наук, доц. А. С. Пирогов (Харківський педагогічний інститут) на матеріалах XXV з'їзду КПРС і нової Конституції СРСР висвітлив творчий розвиток ленінського вчення про партію.

Про розвиток ленінського стилю роботи в книгах Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження» розповів канд. істор. наук, доц. В. І. Ледвіцин (Військова академія ім. Говорова).

Канд. істор. наук, доц. А. А. Протопопов (Харківський інститут радіоелектроніки) присвятив свій виступ критиці буржуазної фальсифікації ленінського вчення про партію.

Від імені ветеранів партії учасників конференції привітала член КПРС з 1914 р. О. В. Єсавва.

На закінчення секретар Харківського обкому Компартії України В. А. Івашко висловив упевненість у тому, що ця конференція сприятиме ще ширшому розгортанню ідейно-виховної роботи великого загону суспільствознавців серед трудящих, особливо молоді, міста й області на славних революційних, бойових і трудових традиціях КПРС — першої пролетарської партії нового типу.

П. Д. Оробінський (Харків)

* * *

У ГОЛОВНІЙ РЕДАКЦІЙНІЙ КОЛЕГІЇ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

У нашій республіці здійснюється перевидання багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» російською мовою. Вже вийшли з друку російські видання томів Донецької, Дніпропетровської, Ворошиловградської, Кримської, Харківської та Одеської областей. Найближчим часом будуть видані томи «Львівська область» і «Київ». Нещодавно було прийнято рішення про продовження перевидання «Історії міст і сіл Української РСР» російською мовою, згідно з яким протягом 1979—1982 рр. буде здійснено підготовку і вийск у світ томів по Закарпатській, Запорізькій, Миколаївській, Сумській, Херсонській і Чернігівській областях. У зв'язку з цим 30 травня 1978 р. відбулося засідання Головної редакційної колегії «Історії міст і сіл УРСР», в якому взяли участь представники наукових установ, Головної редакції Українсь-

кої Радянської Енциклопедії, міністерств, відомств і громадських організацій республіки, яким доручено подати допомогу у перевиданні томів.

З інформацією виступив голова Головної редакції «Історії міст і сіл Української РСР», віце-президент Академії наук УРСР, акад. АН УРСР І. Т. Троцько. Перевидання чергової серії томів «Історії міст і сіл Української РСР» російською мовою, підкреслив П. Т. Троцько, сприятиме широкому ознайомленню всіх братніх народів нашої країни, для яких мова великого російського народу стала засобом загального спілкування, з величними досягненнями трудящих Радянської України у комуністичному будівництві, здобутими під керівництвом КПРС, завдяки послідовному здійсненню ленінської національної політики.

Головна редколегія «Історії міст і сіл Української РСР» затвердила розгорнуті заходи по організації роботи по підготовці томів до перевидання. Зокрема, вона зобов'язала редколегії томів по Закарпатській, Запорізькій, Миколаївській, Сумській, Херсонській і Чернігівській областях спільно з Інститутом історії АН УРСР і Головною редакцією УРЕ, за участю інших зацікавлених установ і організацій республіки здійснити необхідну практичну роботу по підготовці і перевиданню на високому ідейно-теоретичному рівні томів історії міст і сіл вищезгаданих областей.

У ході підготовки томів до друку, вказується у постанові Головної редколегії, прийнятій на цьому засіданні, необхідно всебічно вивчити і висвітлити зміни, що відбулися у розвитку економіки і культури областей, міст і сіл, як і всієї нашої країни, за період після виходу в світ 26 томів цього унікального видання українською мовою, особливо уважно врахувати теоретичний здобуток Комуністичної партії, положення і висновки, дані у документах з'їздів КПРС, Пленумів ЦК, у працях Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва.

Головна редакція УРЕ за погодженням з відповідними обкомами Компартії України, Державним комітетом Української РСР у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі та Інститутом історії АН УРСР повинна найближчим часом скласти план випуску у світ томів історії міст і сіл російською мовою.

Редколегіям томів запропоновано створити робочі групи, відновити діяльність авторських колективів і районних та міських комісій, залучити до активної участі у роботі по підготовці матеріалів до томів найбільш кваліфікованих науковців і краєзнавців областей.

Інститут історії АН УРСР разом з редакцією історії міст і сіл Головної редакції УРЕ підготують «Методичні вказівки для

авторських колективів, комісій і редакційних колегій, рецензентів і редакторів томів «Історії міст і сіл Української РСР» у виданні російською мовою», спрямовані на подальше вдосконалення структури і підвищення ідейно-наукового рівня видання.

Заходи передбачають подання допомоги авторським колективам томів також з боку інститутів археології, мистецтвознавства, фольклору та етнографії, економіки, філософії, держави і права, літератури, мовознавства, сектору географії Інституту геофізики АН УРСР, сектору історії природознавства і техніки Інституту історії АН УРСР, Київського науково-дослідного інституту теорії, історії і перспективних проблем радянської архітектури, інших наукових установ.

Активну участь у перевиданні томів російською мовою візьмуть кафедри суспільних наук вищих учбових закладів, учителі. До цієї роботи будуть залучені також бібліотечні та архівні установи, Книжкова палата УРСР, музеї, творчі спілки письменників та журналістів, Українське товариство охорони пам'яток історії і культури та його місцеві організації, воєнно-наукові товариства при окружних і гарнізонних будинках офіцерів, статистичні органи.

На засіданні Головної редколегії було заслухано й обговорено також інформацію заст. голови редколегії тому «Київ» Л. Г. Мельника і керівника редакційної групи редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції УРЕ В. В. Чигирик про стан підготовки тому до перевидання російською мовою.

Головна редколегія зобов'язала редакційну колегію й авторський колектив тому посилити роботу над розділами, присвяченими питанням освіти, науки і культури. Остаточню доопрацьовані рукописи тому та ілюстративні матеріали до нього найближчим часом мають бути передані до видавництва.

М. Я. Петухов (Київ)

ЗУСТРІЧ З АМЕРИКАНСЬКИМ ДОСЛІДНИКОМ-МАРКСИСТОМ Г. АПТЕКЕРОМ

2 червня ц. р. Інститут історії АН УРСР відвідав член Національного комітету Комуністичної партії США, директор Американського інституту марксистських досліджень, визначний дослідник історії американського народу Герберт Аптекер. У ширій дружній бесіді, що відбулася, директор Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук, проф. Ю. Ю. Кондур

і ст. наук. співроб. відділу нової і новітньої історії країн Західної Європи і Америки, канд. істор. наук Л. О. Лещенко інформували американського гостя про основні напрями наукової діяльності та структуру інституту, про результати досліджень ученими інституту соціально-економічних, політичних, національних та інших проблем США.

Потім відбулася зустріч Г. Аптекера з колективом науковців. Представляючи Г. Аптекера аудиторії, Ю. Ю. Кондуфор підкреслив, що його книги, в тому числі ті, які перекладені на російську мову («История американского народа», тт. 1—2, М., 1961—1962; «Американский негр сегодня», М., 1963; «Внешняя политика США и «холодная война», М., 1963 та ін.), є цінним вкладом у марксистську американістику, важливим джерелом для радянських учених при дослідженні ними актуальних питань історії США.

У своїй науковій доповіді Г. Аптекер зупинився, зокрема, на історії виникнення та еволюції расово-національної проблеми в США, підкреслив серйозне значення виступів різних національних груп, насамперед «кольорового» населення, проти соціальної і національної дискримінації, за

рівноправність і демократичні свободи. Доповідач навів численні яскраві приклади послідовних результативних виступів Комуністичної партії США проти расизму, шовінізму, мілітаризму, за розрядку міжнародної напруженості.

На закінчення Г. Аптекер дав ґрунтовні, вичерпні відповіді на ряд запитань наукового характеру, розкриваючи зміст сучасних внутрішніх процесів у американському суспільстві та їх вплив на зовнішню політику США. Зустріч пройшла у виключно товариській, доброзичливій атмосфері. Слухачі висловили глибоку вдячність Г. Аптекеру за його виступ і побажали йому далших успіхів у науковій, політичній та громадській діяльності.

Л. О. Овдієнко (Київ)

ОБРАННЯ Й. З. ШТОКАЛА ПОЧЕСНИМ АКАДЕМІКОМ МІЖНАРОДНОЇ АКАДЕМІЇ ІСТОРІЇ НАУК

За поданням наукових організацій СРСР у липні цього року академік АН УРСР Йосип Захарович Штокало був обраний почесним академіком Міжнародної Академії історії наук у Парижі.

Перу відомого вченого, завідуючого Сектором історії природознавства і техніки Інституту історії АН УРСР, академіка АН УРСР, заслуженого діяча науки УРСР, доктора фізико-математичних наук, професора Й. З. Штокала належить понад 120 наукових праць. Ряд монографій Йосипа Захаровича видано англійською мовою за кордоном.

Й. З. Штокало створив і очолює школу в галузі історії науки і техніки. Наукові працівники Сектора історії науки і техніки, яким уже протягом багатьох років керує Йосип Захарович, підготували і видали цілу серію колективних праць з історії розвитку математики (у п'яти книгах), математичної освіти, машинобудування, енергетики, вугільної промисловості (у двох книгах), геолого-розвідувальних робіт, науково-технічного прогресу, хімічної тех-

нології (у двох книгах). Ними завершено наукові дослідження в галузі історії металургійної промисловості, зварювальної науки і техніки (у двох томах), матеріалознавства, будівельної науки і техніки, органічної хімії, біології (у трьох томах). Готується до видання двотомна колективна праця «Історія радянської математики». Праці Сектора природознавства і техніки дістали високу оцінку радянської і зарубіжної громадськості.

На XIII Міжнародному конгресі історії науки, який відбувся в Москві в 1971 р., Й. З. Штокалу присуджено велику наукову медаль Міжнародної Академії історії наук за монографію «Історія вітчизняної математики» (в п'яти книгах), підготовлену за його редакцією та безпосередньою участю.

У 1965 р. Й. З. Штокало було обрано членом Міжнародної Академії історії наук у Парижі.

К. К. Хренов (Київ),
Ю. О. Анісімов (Київ)

ДО 60-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА А. Ф. ВОВЧИКА

3 липня 1978 року в Київському інституті інженерів цивільної авіації відбулося шанування завідуючого кафедрою історії

КПРС, д-ра істор. наук, проф. Вовчика Андрія Філімоновича з нагоди 60-річчя з дня його народження. На адре-

су ювіляра надійшли поздоровлення від міністра цивільної авіації СРСР Б. П. Бугаєва, інститутської Ради ветеранів Великої Вітчизняної війни та ін.

Ректор інституту, чл-кор. АН УРСР, д-р техн. наук, проф. О. Ф. Аксьонов, відзначив, що, працюючи з 1944 р. у вузах, проф. А. Ф. Вовчик багато зробив у справі підготовки кадрів для народного господарства. Він є відповідальним редактором ряду наукових збірників та монографій, членом Вченої ради Київського державного університету та Київського інституту інженерів цивільної авіації. Творча праця професора відзначена орденом «Знак Пошани», сімома медалями, Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, Почесною Грамотою Міністерства цивільної авіації СРСР, знаком «Ударник соціалістичного змагання», грамотами інституту.

А. Ф. Вовчик народився 25 червня 1918 р. в селі Строкові Попільнянського району Житомирської області в сім'ї селянина-бідняка. Після закінчення середньої школи в 1936 р. вступив на історичний факультет Московського державного університету, який закінчив у 1941 р. Наукову діяльність почав ще в студентські роки.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, А. Ф. Вовчик добровільно пішов на фронт.

З 1942 р. працював у газеті «Большевик Алтая» та на партійній роботі. З травня 1944 р. — старший викладач, пізніше — зав. кафедрою марксизму-ленінізму Одеського державного університету, потім очолював кафедри історії КПРС, наукового комунізму Львівського державного університету, а з 1969 р. — зав. кафедрою історії КПРС Київського інституту інженерів цивільної авіації.

У 1948 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Створення робітничої інспекції в Росії (1882—1903 рр.)». Продовжуючи розробку цієї проблеми, в 1966 р. захистив докторську дисертацію «Політика царизму в робітничому питанні в кінці XIX—на початку XX століття».

Перу вченого належать праці: «Політика царизму в робітничому питанні в передреволюційний період (1894—1904)» (Львів, 1964), «Історичне значення першої російської революції» (Львів, 1955).

А. Ф. Вовчик в різний час очолював партійні комітети Одеського та Львівського університетів, був членом бюро Львівського міського, Львівського обкому партії, парткому Київського інституту інженерів цивільної авіації.

Викладачі та студенти інституту сердечно поздоровили ювіляра.

Л. П. Мохор (Київ)

ПАВЛО МИХАЙЛОВИЧ ЯЦКІВ

28 липня 1978 р. передчасно помер член КПРС з 1942 р., кандидат історичних наук, доцент Павло Михайлович Яцків. Він народився 12 жовтня 1920 р. у с. Лисанівці Старосинявського району Хмельницької області в сім'ї селянина-середняка. В 1937 р. поступив у Московський інститут історії, філософії і літератури. У 1939 р. був призваний до лав Червоної Армії, брав участь у Великій Вітчизняній війні. Після важкого поранення в 1943 р. Павло Михайлович демобілізувався і працював директором середньої школи в м. Ново-Ургенч Хорезмської області Узбецької РСР. У серпні 1944 р. за викликом ЦК Компартії України направлений на роботу до м. Станіслава (нині — Івано-Франківськ), де викладав історію партії у педінституті, завідував кафедрою облпартшколи, був доцентом кафедри марксизму-ленінізму медінституту. В 1951 р. він екстерном закінчив Львівський педінститут, а в 1953 р. успішно захистив кандидатську дисертацію.

З 1962 р. П. М. Яцків працював доцентом кафедри історії КПРС Київського

державного університету, Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук. Він був чудовим лектором, щедро ділився своїм багатим досвідом з колегами по роботі.

П. М. Яцків — автор більш як 40 наукових праць. Він брав активну участь у складанні збірників документів «Боротьба трудящих Прикарпаття за визволення і возз'єднання з Радянською Україною» (1957 р.), «Радянське Прикарпаття» (1964 р.).

Незадовго до смерті П. М. Яцків завершив роботу над двома монографіями: «Боротьба КПЗУ за створення народного фронту (1934—1938 рр.)» та «Історіографія діяльності КПЗУ в 1934—1938 роках».

Партія і уряд високо оцінили бойові заслуги і плідну наукову діяльність П. М. Яцкова, нагородивши його орденом «Червоної Зірки» і 6 медалями.

Пам'ять про Павла Михайловича — чуйного товариша, кваліфікованого лектора, досвідченого науковця назавжди збережеться в серцях усіх, хто його знав.

ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЙ ТА МОНОГРАФІЙ

10 квітня 1978 р. президія Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва розглянула і схвалила теми кандидатських дисертацій і монографій.

КАНДИДАТСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

Желудков В. В. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по зміцненню частин Червоної Армії в період відбиття агресії буржуазно-поміщицької Польщі (1920 р.).

Калинчук О. М. (Київ) — Роль газети «Правда» в боротьбі за перемогу соціалістичної революції на Україні (березень 1917 — лютий 1918 р.).

Горбань В. І. (Київ) — Залучення Комуністичною партією дрібної буржуазії міста до соціалістичного будівництва в СРСР. 1921—1932 рр. (На матеріалах Компартії України).

Бараєв В. Н. (Дніпропетровськ) — Організаційно-політичне зміцнення фабрично-заводських партійних організацій. 1926—1932 рр. (На матеріалах партійних організацій України).

Савченко Л. М. (Комунарськ) — Діяльність Комуністичної партії по підвищенню ролі засобів масової інформації в зміцненні й розвитку інтернаціональних зв'язків робітничого класу з трудящими зарубіжних країн. 1926—1932 рр. (На матеріалах України).

Чуб В. І. (Харків) — Діяльність Компартії України по ліквідації дитячої безпритульності в роки здійснення нової економічної політики.

Топішко А. І. (Київ) — Комуністична партія на чолі руху робітників за раціоналізацію виробництва і оволодіння технікою. 1929—1937 рр. (Досвід партійної організації України).

Бондарчук Н. Д. (Одеса) — Діяльність партійних організацій України по мобілізації жінок на відбудову сільського господарства (1943—1945 рр.).

Піддубний А. С. (Донецьк) — Партійне керівництво діяльністю творчих спілок і організацій Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.).

Уманець О. М. (Київ) — Масово-політична робота партійних організацій на промислових підприємствах України (1956—1961 рр.).

Білецький Л. М. (Донецьк) — Роль газети «Правда» в діяльності партійних організацій України по комуністичному вихованню мас (1971—1975 рр.).

Білоусов Л. Ю. (Київ) — Партійне керівництво технічною творчістю робітничого класу в роки дев'ятої п'ятирічки (На матеріалах партійних організацій важкої промисловості Української РСР).

Васюкова Л. І. (Одеса) — Діяльність партійних організацій України по підви-

щенню ролі виробничих колективів у зміцненні дисципліни праці в роки дев'ятої п'ятирічки.

Величко Н. І. (Київ) — Діяльність КПРС по підвищенню трудової активності робітничого класу. 1971—1976 рр. (Досвід Компартії України).

Войцехівський Ю. В. (Київ) — Ідейно-виховна робота серед вчителів 1961—1970 рр. (На матеріалах Української РСР).

Власенко О. В. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по інтернаціональному вихованню трудящих (1971—1975 рр. На матеріалах суміжних областей УРСР, УРСР і БРСР).

Доценко В. В. (Харків) — Діяльність Комуністичної партії України по дальшому удосконаленню організації праці й упорядкування в когоспному виробництві (1965—1975 рр.).

Зир'янов Г. М. (Хмельницький) — Діяльність КПРС по військово-патріотичному вихованню радянського народу (1966—1970 рр.).

Конох М. С. (Дніпродзержинськ) — Діяльність партійних організацій промислових підприємств України по впровадженню наукової організації праці (1971—1975 рр.).

Паламарчук Н. І. (Київ) — Діяльність Компартії України по зміцненню творчого співробітництва технічних вузів з виробництвом (1966—1970 рр.).

Парієнко Г. К. (Одеса) — Діяльність КПРС по розвитку трудової активності робітників будівельних підприємств України в роки дев'ятої п'ятирічки.

Снісаренко С. М. (Херсон) — Партійне керівництво творчою активністю аграрного загону робітничого класу в роки дев'ятої п'ятирічки. (На матеріалах України).

Собченко Н. О. (Вінниця) — Партійно-радянська преса — активний помічник Комуністичної партії в розвитку й поглибленні культурного співробітництва народів СРСР (1971—1975 рр.).

Сушко А. І. (Одеса) — Діяльність партійних організацій по розвитку творчої активності трудівників морського транспорту. 1971—1975 рр. (На матеріалах Чорноморсько-Азовського басейну).

Усов М. В. (Чернівці) — Діяльність політорганів і партійних організацій по науково-атеїстичному вихованню особового складу радянських Збройних Сил в період розвинутого соціалізму. (З досвіду Червонопрапорних Київського, Одеського, Прикарпатського військових округів).

Уткіна Л. В. (Київ) — Діяльність партійних організацій України по дальшому розвитку легкої промисловості республіки (1971—1975 рр.).

Шибко В. Я. (Дніпропетровськ) — Діяльність КПРС по поліпшенню соціалістичного природокористування. 1966—1975 рр. (На матеріалах партійних організацій Української РСР).

Поздняков Л. І. (Донецьк) — Діяльність партійних організацій України по розвитку міжгосподарського кооперування в сільському господарстві (1966—1975 рр.)

Чайковський Б. М. (Львів) — Діяльність партійних організацій по комуністичному вихованню трудящих в умовах розвинутого соціалізму. (На матеріалах Київського і Львівського філіалів Центрального музею В. І. Леніна).

Маманчук А. І. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по посиленню ролі преси в розвитку трудової активності робітничого класу. 1971—1975 рр. (На матеріалах партійних організацій України).

Винніков Т. Г. (Комунарськ) — Діяльність Комуністичної партії по підвищенню ролі засобів масової інформації у формуванні наукового світогляду трудящих. 1966—1970 рр. (На матеріалах України).

Глушко Т. М. (Комунарськ) — Діяльність Комуністичної партії по підвищенню ролі засобів масової інформації в розвитку творчої активності мас. 1971—1976 рр. (На матеріалах партійних організацій промислових підприємств України).

Панченко П. М. (Київ) — Підвищення боєздатності первинних партійних організацій промислових підприємств України (1971—1975 рр.).

Посполітак О. Г. (Чернівці) — Досвід роботи партійних організацій аграрно-промислових комплексів і міжгосподарських об'єднань України (1971—1978 рр.).

Степанов А. С. (Донецьк) — Діяльність Компартії України по дальшому розвитку внутріпартійної демократії і зміцненню партійної дисципліни (1966—1971 рр.).

Найчук М. І. (Київ) — Більшовики України в боротьбі за зміцнення союзу робітничого класу і селянства в період Великої Жовтня і громадянської війни в СРСР (Історіографія проблеми).

Орел В. К. (Київ) — Воєнні мемуари — джерело вивчення діяльності Комуністичної партії по зміцненню зв'язку армії і народу в роки Великої Вітчизняної війни.

Риболовлева Е. П. (Харків) — Мемуаристика як джерело вивчення боротьби більшовиків України за маси у 1917 р.

Семененко В. І. (Харків) — Історіографія історії комсомолу України в період будівництва соціалізму (1919—1937 рр.).

Швед В. О. (Київ) — Викриття буржуазних фальсифікацій діяльності КПРС по зміцненню єдності радянського народу в умовах розвинутого соціалізму.

Шаповал Ю. І. (Київ) — Викриття буржуазних фальсифікацій в сучасній західнонімецькій «радянології» ролі КПРС в умовах розвинутого соціалізму.

Лациба В. П. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по зміцненню ролі виробничих колективів у підвищенні трудової активності робітничої молоді. 1971—1975 рр. (На матеріалах Української РСР).

Лук'яненко С. В. (Львів) — Діяльність вузівських партійних організацій по здійс-

ненню комплексного підходу в комуністичному вихованні студентської молоді (1966—1976 рр. На матеріалах України).

Нікітенко З. М. (Сімферополь) — Комсомол — активний помічник партії у здійсненні меліорації сільського господарства. 1966—1971 рр. (На матеріалах Української РСР).

Полив'яний О. Я. (Донецьк) — Комсомол — активний помічник партії в боротьбі за прискорення науково-технічного прогресу. 1966—1975 рр. (На матеріалах Української РСР).

Черкашина Н. К. (Київ) — Комсомол — активний помічник партії в боротьбі за виховання соціалістичної дисципліни праці сільської молоді. 1966—1970 рр. (На матеріалах Української РСР).

МОНОГРАФІЇ

Партійне керівництво розвитком легкої промисловості України (Київ).

Діяльність КПРС по підготовці кваліфікованих кадрів робітничого класу в умовах розвинутого соціалізму. (На матеріалах профтехучилищ України). (Одеса).

Діяльність партійних організацій по комуністичному вихованню трудящих у виробничих колективах в умовах розвинутого соціалізму. (На матеріалах Української РСР). (Одеса).

Діяльність Комуністичної партії по підвищенню ролі засобів масової пропаганди й інформації в комуністичному вихованні трудящих. 1917—1977 рр. (На матеріалах парторганізацій України). (Комунарськ).

Пиха Д. Д. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по підготовці трудящих до оборони СРСР. 1929—1941 рр. (На матеріалах Української РСР).

Чвертка Е. Д. (Горлівка) — Діяльність Комуністичної партії України по зміцненню союзу робітничого класу і трудового селянства в роки розгортання соціалістичної індустріалізації.

Соколов В. Н. (Одеса) — Діяльність КПРС по створенню й розвитку хімічної промисловості в період будівництва соціалізму. 1921—1937 рр. (На матеріалах України).

Лещенко В. С. (Донецьк) — Діяльність міських партійних організацій по поданню шефської допомоги робітничого класу й інтелігенції колгоспному селянству на сучасному етапі (На матеріалах Української РСР).

Шабельников В. І. (Донецьк) — Діяльність КПРС по розвитку й вдосконаленню соціалістичного способу життя робітничого класу (1961—1975 рр.).

Гайдуков Л. Ф. (Київ) — Партійне керівництво економікою зрілого соціалізму (На матеріалах партійних організацій промисловості Української РСР).

Шамрай Г. М. (Черкаси) — Історіографія боротьби КПРС за здійснення ленінського плану електрифікації країни (1920—1975 рр.).

29 грудня 1977 р., 25 та 27 квітня 1978 р. координаційна Наукова рада з проблем історії світової системи соціалізму, міжнародного робітничого та національно-визвольного руху розглянула і схвалила теми докторських і кандидатських дисертацій.

По секції «Становлення і розвиток світової соціалістичної системи».

ДОКТОРСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

Єгоров Ю. І. (Комунарськ) — Використання СЕПН досвіду КПРС в інтернаціональному і патріотичному вихованні трудящих НДР.

Зав'ялов А. С. (Дніпропетровськ) — Демократичні партії НДР в соціалістичному будівництві (1956—1961 рр.).

Кипаренко Г. М. (Львів) — Історіографія соціалістичного будівництва в Угорській Народній Республіці.

Ляхович М. В. (Чернівці) — Робітничий рух у Румунії в роки світової економічної кризи (1929—1933 рр.).

Макар Ю. І. (Чернівці) — Становлення і зміцнення народно-демократичного ладу в Польщі (1944—1948 рр.).

Пруниця С. Ю. (Ужгород) — Боротьба робітничого класу Чехословаччини за створення єдиного Народного фронту проти фашизму і війни у 1933—1938 рр.

Турівченко М. І. (Донецьк) — Громадські організації СРСР і НРБ та їх роль у розширенні радянсько-болгарського співробітництва (1944—1948 рр.).

Черній А. І. (Ровно) — Соціалістична індустріалізація НРБ в період будівництва основ соціалізму (1948—1958 рр.).

Чугайов В. П. (Львів) — Трудящі Польщі і Західної України у спільній революційній боротьбі проти фашизму і загрози війни (1933—1939 рр.).

Чорний В. П. (Львів) — Революційна ситуація в Болгарії в середині 70-х років XIX ст.

Хланта О. В. (Ужгород) — Революційний робітничий рух у Чехословаччині в 1921—1929 рр. (Проблеми ідейної, політичної і організаційної консолідації).

Шманько Г. І. (Ужгород) — Піднесення культурно-технічного рівня робітничого класу УНР в період будівництва основ соціалізму (1945—1975 рр.).

КАНДИДАТСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

Денисюк В. Т. (Луцьк) — Інтернаціональна єдність і співробітництво радянської і болгарської молоді в процесі комуністичного і соціалістичного будівництва (1966—1975 рр.).

Гойло І. М. (Чернівці) — Історіографія ЧССР про національно-демократичну і соціалістичну революцію в Чехословаччині.

Буркут І. Г. (Чернівці) — Економічне співробітництво СРСР і Югославії у 1945—1948 рр.

Йолкін А. І. (Харків) — Діяльність ВЛКСМ і спілок молоді ПНР по зміцненню радянсько-польської дружби у 1971—1975 рр.

Івницький О. С. (Чернівці) — Діяльність Соціалістичної спілки німецької молоді по вихованню соціалістичного патріотизму та інтернаціоналізму у молоді НДР.

Кайда Р. Д. (Суми) — Діяльність ПОРП по соціально-економічному розвитку Польщі (1950—1955 рр.).

Кабачек В. Н. (Харків) — Боротьба Комуністичної партії Югославії за соціально-економічні перетворення в Югославії (1944—1947 рр.).

Коваленко В. Д. (Ужгород) — Соціально-економічний і культурний розвиток Словаччини в період будівництва розвинутого соціалістичного суспільства (1971—1978 рр.).

Медоварова Т. Г. (Дніпропетровськ) — Діяльність Польської робітничої партії по залученню селянства в єдиний антифашистський фронт (1942—1945 рр.).

Мітюгов В. С. (Київ) — Співробітництво профспілок СРСР та НДР в обміні передовим виробничим досвідом (70-ті роки).

Міщенко Е. М. (Київ) — Будівництво соціалізму в болгарському селі і роль у ньому радянсько-болгарського співробітництва (На етапі розвинутого соціалізму, 1958—1975 рр.).

Матьовка М. П. (Ужгород) — Радянсько-югославське економічне і науково-технічне співробітництво (1955—1975 рр.).

Олексик Ф. М. (Ужгород) — Боротьба КПЧ за зміцнення радянсько-чехословацького співробітництва у другій половині 30-х років.

Осташ Р. І. (Львів) — Польська об'єднана робітничая партія у боротьбі за побудову розвинутого соціалістичного суспільства в ПНР.

Служенко П. І. (Київ) — Боротьба КПЧ проти капітулянтської політики буржуазії в період мюнхенської кризи (травень—вересень 1938 р.).

Петров О. В. (Луцьк) — Економічне і науково-технічне співробітництво НРБ і ПНР у 1966—1975 рр.

Франчук Є. І. (Луцьк) — Формування і розвиток робітничого класу народної Польщі (1944—1949 рр.).

Шестаков Ю. П. (Чернівці) — Життя і військово-революційна діяльність Кароля Сверчевського.

Ширяєва В. Ф. (Харків) — Пропаганда успіхів соціалістичного будівництва в СРСР у болгарській легальній і демократичній пресі в період фашистської диктатури (1923—1931 рр.).

Чейпеш Е. П. (Ужгород) — Боротьба за дальше здійснення культурної революції в період будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в УНР (1962—1975 рр.).

Ярош Л. В. (Львів) — Фронтowa преса Війська Польського та її роль у зміцненні бойової співдружності польського і радянського народів (1943—1945 рр.).

По секції «Історія міжнародного робітничого і національно-визвольного руху».

ДОКТОРСЬКА ДИСЕРТАЦІЯ

Шаповалов В. В. (Чернівці) — Боротьба французького робітничого класу за соціальний прогрес і демократію в період Четвертої республіки.

КАНДИДАТСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

Дорошенко С. І. (Львів) — Діяльність польської секції МОДР (1929—1938 рр.).

Кушинська С. В. (Київ) — Класова солідарність трудящих Радянської України з антифашистською боротьбою зарубіжного пролетаріату (1933—1939 рр.).

Нерод В. О. (Київ) — Інтернаціональна солідарність трудящих Радянської України з революційною боротьбою робітників і селян Польщі (1929—1933 рр.).

Пензей І. В. (Львів) — Революційна опозиція в профспілковому русі Німеччини (1918—1932 рр.).

Поляков О. Ю. (Полтава) — Внутрішньополітична боротьба у Великобританії з питання про входження в Європейське економічне співтовариство.

Стуканов Є. М. (Донецьк) — Інтернаціональні зв'язки трудящих Донбасу з трудящими зарубіжних країн у 1921—1925 рр.

Федотов А. М. (Сімферополь) — Використання іноземних найманців у неокolonіальних акціях в зоні національно-визвольного руху.

* * *

12 січня 1978 р. бюро Республіканської ради по координації науково-дослідних робіт з проблеми «Основи закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду» розглянуло і схвалило теми докторських і кандидатських дисертацій та монографій.

ДОКТОРСЬКА ДИСЕРТАЦІЯ

Червінкіи-Корольов І. І. (Івано-Франківськ) — Боротьба класів і партій на Україні навколо питань війни та миру (1914—1918 рр.).

КАНДИДАТСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

Глизь І. І. (Київ) — Видання і розповсюдження творів класиків марксизму-ленізму і перекладної марксистської літератури на Україні напередодні та під час першої російської революції 1905—1907 рр.

Грибовський В. Г. (Нікополь) — Зростання політичної свідомості робітників Катеринославщини напередодні та під час першої російської революції 1905—1907 рр.

Іщенко В. Я. (Коломия) — Становище і визвольна боротьба трудящих Прикарпаття на початку ХХ ст. (1900—1920 рр.).

Кожоляно Г. К. (Чернівці) — Соціально-економічний розвиток Північної Буковини в кінці XVIII — першій половині XIX ст.

Овсієнко О. Ф. (Київ) — Криза державного апарату царизму (на матеріалах охоронних відділів 1902—1914 рр. у ЦДІА УРСР).

Паньков Б. М. (Івано-Франківськ) — Міста Галицького Прикарпаття в другій половині XVII ст.

Полянський О. А. (Львів) — Селянське повстання 1846 р. в Галичині.

Пономаренко Л. А. (Київ) — Плани та описи Києва як історичне джерело (друга

половина XVII — перша половина XIX ст.).

Теребус В. І. (Луцьк) — Соціально-економічне становище трудящих і класова боротьба на Волині в XVI — першій половині XVIII ст.

Ткачук П. Д. (Луцьк) — Революційний рух на Україні в період світової війни та Лютневої революції (на матеріалах Волинської губернії).

Шандра В. І. (Київ) — Документи фонду Київського учбового округу як джерело вивчення освіти на Україні (1803—1917 рр.).

Шевченко В. М. (Ніжин) — Селянський рух на Лівобережній Україні на початку ХХ ст. (1900—1904 рр.).

Яковенко Н. М. (Київ) — Латинське палеографічне письмо на Правобережній Україні у другій половині XVI — першій половині XVII ст.

МОНОГРАФІЇ

Баженова Н. П. (Чернігів) — Зміцнення союзу робітничого класу і селянства в період імперіалізму (на прикладі Чернігівської губернії).

Духніч Б. О. (Івано-Франківськ) — Нариси історії давньоруської держави (посібник для студентів історичних факультетів).

Кашенко С. Г. (Сімферополь) — Нариси з історії культури Росії IX—XVII ст.

Кукурудзяк М. Г. (Кам'янець-Подільський) — Соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель (Східна Галичина, Закарпаття, Північна Буковина) в період капіталізму.

Мельничук Я. С. (Івано-Франківськ) — Селяни Галичини. Аграрні відносини і становище селян в Руському і Белзькому воеводствах (1726—1772 рр.).

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Рукописи приймаються редакцією в двох примірниках обсягом не більше 25 сторінок машинопису, надрукованих через два інтервали (1-й примірник обов'язково). В разі відхилення рукопису автору повертається один примірник, другий — залишається в редакції.

Рецензії приймаються обов'язково з рецензованою книгою.

ПОПРАВКИ

У № 8 «Українського історичного журналу» за 1978 р. на стор. 50 у 16—17 рядках зверху слід читати: «Ми в Радянському Союзі вважаємо за важливе...» і далі за текстом.

На тій же сторінці у другому і третьому рядках знизу (в посиланні) слід читати «...29—30 червня 1976 р., К.,...» і далі за текстом.

Художній редактор *Б. В. Сушко*
Технічний редактор *Н. Є. Уханська*
Коректор *Т. А. Коваль*

Здано до набору 7.08.78. Підп. до друку 18.09.78. БФ 34961. Формат 70×108/16.
Вис. друку. Ум. друку. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 15,36. Тираж 5880 пр. Зам. К-113.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 9, (210), 1978, сентябрь. (На украинском языке).
Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории изданий при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.

Передплачуйте

„Український історичний журнал“

орган Інституту історії Академії наук Української РСР та Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС

«Український історичний журнал» — багатопроблемне періодичне наукове видання — розрахований на науковців, викладачів історії у вузах, школах, на студентів, краєзнавців, пропагандистів і агітаторів, слухачів системи партійної освіти, на всіх, хто цікавиться історією та вивчає її.

В журналі друкуються статті, повідомлення, замітки з історії СРСР і КПРС, Української РСР і Компартії України та загальної історії. Значне місце на сторінках журналу займають матеріали про XXV з'їзд КПРС і проблеми міжнародного робітничого і комуністичного руху. Постійно публікуються також матеріали, присвячені видатним історичним подіям, огляди історичних джерел і літератури, методичні матеріали для викладачів вузів та шкіл, рецензії на нові книги тощо.

Журнал вміщує статті з питань методології та методики історичних досліджень, з спеціальних історичних дисциплін. На його сторінках читач знайде рубрики «На допомогу викладачу історії», «Пам'ятники історії та культури», «Спогади», «Документальні розповіді», «Історіографія та джерелознавство», «Критика та бібліографія» та ін.

Під рубрикою «Наш календар» друкуються матеріали до визначних історичних дат. У розділі «Хроніка та інформація» широко висвітлюється робота наукових установ, кафедр вузів, музеїв.

«Український історичний журнал» видається українською мовою, виходить щомісяця.

Передплатна ціна:

на рік — 4 крб. 80 коп.,

піврічна — 2 крб. 40 коп.,

квартальна — 1 крб. 20 коп.

Ціна окремого номера — 40 коп.

Передплату приймають міські та районні агентства «Союздруку», відділення зв'язку, пункти передплати, кіоскери та громадські розповсюджувачі преси.

Оформляйте передплату на «Український історичний журнал» (індекс 74 499) на найдовші строки, найкраще — на рік. Це забезпечить безперервне одержання нашого видання.

РЕДАКЦІЯ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»